

"กาดจำลอง" ตลาดเช้าแห่งใหม่ เกิดขึ้นเนื่องจากตลาดเช้าเมืองฮอดไม่สามารถรองรับผู้ที่มาจับจ่ายซื้อของได้เพียงพอ

กาดเมืองฮอด

โหล่งเมืองฮอดเป็นโหล่งใหญ่และเป็นชุมทางการเดินทาง โหล่งนี้จึงมีตลาดใหญ่ระดับขายส่ง สินค้าจากตลาดในโหล่งเมืองฮอดถูกขายต่อให้กับแม่ค้าในโหล่งดอยเต่าและโหล่งอมก๋อย ซึ่งจะมีแม่ค้าเดินทางมาซื้อสินค้าจากตลาดเช้าในเมืองฮอดไปขายต่อ ตลาดเช้าเมืองฮอดมีอยู่ด้วยกัน 2 แห่ง คือ ตลาดเช้าฮอด และตลาดจำลอง ตลาดเช้าฮอดเป็นตลาดใหญ่ ตั้งอยู่ ณ บ้านท่าข้าม ติดตลาดมาแล้วประมาณ 40 ปี มีแม่ค้าประมาณ 100 ราย เป็นตลาดที่ขายสินค้าตลอดทั้งวัน คึกคักมากในช่วงเช้า สินค้าที่ส่วนใหญ่ได้แก่ ผัก ผลไม้ ที่ซื้อมาจากตลาดเมืองใหม่ เพื่อขายต่อให้กับแม่ค้าจากหมู่บ้านต่างๆ ที่

เดินทางมาซื้อไปขายต่อในหมู่บ้าน เช่นเดียวกับตลาดจำลองที่เป็นตลาดเช้าเช่นกัน ตลาดนี้เปิดในปี พ.ศ. 2540 เพื่อแก้ปัญหาตลาดฮอดหนาแน่นเกินไป ไม่สามารถรองรับการค้าของโหล่งได้เพียงพอ

นอกจากตลาดใหญ่ระดับเมืองแล้ว โหล่งเมืองฮอดยังมีตลาดขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านต่างๆ แต่ตลาดเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นตลาดที่ชาวบ้านในหมู่บ้าน นำสินค้าจากในหมู่บ้านของตัวเองที่ปลูกไว้มาจำหน่ายให้กับชาวบ้าน

ในด้านการปกครองของอำเภอฮอด นอกจากโหล่งเมืองฮอดที่ได้กล่าวไปแล้ว อำเภอฮอดยังประกอบด้วยโหล่งที่สำคัญ ที่ถูกรวมเข้ามาอยู่ในการปกครองของอำเภอฮอดอีกอย่างน้อย 2 โหล่ง ทั้งที่ตั้งอยู่ห่างออกไป คือ โหล่งบ้านตาล และโหล่งบ่อหลวง-บ่อสลิ ทั้งสองโหล่งเป็นชุมชนที่แยกตัวตั้งบ้านเรือนในภูมิศาสตร์ของตัวเอง และมีตำนานของชุมชนแยกจากเมืองฮอด อย่างไรก็ตามทั้ง 3 โหล่งนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์กันมายาวนาน

ตลาดบ้านหลวงฮอด

ตั้งอยู่บนถนนสายฮอด-นาคอเรือเริ่มขายสินค้าเมื่อ 40 ปีที่แล้ว เป็นทั้งตลาดเช้าและเย็น มีแม่ค้าจากบ้านหลวงฮอดมาขายสินค้า เช่น ปลาสด ปลาแห้ง ผักพื้นบ้านต่างๆ มีแม่ค้ามาขายสินค้ากันไม่มาก 5-10 รายในแต่ละวัน ลูกค้าส่วนใหญ่ก็เป็นคนในหมู่บ้านและชาวบ้านที่เดินทางผ่านไปมา

ห้วยแม่ตาล ห้วยสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านตาลมาหลายศตวรรษ ต้นน้ำไหลมาจากดอยช้าง สมัยหนึ่งชาวบ้านเชื่อว่า น้ำที่ไหลมาจากดอยช้างเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านเป็นโรคคอตีบ

บ้านเรือนของชาวบ้านตาลเหนือปัจจุบันหนาแน่นจนขยายตัวไม่ได้ ชาวบ้านจึงย้ายไปอยู่ต่างถิ่นมากขึ้น เป็นที่มาของเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนบ้านตาล

2. โหล่งบ้านตาล

"โหล่งบ้านตาล" ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำปิง ห่างจากตัวเมืองฮอดประมาณ 22 กม. เป็นชุมชนโบราณบ้านตาล มีชื่อนำหน้าว่าบ้าน แต่มีฐานะคล้ายเมืองเมืองหนึ่ง บ้านตาลมีตำนานร่วมสมัยเดียวกับหริภุญไชยเช่นเดียวกับเมืองฮอด เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในหุบเขา ด้านหลังเป็นดอยช้าง ดอยสูงใหญ่ที่แบ่งแดนระหว่างเมืองฮอดและบ้านโฮ้ง ส่วนด้านหน้ามีดอยต๊ิบเป็นแนวกั้นอยู่ มีห้วยแม่ตาลไหลผ่านเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชุมชน หมู่บ้านในโหล่งบ้านตาลที่สำคัญได้แก่ บ้านตาลเหนือ บ้านตาลใต้ บ้านช่างเค็ง บ้านตาลกลาง บ้านใหม่ เป็นต้น

จารึกโบราณตำนานบ้านตาล กล่าวถึงเรื่องราวการก่อตั้งบ้านตาล และการเคลื่อนย้ายของชาวลัวะจาก "ตะเมาะ" (ใกล้กับพระบาทตะเมาะ อำเภอคอยเต่า) ไปอยู่บ่อหลวง และเรื่องราวการทำสงครามระหว่าง "หมื่นยศ" และ "สุทโ" จนกระทั่งหมื่นยศพาครอบครัวและไพร่พลย้ายไปอยู่ดอยต๊ิบ แต่ในที่สุดก็พ่ายแพ้ให้กับสุทโ "สุทโ" ในที่นี้จะหมายถึงพระเจ้าสุทโธธรรมราชา กษัตริย์พม่าที่เข้ามาปราบปรามเมืองเชียงใหม่ช่วง พ.ศ. 2172⁹ เพราะหลังจากที่หมื่นยศพ่ายแพ้สุทโแล้ว ปรากฏข้อความตอนหนึ่งในโบราณว่า บ้านตาลต้องถวายบรรณาการให้กับพม่าความว่า "ก่อนบ้านตาลตั้งหลายหัวที่ก็สร้างบ้านแปงเมืองมั่นคงแล้ว ก็จึงเอาปอเมื่อถวาย อางวะ ดี 1..."¹⁰ ในตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบ้านตาลและเมืองฮอด ในฐานะที่บ้านตาลเป็นพันธมิตรหรือแนร่วมกับเมืองฮอด เพราะหลังจากที่สุทโตีเมืองฮอดได้แล้ว ก็พยายามที่จะกวาดต้อนชาวบ้านตาลด้วย ในจารึกโบราณยังกล่าวถึงลำดับผู้ปกครองบ้านตาล และ

บ้านเรือนของชาวบ้านตาลเหนือ ที่สร้างด้วยฝีมือช่างพื้นบ้าน แต่มีความประณีตสวยงาม

เขตแดนของบ้านตาลตั้งแต่เหนือจรดใต้ ในตอนหนึ่งของโบราณกล่าวถึงการมาขอเช่าที่ของชาวบ้านดอยเต่าจากชาวบ้านตาลเพื่อขอแบ่งเป็นที่อยู่อาศัยด้วย ที่สำคัญในจารึกฉบับเดียวกันนี้ยังระบุไว้ชัดเจนว่า ผู้ที่อาศัยในบ้านตาลเป็นชาว "ลัวะ" ความว่า "หื้อสุได้ขดค้ายมาอยู่บ้านลุ่มเมืองเปียงพะเดอ ว่าอัน ลัวะจ้าวตาลก็ได้เอากันมาตั้งอยู่โด่งบดส..."¹ นอกจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้มีการจารึกไว้ และซากวัดร้าง โบราณวัตถุ โบราณสถานที่พบทั่วไปรอบหมู่บ้าน อันแสดงถึงการอยู่อาศัยในอดีตแล้ว ยังปรากฏว่าปัจจุบันมีชาวบ้านที่สืบเชื้อสายมาจากชาวลัวะอาศัยอยู่ โดยเฉพาะในบ้านตาลใต้ ที่ชาวบ้านยังคงมีการนับถือ "ผีลัวะ" อยู่ บ้านเรือนของผู้ที่นับถือผีลัวะบางหลัง

แม้จะสร้างเป็นบ้านรูปแบบทันสมัย ก็ยังคงสร้าง "เตาไฟหย่อน" อันเป็นลักษณะเด่นของบ้านลัวะโบราณ ซึ่งมีไว้สำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผีเรียกว่า "เตาไฟฮีด" ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่เชื่อมโยงไปถึงการสืบเชื้อสายมาจากลัวะของชาวบ้านตาลคือ ภาษาพูดที่มีน้ำเสียง "เยื่อน" หรือการพูดแบบลากหางเสียงยาวเช่นเดียวกับชาวจอมทอง และชาวริมปิง (ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำปิง) ทางตอนใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ แต่ชาวบ้านตาลอาจมีน้ำเสียง "เยื่อน" ยาวมากกว่าที่อื่นๆ

ปัจจุบันชาวบ้านตาลที่นับถือผีลัวะยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะในบ้านตาลใต้ที่มีผู้นับถือ "ผีลัวะ" ไม่น้อยกว่า 5 สายตระกูล ที่ยังคงรักษารitualเดิมของชาวลัวะเอาไว้ เช่น การฝังศพ การไม่ใช้พระมาทำพิธีในงานศพ การใช้ไม้จันทน์ทำโลงศพ การเลี้ยงผีลัวะ การเลี้ยงผีละม้าง การเข้ากำแต่งงาน การเข้ากำปีใหม่ การนับถือผีเรือน ผีเตาไฟ ผีแขวน (ผีที่แขวนอยู่บนหัวนอน) เป็นต้น จารึกของชาวลัวะสืบทอดมาถึงปัจจุบันได้เพราะความเชื่อที่ว่า "พ่อแม่ตาย บ่เสียตายเท่าละ (ทั้ง) ฮีด(จาริต)" ด้วยความที่แตกต่างทางด้านจารึกของผู้ที่นับถือผีลัวะ และผู้ที่นับถือผีปู้ย่า (ผีของคนเมือง) ทำให้บ้านตาลได้ยังคงมีป่าช้าแยกระหว่างป่าช้าฝั่ง (ลัวะ) และป่าช้าสำหรับเผ่า (คนเมือง)

บ้านตาลปัจจุบันเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีวัฒนธรรมประเพณีเข้มข้น ในภาพเป็นการแห่พระธาตुरอบหมู่บ้าน ก่อนวันงานสงกรานต์ประจำปี

ตำนานลี้ลับจาวตาล

“...ตั้งแต่พระโกสदानมา ปู่ย่าตั่วข้าตั่งหลายได้บอกไว้ แต่เมื่อหมื่นผละอยู่บ้านตาลหลวงหมื่นยศอยู่บ้านใหม่ ผู้ข้าตั่งหลายก็ตื่นรู้ว่าเป็นบ้านตาล แต่เดิมถัดนั้นมา หมื่นผละจึงจักโยกเอาลูกเมียบ่าวไพร่ตั่งมวลง แต่ตะมะะไปอยู่บ่อเหล็ก เหตุว่าลุดะมะะไปเรียกว่าตะมะะเป็นบ้านตาล จึงใส่ชื่อว่าบ้านหลวงเปืออันแล ถัดนั้นมาสุทโทจึงลงมา หมื่นยศก็ขับกับเข้าไปอยู่ในดอยต๊ับเลี้ยงแล้ว สุทโทก็จึงเรียกขับกำลังขึ้นแควชังหมื่นยศ ยังดอยต๊ับนั้น กีบได้ ก็จึงโหนดออกไปตั้งอยู่เมืองหอด ตื่นนั้นสุทโทก็จึงสร้างแบ่งยังวัดวาอาราม ยังเมืองหอดตั้นนั้น ก็ไปเล่าโลมเอาหมื่นยศตี 1 กีบลง 2 ตี 3 ตี กีบลง ตกปูนถนนเมื่อปายลุน ไพร่โตตั่งมวลงก็อับจนด้วยข้าว พริก เกลือ ก็ดันจรไปหาสุทโทยังเมืองหอดตั้นนั้นแล้ว สุทโทก็จึงประทาน ผ้า เสื้อ ข้าว พริก เกลือ หื้อเขาแล้ว ก็ปล่อยหื้อเขาไปหาหมื่นยศ หมื่นยศก็บ่ลง ไพร่โตก็ไปแหม 2 ตี 3 ตี ก็ะทานสันเตียนั้น หมื่นยศจึงรู้ว่าเบื่อนบ่ฆ่าตัว หมื่นยศก็จึงลงไปหาสุทโทยังเมืองหอด แล้วเบื่อนก็จับยับเอาตัวหมื่นยศได้ไว้แล้ว ก็จึงไปขับเอาลูกครวเมียเอาลงมานับเลี้ยง ค้างอยู่หลานหมื่นยศกับไพร่ 6 หลังเขื่อนหนีไป สุทโทก็บ่ได้ สุทโทจึงสั่งจาวหอด อันนั้นสุทโท อับไว้กับวัดนั้นว่า หื้อสูตั่งหลายไปเซาะหาหยงหลานหมื่นยศ หื้อได้ว่าอัน เขายังค้างอยู่ 7 หลังเขื่อนบ่ได้ ว่าอันจาวหอดก็ไปเซาะหาแต่กับหัน เขาคินมาเสีย ตี 1 เขาก็เข้าไปเซาะแหม เขาก็หันฮอยดิน เขาก็เขียนหนังสือเขียนแขวนไว้แล้วก็หนีลงมาเมืองหอด แล้วเขาก็เข้าไปจอยหนังสืออันแขวนไว้แล้วกับหันหนังสือเขาก็ลื้ออยู่ผ่อกอยก็หันแต่ ก็ปากันลงมาเมืองหอด แล้วก็จึงมีก่าปถิยานสัจจะวาจาด้วยกัน เป็นบ้านปี่เมืองน้องว่าบ้านตาลตกเมืองหอดเอา เมืองหอดตกบ้านตาลเอา ว่าอันก็มีก่าปถิยานกับด้วยสันนี้ บ้านตาลก็จนด้วยแมงจั่วตัวควาย จ้าวหอดก็ปลั่งควายหื้อจาวบ้านตาล 7 ตัว จาวหอดจึงว่า สุมายอยู่บ้านเก่าเมืองหลังก็ไกลกันนัก เหตุว่าเรอบหลายเสียแล้ว หื้อสูได้คคคคคคมาอยู่บ้านลุ่มเมืองเปียงพะเดื่อว่าอันลี้ลับจาวตาล ก็ได้เอากันมาตั่งอยู่โต้งบดสธ เก้าไม้เตื่อยาเบึง ก่อนบ้านตาลตั่งหลายหัวที่ก็สร้างบ้านแบ่งเมืองม้งกุงแล้ว ก็จึงเอาปอเมื่อถวาย อางวะ ตี 1 แล้วกลับคินมาเยยะไรใส่สวนได้แล้วเข้าเมื่อถวายหมากน้ำแถม ตี 1 แล้วก็กลับคินมาเยยะไรใส่สวนแล้วได้เบี้ยแถมได้ 1 ซ้าเอาเมื่อถวายอางวะแถม ตี 1 ก็จึงได้ตั่งหัวเจาจ่ายซึกยิกเสียสับสับกันมากราบต่อเต้าถึงหมื่นใจ หมื่นใจเฝ้าเป็นป้อเมือง หมื่นใจเฝ้าตายแล้ว หมื่นใจน้อยก็เป็นป้อเมือง หมื่นใจน้อยตายแล้ว แสนต๊ับเป็นป้อเมือง แสนต๊ับตายแล้ว หมื่นอุดเป็นป้อเมือง หมื่นอุดตายแล้ว แสนหลวงจันสสเป็นขุนแขวนได้ แสนหลวงจับสสตายแล้ว ป้อเมืองมวันแทน ป้อเมืองมวันตายแล้ว แสนหลวงสิทธิเป็นป้อเมือง แสนหลวงสิทธิตายแล้ว ป้อเมืองจาแทน ป้อเมืองจาทายแล้ว แสนยศเป็นป้อเมืองแทน แสนยศตายแล้ว แสนทะนัจัยเป็นป้อเมืองแทน แสนทะนัจัยเป็นปางสุดปางช้อยกว่าท่านตั่งหลายบ่ชู้ก็แต่เจนดาวพญามาแล้ว ก็บ่ชู้ว่าบ้านโปงเป็นตี่เมืองสั๊กเคื่อ ก็ชู้ว่าเป็นตี่บ้านตาลมาแต่เดิมมีสันนี้แล้ว เหตุว่าขุนดุข่าตายบ่สั่งไว้ ขุนดุข่าตั่งหลายสั่งสับกันไว้ว่า บ้านโปง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปาง บ้านโด้งพานตองนับว่าเป็นตี่บ้านตาลได้เสีย เหตุว่าเป็นบ้านปี่เมืองน้อง สิบแพร่อดกันตั่งมวลงกันว่า พานตอง บ้านตาล ตายเสีย บ้านปาง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปางกินตั่งมวลง บ้านโปง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปางตายเสีย บ้านตาล พานตอง กินตั่งมวลง เหตุว่าบ้านตาลเป็นเก๊ากว่าเบื่อนตั่งมวลง สั่งไว้สันนี้ แคนตี่แต่ตะกล่าไร่หลวง แผวนาร้องเรียว แผวนวกก่อน แผวนองอั้ง ลงสุดดบ ขึ้นแม่หาดเป็นแดน แผวนห้วยน้ำบ่อขุนเงินขึ้นห้วยน้ำบ่อขุนเงิน แผวนดอยกั้ง แผวนหอยสารปี แผวนเค่นข้าวตาก ขึ้นดอยผากอง ชื่อตามสันโกัดตามสัน น้ำไปตั่งวันออกเป็นตี่เมืองลี น้ำไหลไปวันตกเป็นตี่บ้านตาล ได้สันไปแผวม่อนพระเจ้า ลงสันม่อนพระเจ้าแผวมลี้ฝ่ายใต้ สิบแม่ละงอง ล่องตามแม่ลี้ฝ่ายวันออกจุมเมืองลี้มีสันนี้แลษ อันหนึ่งแดนตี่ตางดอยป่าปากนั้นมิแต่ตะกล่าไร่หลวง แผวนร้องปูขึ้น ไปเหลายังแผวกั่วคคคคคคขึ้นดอยป่าหมากชื่อตามสันโกัดตามสันแผวมบัตติมอนเสา ลงผาตั่งล่องตามแม่หาด แผวนร้องปูขึ้นนั้น จาวดอยเต่าจนด้วยหาดตี่เยยะตี่กินบ่ได้ จึงเอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอแก้ก่าหาไรทางนากิน แจนดูข้าอยู่จิมกันนี้ขอหื้อกินเตอะ ยามนั้นขุนบ้านตาลจึงว่าบ่ดี ไปหน้าลูกหลานสุเจ้าจักว่า ตูข้าตั่งหลายชื่อขาดแล้วว่าอัน ตูบ่ขายแล ตูตั่งหลายไปหน้าลูกหลานดูว่างหาตักกรวดันจร เอาน้ำดีหลังดินตูดินเสียเจ้าจจุเชื่อว่าบ่กู ก้นว่าสุเจ้า ตูจักเอาเงินสุเจ้าไว้ว่าไปหน้ากันสับอยู่ตามสัจจะวาจา ตูจักคินเงิน 5 เล่มเสีย เป็นตี่ตูดี้เก่าปถิยานสันนี้แล้วจาวบ้านดอยเต่าจึงว่า ไปหน้าเจนลูกหลานดูข้าตั่งหลาย กันเขาบ่อยู่ตามสัจจะวาจา ขึ้นเตอะว่าอันขุนตาลจึงปลั่งหื้อจาวดอยเต่ากินตั่งแต่นั้นมาแล กามีสันนี้แลษ...”¹²

ชาวบ้านร่วมงานเลี้ยงผีเมือง ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี แม้จะเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่ในหุบเขา แต่กลับสถาปนา "ผีเมือง" ของตนขึ้น และกำหนดพิธีกรรมการเล่นผีประจำปีหนึ่งเป็นการประกาศเขตแดนของเมืองในอดีต

ร่องรอยสำคัญที่สะท้อนความเป็น "เมือง" ของบ้านตาลที่ปรากฏถึงปัจจุบันคือการนับถือ "ผีเมือง" ชาวบ้านตาลปัจจุบันยังคงจัดงานเลี้ยงผีเมืองเป็นประจำทุกปี และมีการแบ่งหมวดหมู่บ้านในโหล่งบ้านตาล มาเลี้ยงผีครั้งละ 3 หมวด เพื่อหมุนเวียนกันเลี้ยงผีเมือง

หมู่บ้านสำคัญในโหล่ง

โหล่งบ้านตาลประกอบด้วยหมู่บ้านสำคัญ 2 หมู่บ้าน คือ **บ้านตาลหลวง** (บ้านตาลเหนือ) และ **บ้านตาลใต้** หมู่บ้านทั้งสองแห่งแม้จะใช้ชื่อว่าบ้านตาล เหมือนกัน แต่กลับพบว่าหมู่บ้านมีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ เช่น ภาษาพูดที่มีสำเนียงการพูดผิดแปลกกันไป น่าสนใจว่าหมู่บ้านทั้งสองอาจเป็นกลุ่มลัวะในตำนานที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตบ้านตาล แต่เป็นคนละสายกัน นอกจากจะสังเกตจากภาษาพูดแล้ว ยังมีข้อน่าสังเกตที่ว่า ชาวบ้านตาลเหนือนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีตหลายร้อยปี และได้ละทิ้งการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวลัวะไป จนปัจจุบันเหลือผู้ที่นับถือผีลัวะไม่ถึง 10 ครอบครัว ในขณะที่บ้านตาลใต้ในอดีตไม่ได้นับถือพุทธศาสนา แต่นับถือจารีตผีลัวะอย่างเคร่งครัด ปัจจุบันบ้านตาลใต้นับถือพุทธศาสนาแล้ว แต่ก็ยังไม่ละทิ้งจารีตของชาวลัวะที่สืบทอดมา ลักษณะเปิดมากกว่าของลัวะกลุ่มบ้านตาลเหนือ ส่งผลให้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่นๆ หลากหลาย ทั้งโดยการแต่งงาน การค้าขาย การขยายออกไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ๆ ในที่สุด

ซุ้มโขงเก่าแกในวิหารวัดบ้านหลวง เป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเก่าแก่ของหมู่บ้านแห่งนี้

พระเจ้าแสนแช่ พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวบ้านตาล

บ้านตาลเหนือก็กลายเป็น "บ้านหลวง" หรือบ้านเก่า ซึ่งลูกหลานจากหมู่บ้านแห่งนี้กระจายออกไปอยู่ในสถานที่ต่างๆ และตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ขึ้นมาอีกหลายแห่ง บ้านตาลเหนือตั้งอยู่ใกล้กับวัดบ้านตาลเหนือหรือวัดลัญจวิวันที่ตั้งชื่อใหม่เมื่อ 60 ปีที่แล้ว เป็นวัดเก่าแก่ประจำโหล่งบ้านตาล ที่น่าจะสร้างหรือบูรณะในสมัยที่พม่ามีอำนาจอยู่ในเชียงใหม่ สังเกตจากปูนปั้นรูปหงส์ด้านหน้าซุ้มโขงในวิหาร และเจดีย์รูปทรงแบบพม่าด้านหลังวิหาร ที่เชื่อว่าจำลองมาจากพระธาตุตะโก้งของพม่า ภายในวัดมีพระพุทธรูปเก่าแก่สำคัญประดิษฐานอยู่คือ พระเจ้าแสนแช่ (แชว) ในองค์พระพุทธรูปมีข้อต่อที่เชื่อมติดกันถึงแสนท่อน แต่ละท่อนมีนอต (แช่) ทำด้วยทองคำยึดเอาไว้

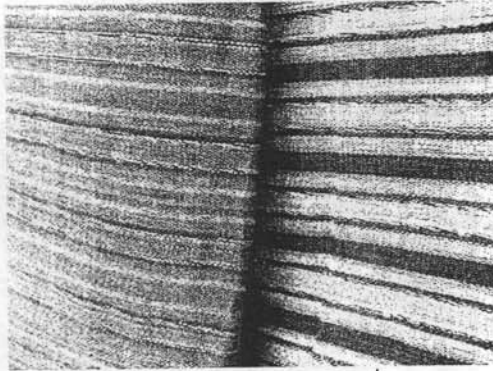
บ้านตาลหลวง (บ้านตาลเหนือ) ปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็นหมู่บ้านเล็กๆ 4 หมู่บ้าน คือ บ้านตาลเหนือ บ้านตาลกลาง บ้านช่างเค็ง และบ้านใหม่พัฒนา แต่ทั้งสี่หมู่บ้านอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และเป็นศรัทธาวัดบ้านตาลเหนือร่วมกัน เมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว ชาวบ้านตาลประสบปัญหาภัยแล้งอย่างรุนแรง ห้วยแม่ตาลไม่มีน้ำไหล ไม่สามารถปลูกข้าวได้ ต้องซื้อข้าวกิน สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านส่วนหนึ่งย้ายออกจากหมู่บ้านไปหาที่ทำกินใหม่ โดยเฉพาะผู้ชายในหมู่บ้านส่วนหนึ่งออกไปแต่งงานต่างถิ่น

ระบบผลิตสำคัญโหล่งบ้านตาล

อาชีพหลักของชาวบ้านตาลคือการเกษตร ท่งนาของชาวบ้านตาลเรียงรายไปตามความยาวของลำห้วยแม่ตาล อาทิ ท่งป่าตาล ท่งนาแก ท่งหกชั้น ท่งนาดำ ท่งหกบัน ท่งกองคร้ว ท่งห้วยนาหิน เป็นต้น ท่งแต่ละแห่งเป็นท่งขนาดเล็ก มีเนื้อที่ตั้งแต่ 1-20 ไร่ ที่นาเหล่านี้สามารถปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้ง เพราะปัญหาน้ำแล้ง นอกจากนาข้าวที่เป็นหัวใจสำคัญของโหล่งในหุบเขาแห่งนี้แล้ว สวนลำไยที่ปลูกกระจายอยู่ทั่วไปตามเชิงเขา ก็เป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านตาล นอกจากอาชีพด้านการเกษตรแล้ว โหล่งบ้านตาลยังเป็นที่ชุมนุมที่ขึ้นชื่อในเรื่องของการทอผ้า ด้วยลายผ้าที่พัฒนาจนเป็นที่ยอมรับของตลาดทั้งในและต่างประเทศ

การทอผ้า หัตถกรรมขึ้นชื่อของชาวบ้านตาล ที่พัฒนาจากการทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือนในอดีต เป็นการทอเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

ผ้าฝ้ายทอมือ หัตถกรรมในครัวเรือนที่
กลายมาเป็นรายได้สำคัญของชาวบ้านตาล

ผ้าทอบ้านตาล

ชาวบ้านตาลมีฝีมือในการทอผ้า มีตำนานเล่าว่าผ้าทอบ้านตาลนั้นสืบทอดมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ภายหลังลายผ้าทอที่เป็นลายของบ้านตาลที่เรียกว่า "ลายโก" นั้นเหมือนกันกับลายผ้าสมัยทวารวดี

หลังจากทำนาแล้ว ชาวบ้านนิยมปลูกกล้วยลิสงพร้อมกับปลูกฝ้าย เนื่องจากสามารถเก็บผลผลิตได้พร้อมกัน กล้วยลิสงนั้นปลูกขาย ส่วนฝ้ายจะปลูกไว้ทอผ้าใช้ในครัวเรือนในอดีตการทอผ้าในบ้านตาลนั้นนิยมทอไว้ใช้เองมากกว่าทอขาย เพราะในบ้านตาลนั้นผู้หญิงทุกคนจะต้องทอผ้าเป็น เมื่อประมาณ 15 ปีที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาการทอผ้าและการตลาดของชุมชน ทำให้ธุรกิจผ้าฝ้ายเฟื่องฟูขึ้น จนมีการตั้งกลุ่มทอผ้าบ้านตาลขึ้น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทอผ้าบ้านตาลใต้ ก่อตั้งมาแล้ว 21 ปี มีจำนวนสมาชิก 15 คน และกลุ่มสตรีทอผ้าบ้านตาลเหนือ ก่อตั้งมาแล้ว 3 ปี มีจำนวนสมาชิก 15 คน ปัจจุบันผ้าทอเป็นสินค้าสำคัญของโฮล้งบ้านตาล จนเป็นที่ติดปากว่า **"ผ้าทอบ้านตาล"** ผ้าทอบ้านตาลมีขั้นตอนกระบวนการผลิตที่เน้นการใช้วิถีธรรมชาติในการย้อมผ้า ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเด่น ปัจจุบันมีตลาดสำคัญที่รับซื้อผ้าทอบ้านตาล เช่น เชียงใหม่ สันกำแพง หางดง ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีการส่งออกไปจำหน่ายยังประเทศญี่ปุ่นอีกด้วย ในบ้านตาลเองก็มีพ่อค้าแม่ค้ารับซื้อผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้านไปจำหน่ายต่อยังตลาดเป้าหมาย โดยพ่อค้าแม่ค้าบางคนจะนำฝ้าย นำเงินมาลงทุนให้ชาวบ้านก่อน แล้วรับซื้อผ้าทอคืนจากชาวบ้านพร้อมกับคิดค่าใช้จ่ายเหล่านั้นคืน ปัจจุบันผ้าทอบ้านตาลกลายเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของอำเภอฮอด

จำนวนผู้ทอผ้าในตำบลบ้านตาล	
หมู่บ้าน	จำนวนผู้ทอผ้า (คน)
บ้านเด่นสารภี	4
บ้านตาลกลาง	20
บ้านตาลเหนือ	30
บ้านทุ่งโป่ง	5
บ้านป่าขาม	20
บ้านแม่ยุ้ย	20

บ้านบ่อหลวงช่วงปลาย พ.ศ.2400 ยังเป็นหมู่บ้านที่สร้างด้วยเครื่องผูก หลังคามุงด้วยหญ้าคา ตั้งอยู่บนที่เชิงเขา

ชุมชนบ้านบ่อหลวงปัจจุบันมีบ้านเรือนหนาแน่นมาก และเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุดในโหล่งบ่อหลวง ชาวบ้านยังคงใช้ภาษาลัวะคู่กับภาษา "คำเมือง" และนับถือจารีตดั้งเดิมของชาวลัวะ

3. โหล่งบ่อหลวง - บ่อสลี

โหล่งบ่อหลวง-บ่อสลี เป็นชุมชนลัวะที่อาศัยอยู่บนภูเขาสูง ทางทิศตะวันตกของเมืองฮอด อยู่ห่างจากเมืองฮอดประมาณ 50 กิโลเมตร ตามถนนสายเชียงใหม่-แม่สะเรียง การจำแนกโหล่งนี้ออกจากโหล่งอื่นๆ อาจทำได้เพียงการอาศัยความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นเกณฑ์ กล่าวคือผู้คนในโหล่งนี้เกือบทั้งหมดเป็นลัวะ ในปัจจุบันมีชาวกะเหรี่ยงเข้ามาตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ใกล้เคียง

หมู่บ้านสำคัญในโหล่ง

บ้านบ่อหลวง เป็นหมู่บ้านสำคัญที่ถือว่าเป็น "บ้านเก่า" ของชุมชนลัวะบ่อหลวง-บ่อสลี คือ บ้านบ่อหลวง หมู่บ้านแห่งนี้ตั้งอยู่ริมถนนสายเชียงใหม่-แม่สะเรียง ชาวลัวะบ่อหลวงเชื่อว่าหมู่บ้านของตนเองเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ ที่ย้ายมาจากเมืองเชียงใหม่ครั้งที่มี การสร้างเมืองเชียงใหม่ เพราะว่ากลัวยางแดงจะจับไปฆ่า บ้างก็ว่าเดิมลัวะเป็นผู้ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ และสร้าง เมืองเชียงใหม่ขึ้นมาก่อนด้วยซ้ำไป ต่อมาเมื่อคนเมือง เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ ได้มีการแข่งขันสร้างเจดีย์หลวง ใคร สร้างเจดีย์หลวงเสร็จก่อนจะได้อยู่ในเมืองเชียงใหม่ต่อไป ในขณะที่ชาวลัวะกำลังเตรียมการก่อสร้าง ขุดดิน บันอิฐ ที่จะสร้างเจดีย์อยู่นั้น คนเมืองก็สร้างเจดีย์หลวงขึ้นมา ก่อน โดยนำไม้ไผ่มาสานเป็นวงซ้อนทับขึ้นไป แล้วเททราย ด้านในให้ขึ้นรูปเป็นเจดีย์ ชาวลัวะจึงพ่ายแพ้ และต้อง ย้ายออกจากเมืองเชียงใหม่มาอยู่ที่บ่อหลวงจนถึงปัจจุบัน

วัดบ่อหลวงเป็นวัดเก่าแก่ของโหล่งบ่อหลวง มีอายุกว่า 200 ปี

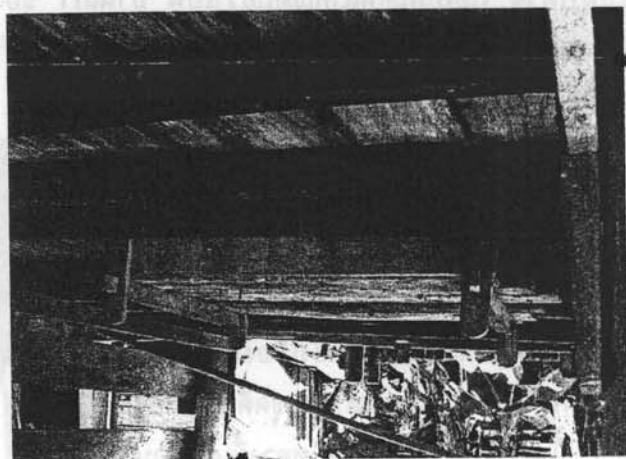
ชุมชนบ่อสลี ชุมชนลัวะที่อยู่ชุมทาง ทำให้วิถีชีวิตความเป็นลัวะ
เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ตำนานเรื่องเล่านี้เป็นที่มาของชื่อเมืองเชียงใหม่ ที่
เพี้ยนมาจากคำว่า "ชิงใหม่" หรือเมืองที่ชิงมาใหม่จาก
ชาวลัวะนั่นเอง จากการศึกษาของ กฤษฎา เจริญวงศ์
เมื่อครั้งศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานของลัวะในแถบตอน
ใต้ของเชียงใหม่ พบว่า ชาวลัวะบ่อหลวงเป็นกลุ่มลัวะ
ที่เคยอาศัยอยู่ในที่ราบเชิงเขาริมแม่น้ำปิง ตั้งแต่เขต
อำเภอจอมทองเรื่อยลงมาถึงเมืองฮอด ซึ่งบริเวณนี้
เคยเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยอาณาจักรหริภุญไชย
ชาวลัวะเหล่านี้ได้ย้ายขึ้นมาอยู่ที่บ้านบ่อหลวง เมื่อ
ประมาณ 200 ปีที่แล้ว สมัยก่อนหัวหน้าชาวลัวะที่บ้าน
บ่อหลวงได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "พญาขุนคำ" มี
ตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน

กลุ่มลัวะบ่อหลวงแม้จะพูด "คำเมือง" ได้แต่ยังคงใช้ภาษาลัวะในการสื่อสารกันเอง ลัวะบ้านบ่อสลี
ที่อยู่ห่างออกไป ปัจจุบันใช้ภาษาคำเมืองในการสื่อสารมากกว่าใช้ภาษาลัวะ อาจเป็นเพราะบ่อสลีตั้งอยู่
บริเวณชุมทางที่รถที่เดินทางจากเชียงใหม่ไปแม่สะเรียงมักหยุดพัก วัฒนธรรมคนเมืองจึงแทรกซึมเข้าสู่
ลัวะกลุ่มนี้เร็วกว่ากลุ่มบ้านบ่อหลวง

บ้านเรือนของชาวบ้านโหล่งบ่อหลวงปัจจุบัน แม้จะเป็นบ้านเรือนที่สร้างขึ้นตามสมัยนิยม แต่มี
ความพิเศษที่เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของบ้านลัวะคือ ครัวไฟในเรือนมี "เตาไฟหย่อน" อันเป็นเตาไฟที่
สร้างขึ้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ห้อยต่ำลงจากพื้นครัวลงไปด้านล่างประมาณ 1 คืบ ด้านในมีดินรองอยู่ ใน

ของที่ชาวลัวะบ่อหลวงนับถือ	
ผีหลวง	ผีดงกำ ผีบ่อหลวง
ผีตระกูล	ผีปู่ย่า ผีละมาง
ผีในบ้าน	ผีประตู ผีเตาไฟ ผีบันได ผีหม้อข้าว
ผีที่อยู่ในธรรมชาติ	ผีป่า ผีไร่ ผีสวน ผีดอย

"เตาไฟหย่อน" ซึ่งเชื่อว่าเป็นเตาไฟของชาติพันธุ์ลัวะที่ใช้ในการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ปัจจุบัน
เตาไฟหย่อนไม่ค่อยมีให้เห็น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของของทรงบ้านสมัยใหม่ และ
การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษไปจากเดิม ในภาพเป็นเตาไฟหย่อนที่
บ้านบ่อหลวง อ.ฮอด

สมัยโบราณมีคำกล่าวเปรียบเทียบเตาไฟของชาวลัวะกับคนไต้หวันว่า "ลัวะเตาไฟหย่อน ไตเตาไฟยอง" บางครั้งเรียกว่า "เตาไฟฮึด" พื้นที่เตาไฟไ้เป็นที่ประกอบพิธีเลี้ยงผีเสียเป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยได้ใช้เป็นที่ประกอบอาหาร นอกจากในฤดูฝนที่อาจต้องใช้บ้างเป็นครั้งคราว สมัยก่อนนอกจากเตาไฟหย่อนแล้ว บ้านลัวะบ่อหลวงยังมี "ฮูจก" เป็นช่องเล็กๆ ที่เจาะเอาไว้ในบ้านของหญิงสาว เมื่อมีหนุ่มๆ มาเที่ยวในตอนกลางคืนก็จะล้วงมือขึ้นไปบนเรือน เพื่อให้ฝ่ายหญิงรับรู้และอาจมีการจับต้องกันบ้าง หากฝ่ายหญิงพอใจก็จะเปิดประตูให้ฝ่ายชายขึ้นมาพูดคุยกันบนบ้าน แต่ปัจจุบันประเพณีนี้ได้เลิกไปแล้ว

เรื่องความเชื่ออย่างเหนียวแน่นของชาวลัวะนี้ รู้กันทั่วไปในกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนา ทุกแห่งหนที่เหยียบย่างไปล้วนแต่เป็นที่สิงสถิตของผีแทบทั้งสิ้น มีนิทานเก่าเล่าเรื่องการนับถือผีของคนเมือง คนลัวะและกะเหรี่ยงเปรียบเทียบกันว่า คนลัวะและกะเหรี่ยงเอา "แจ็ก" ไปใส่ผีกลับมาบ้าน ส่วนคนไตนั้นเอา "ก้วย"¹³ ไปใส่ผีกลับมาบ้าน "ก้วย" นั้นมีตาห่าง ส่วน "แจ็ก" นั้นสานถึงจนแทบไม่มีช่องว่าง ก้วยของคนเมืองที่มีตาห่าง ผีจึงหายไประหว่างทาง จนเหลือผีที่นับถือไม่กี่ผีเท่านั้น ส่วนลัวะได้ผีกลับมาครบถ้วน ลัวะจึงนับถือผีเหนียวแน่นกว่า และสามารถสืบทอดจนกลายเป็นจารีตของชาวลัวะมาจนถึงปัจจุบัน

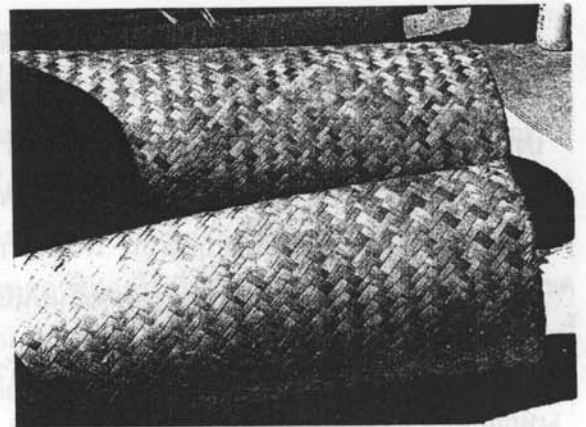
การเลี้ยงผีของลัวะบ่อหลวงจะทำประจำทุกปีในช่วงเดือน 9 เหนือ (พฤษภาคม-มิถุนายน) คือผี "ตังก่า" หรือผีประจำหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนต้องรวบรวมเงินมาเลี้ยง ในการเลี้ยงแต่ละปีจะเลี้ยงด้วยหมูดำตัวผู้ ครอบรอบสามปีเลี้ยงด้วยวัวตัวผู้หนึ่งตัว ลัวะเรียก "ตั้งข้าว" ว่า "ตั้งข้าวผี" มีหน้าที่ทำพิธีเลี้ยงผี ตั้งข้าวผีสืบทอดตามสายตระกูล ในบ่อหลวงตระกูลลัวะที่รับหน้าที่เลี้ยงผีสืบทอดมาตั้งแต่อดีตมีสองตระกูลคือ ตระกูลขุนแก้ว และตระกูลสุนันทา ที่สืบทอดเชื้อสายมาจาก "สะมาง"¹⁴ แสดงร่องรอยของพัฒนาการของชุมชนลัวะในอดีตว่า เคยแบ่งแยกผู้นำโดยเชื้อสาย

การเลี้ยงผีที่อาจทำอยู่บ่อยๆ ได้แก่ การเลี้ยงผีในยามเจ็บป่วย เช่น อาการปวดหัว ปวดเมื่อยตามร่างกาย หรืออาการเจ็บป่วยอื่นๆ ที่ไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย ชาวลัวะจะทำพิธีที่ "สะเป็ก" เป็นพิธีการเสี่ยงทายโดยใช้ข้าวสารเพื่อหาสาเหตุ โดยมากจะได้คำตอบว่าผิดผีอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเป็น "ผีปู้ย่า" มาทำให้เจ็บป่วย ต้องเลี้ยงผีปู้ย่าในบ้านของตนเอง การเลี้ยงผีปู้ย่าต้องเลี้ยงด้วยหมูดำ 3 ตัว ไก่ 12 ตัว หากเกิดจากการทำของ "ผีละมาง" ต้องทำพิธีที่เรียกว่า "โหนดผีละมาง" ซึ่งต้องเลี้ยงผีด้วยการฆ่าควาย 1 ตัว ญาติพี่น้องจะนำควายไปฆ่าเลี้ยงผีกันที่ป่าช้าของหมู่บ้าน หากเป็นอาการเจ็บป่วยที่เกิดจาก "ผียังหอยังเหือน ผีทางเหนือทางใต้" ต้องเลี้ยงด้วยไก่ 2 ตัว เหล้า 1 ขวด ได้ฤกษ์บ้าน นอกจากนี้ก็อาจเกิดจากผีที่อยู่ในที่ต่างๆ เช่น ผีที่อยู่ในป่า ในปางควาย ซึ่งต้องไปเลี้ยงยังสถานที่นั้นๆ

"ตังก่า" ตั้งอยู่ในหมู่บ้านบ่อหลวง เป็นที่ตั้งของหอผีที่ชาวลัวะบ่อนับถือ

การเลี้ยงผิอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญเรียกว่า "การเลี้ยงขวัญข้าว" เป็นการเลี้ยงผีหลังจากหมดฤดูกาลทำนา เมื่อนำข้าวจากในนามาเก็บไว้ที่บ้าน ก็ต้องทำการเลี้ยงขวัญข้าว การเลี้ยงขวัญข้าวเป็นพิธีการง่ายๆ โดยใช้ไข่ไก่ต้มสุก 1 ฟอง เหล้า 1 ขวด นำไปเลี้ยงที่ "เตาไฟหย่อน" ก่อน แล้วจึงใช้ไข่ใบเดียวกันนั้นไปเลี้ยงที่บันได ที่ประตูทุกประตู และสุดท้ายจบลงที่ที่ถึงข้าว

เสื้อที่ในอดีตชาวบ่อหลวงต้องนำเหล็กไปแลกกับ "ลัวะอมพาย" เพื่อนำมาใช้ในการตีข้าว หรือนำไปแลกเสื้อผ้านกับคนพื้นราบ

ในบริเวณไม่ไกลกันนักในเขตอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ยังมีกลุ่มลัวะอีก

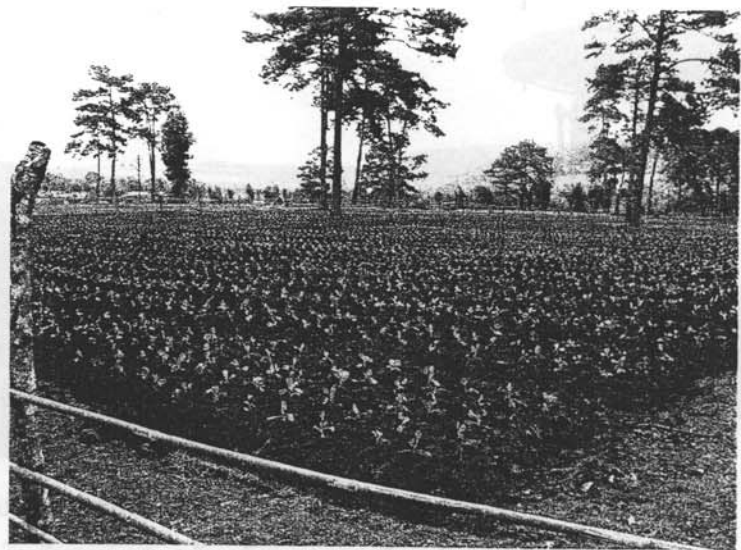
กลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ เรียกตัวเองว่า "ลัวะอมพาย" ลัวะอมพายมีสำเนียงการพูดเพี้ยนจากบ่อหลวงเล็กน้อย เช่น คำว่ากินข้าว ลัวะบ่อหลวงพูดว่า "สะอุม" ลัวะอมพายพูดว่า "โซม" เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจคือ ลัวะบ่อหลวงกล่าวว่าลัวะอมพายเป็นลัวะทอผ้า ส่วนลัวะบ่อหลวงเป็นลัวะตีเหล็ก แต่ไหนแต่ไรมาลัวะบ่อหลวงชำนาญการตีเหล็ก และไม่ทอผ้า ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นจารีตแต่เดิมมา ที่ห้ามไม่ให้ลัวะบ่อหลวงทอผ้า เพราะเป็นลัวะที่สืบเชื้อสายมาจาก "เชื้อขุน" ที่เป็นนักรบ ซึ่งทำหน้าที่ตีเหล็ก ทำอาวุธ และรบเท่านั้น หน้าที่ทอผ้าจึงไม่ใช่งานของชาวลัวะบ่อหลวง ในสมัยก่อนจึงพบว่ามีลัวะจากบ่อหลวงนำเหล็กที่ดีเป็นเครื่องมือการเกษตรต่างๆ เช่น มีด เคียว ตะปู จอบ เสียม คีมคีบถ่าน เป็นต้น ไปแลกเสื้อผ้าจากชาวลัวะอมพาย ลัวะบ่อหลวงจึงแต่งกายเหมือนกับลัวะอมพาย ต่อมาลัวะบ่อหลวงเริ่มเดินทางมาแลกเสื้อผ้านกับชาวบ้านในเขตอำเภอฮอด ดอยเต่า บางครั้งชาวลัวะบ่อหลวงก็เดินทางไปแลกข้าวของกับชาวกะเหรี่ยง เช่น นำเหล็กไปแลกกับตลับใส่หมากพลู หรือเสื้อ แล้วนำมาแลกกับเสื้อผ้าในเมืองฮอดอีกต่อหนึ่ง

แม้บ่อหลวงจะเป็นแหล่งตีเหล็กที่มีชื่อ แต่ในช่วง 200 ปีที่ผ่านมา บ่อเหล็กไม่ได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ของบ้านบ่อหลวง แต่กลับตั้งอยู่ในเขตบ้านแม่โถ ตำบลบ่อสสี อาจเป็นเพราะบ่อเดิมไม่มีแร่เหล็กเหลืออยู่ หรือไม่เคยมีบ่อเหล็กอยู่ที่นี้ ในแต่ละปี

ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยของการตีเหล็กอยู่บ้าง ชาวบ้านบางคนยังคงถ่ายทอดเทคโนโลยีในการผลิตเหล็ก แต่ส่วนใหญ่เป็นการใช้ในการซ่อมแซมเครื่องมือเหล็กที่ชำรุดมากกว่าการผลิตชิ้นใหม่

หมู่บ้านลัวะโหล่งบ่อหลวง	
บ้านบ่อหลวง	บ้านวังทอง
บ้านขุน	บ้านนาฟ่อน
กัวลม	บ่อสะแง
แม่สะนาม	บ่อพะวน

ที่ราบเชิงเขาบางส่วนถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่เพาะปลูก โดยเฉพาะในฤดูฝน

ชาวบ้านจะเดินทางจากหมู่บ้านไปยังบ่อเหล็ก เพื่อหลอมเอาแร่เหล็กจากบ่อเหล็ก แล้วหาบกับมาตีเป็นเครื่องใช้ในหมู่บ้าน การหลอมเหล็กในแต่ละปีจะทำได้เพียงช่วงหน้าแล้งเท่านั้น เพราะหลังจากนี้ไปก็จะ เป็นช่วงฤดูฝนที่ต้องปลูกข้าวต่อไป ทุกๆ 3 ปีต้องจัดให้มีการเลี้ยงผีบ่อเหล็กด้วยวัวตัวใหญ่ 1 ตัว ปัจจุบัน อาชีพตีเหล็กได้เลิกไปแล้ว ชาวลัวะรุ่นสุดท้ายที่ตีเหล็กก็ได้ล้มหายตายจากไปจนแทบหมดแล้ว ส่วน สาเหตุที่เลิกตีเหล็กไปนั้น สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะเหล็กในบ่อลดปริมาณลงจนไม่เพียงพอที่จะใช้ตี เหล็กได้อีกต่อไป หรืออีกประการหนึ่งคือ เริ่มมีการนำเครื่องมือเหล็กจากแหล่งอื่นเข้ามาจำหน่ายใน เมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะเครื่องมือเหล็กที่นำเข้ามาจากกรุงเทพฯ นอกจากนี้ การตีเหล็กยังเป็นงานหนัก ดังนั้น เมื่อมีงานอื่นที่สร้างรายได้มากกว่า ชาวบ้านจึงทยอยเลิกตีเหล็กไป

ประวัติศาสตร์การผลิตเหล็กของลัวะ เป็นเรื่องที่น่าสนใจนำไปสู่คำถามหลายประการ แม้ประวัติศาสตร์จะชี้ ชัดว่าลัวะเป็นกลุ่มที่มีความเจริญก้าวหน้ามากมาก่อน นั่นคือ มีการสร้างเมือง อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีความรู้ในการผลิตเหล็กกล้า ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของสังคมที่น่าจะได้ผ่านยุคสัมฤทธิ์มาแล้ว นั่นคือถ้า ผลิตเหล็กได้ ก็น่าจะรู้จักใช้ทองแดง ตะกั่ว และโลหะผสมอื่นๆ แต่เหตุใดจึงไม่เหลืร่องรอยเกี่ยวกับ วิวัฒนาการความก้าวหน้าเกี่ยวกับเทคโนโลยีเหล่านี้ และเหตุใดการผลิตโลหะของลัวะไม่ก้าวไปสู่การ หลอมเครื่องมือเครื่องใช้ที่ซับซ้อน เช่นเดียวกับอารยธรรมอื่นๆ ที่กระจายอยู่ในโลก

ปัจจุบันชุมชนลัวะบ่อหลวงกลายเป็นชุมชนใหญ่ที่ประกอบอาชีพการเกษตร นอกจากการปลูก ข้าวเจ้าไว้บริโภคแล้วพื้นที่รอบหมู่บ้านยังถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่การเกษตรสำหรับปลูกพืชอื่น เช่น พริก มะเขือเทศ เป็นต้น

ที่ราบริมแม่น้ำปิง ในอดีตเป็นที่ตั้งของชุมชนใหญ่หลายหมู่บ้าน หลังการสร้างเขื่อนภูมิพลหมู่บ้านเหล่านี้นอพยพโยกย้ายขึ้นสู่ที่สูง พื้นที่ริมเขื่อนจึงกลายเป็นพื้นที่การเกษตร เช่น สวนลำไย แปลงหอมแดง และพื้นที่เลี้ยงวัว

ดอยเต่า

ประวัติศาสตร์และตำนาน

โหล่งดอยเต่าเป็นโหล่งขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบล้อมรอบด้วยภูเขา อยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำปิง มีลำห้วยแม่หาดไหลผ่าน และเป็นแม่น้ำสำคัญของโหล่งนี้ หมู่บ้านส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมลำห้วยแม่หาด พิจารณาตามเขตการปกครองดอยเต่าเดิมเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอสอด ภายหลังเมื่อเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมหมู่บ้านริมแม่น้ำปิงโดยเฉพาะพื้นที่ริมน้ำปิงในเขตอำเภอสอดตั้งแต่ตำบลมิดก้า ตำบลบ้านแอ่น ตำบลท่าเตื่อ และตำบลบ้านหลวง เป็นเหตุให้เกิดการอพยพครั้งใหญ่ รัฐบาลจึงได้ดำเนินการจัดตั้งนิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพลขึ้นที่ตำบลท่าเตื่อ เมื่อปี พ.ศ. 2506 ให้หมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วมกว่า 2,400 หลังคาเรือนเข้ามาอยู่อาศัย

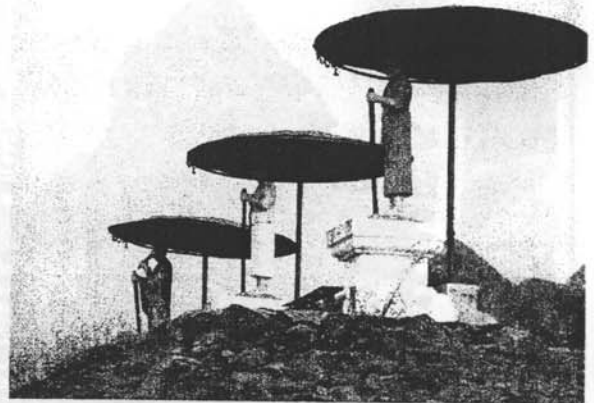
หลังจากการอพยพย้ายหมู่บ้านริมแม่น้ำปิงทั้งหมดขึ้นมายุในในที่จัดสรรให้ใหม่แล้ว จึงประกาศยกฐานะตำบลดอยเต่าขึ้นเป็นกิ่งอำเภอดอยเต่า เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2515 โดยรวมพื้นที่ของ 4 ตำบลคือ ตำบลดอยเต่า ตำบลบ้านแอ่น ตำบลมิดก้า และตำบลท่าเตื่อ ขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ และเปลี่ยนการปกครองเป็นอำเภอดอยเต่าเมื่อปี พ.ศ. 2522

ป้ายทางเข้าทะเลสาบดอยเต่า มีรูปปั้นเต่าโดดเด่นเป็นสัญลักษณ์ของทะเลสาบแห่งนี้ ปัจจุบันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของดอยเต่า

หมู่บ้านที่ย้ายขึ้นมาใหม่จึงตั้งชื่อตามการจัดสรรที่ดิน เช่น บ้านแปลง 1 บ้านแปลง 2 บ้านแปลง 3 เป็นต้น ผู้คนส่วนใหญ่รู้จักอำเภอดอยเต่าเฉพาะพื้นที่เหล่านี้ แต่ความจริงแล้วโหล่งดอยเต่าไม่ได้ประกอบด้วยหมู่บ้านเหล่านี้เท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงพื้นที่ 3 โหล่งย่อย ได้แก่ โหล่งบ้านหลวง โหล่งโป่งทุ่ง-เกาะหลวง โหล่งท่าเตื่อ-บ้านแอ่น

รูปปั้นครุบา 3 องค์ คือ ครุบาขาวปี ครุบา
ครีวชัย และครุบาวงศ์ ตั้งอยู่บนเนินเตี้ยๆ ทาง
เข้าบ้านหลวงดอยเต่า ด้านหลังเป็นรูปปั้น
เต่าขนาดใหญ่ เป็นสัญลักษณ์ที่มาแทนที่มา
ของชื่อหมู่บ้าน ส่วนครุบา 3 องค์ คือผู้นำ
จิตใจของชาวบ้านในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

ตำนานเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาและเป็นที่ยอมรับมากที่สุด คือตำนานหมู่บ้านที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา หรือเรียกกันว่า “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก”¹⁵ เล่าสืบทอดกันว่า “...ครั้งสมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังคงมี พระชนชีพอยู่ พระองค์ได้เดินทางจาริกเทศนาโปรดสรรพสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ได้เผยแผ่พระพุทธ ศาสนาไปตามชมพูทวีป จนกระทั่งได้เสด็จมายังน้ำแม่ระมิงค์ (น้ำปิง) และได้ประทับอยู่บนเนินเล็กๆ ได้ รมไม้ใหญ่อากาศเย็นสบาย ซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก เมื่อชาวบ้านทราบข่าวการเสด็จมาของ พระพุทธองค์ ก็มีความปีติยินดี ต่างก็นำอาหารและเครื่องไทยทานมาถวาย เมื่อพระพุทธองค์รับ บิณฑบาตแล้วก็ทรงเทศนาธรรม แล้วจึงพิจารณาดูเครื่องไทยทานต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมาถวาย ก็พบว่า อาหารที่ชาวบ้านนำมาถวายนั้นมีแดงโม ซึ่งในภาษาเหนือเรียกว่า “มะเดื่อ” เป็นส่วนใหญ่ พระพุทธองค์ จึงมีพุทธทำนายว่า “ดูก่อนท่านทั้งหลาย ดินแดนแห่งนี้อุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ต่อไปภายภาคหน้า จะเจริญรุ่งเรืองเป็นบ้านเป็นเมืองใหญ่โต” แล้วพระพุทธเจ้าจึงตั้งชื่อสถานที่แห่งนี้ว่า “ดอนมะเดื่อ” ซึ่ง หมายถึงที่ดอนที่มีมะเดื่ออยู่ เมื่อการเวลาผ่านไปชื่อหมู่บ้านจึงเพี้ยนไปจนกลายเป็น “ดอยเต่า” ใน ปัจจุบัน...” เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเรื่องที่มาของชื่อหมู่บ้าน ที่มักจะมีคนถามอยู่เสมอ ทาง ผู้นำหมู่บ้านจึงได้สร้างอนุสาวรีย์รูปเต่าไว้บนเนินทางเข้าหมู่บ้าน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ และตอบคำถาม เรื่องที่มาของชื่อหมู่บ้านไปในตัว

นอกจากเรื่องเล่าสืบทอดกันมาปากต่อปาก ถึงเรื่องราวการตั้งบ้านแปลงเมืองดอยเต่าแล้ว ใน เอกสารจารึกอายุร่วม 200 ปี ที่ค้นพบในถ้ำใกล้กับบ้านตาล อำเภอฮอด มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึง บ้านหลวงดอยเต่าว่า

“...จาวดอยเต่าจนด้วยหาดีเยี่ยะดีกินบ่ได้ จึงเอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอแก้ก้าห้าไร่หวงนากิน แฉ่นตุ๋ ข้ายู๋จิมกันนี้ขอท้อกินเตอะ ยามนั้นขุนบ้านตาลจึงว่าบ่ดี ไปหน้าลูกหลานสุเจ้าจักว่า ตู๋ข้าตั้งหลายชื่อ ขาดแล้วว่าอัน ตู๋บ่ขายแล ตู๋ตั้งหลายไปหน้าลูกหลานตู๋ว่างายหาตักรวงตันจร เอาน้ำดีหลังดินตู๋กินเสีย เจ้าจตุจเชื่อว่าบ่จู้ กันว่าสุเข้จ่า ตู๋จักเอาเงินสุเจ้าไว้จาไปหน้ากันสุบ่อยู่ตามสัจจะวาจา ตู๋จักเอาคินเงิน 5 เล่ม เสีย เป็นตู่ตู่เก่า ปถิยานสนั้นแล้วจาวบ้านดอยเต่าจึงว่า ไปหน้าเจณลูกหลานตู๋ข้าตั้งหลาย กันเขาบ่อยู่ ตามสัจจะวาจา ขึ้นเตอะว่าอันขุนตาลจึงปลั่งหื้อจาวดอยเต่ากินตั้งแต่นั้นมาแล ก้ามี่สนั้นแล...”¹⁶

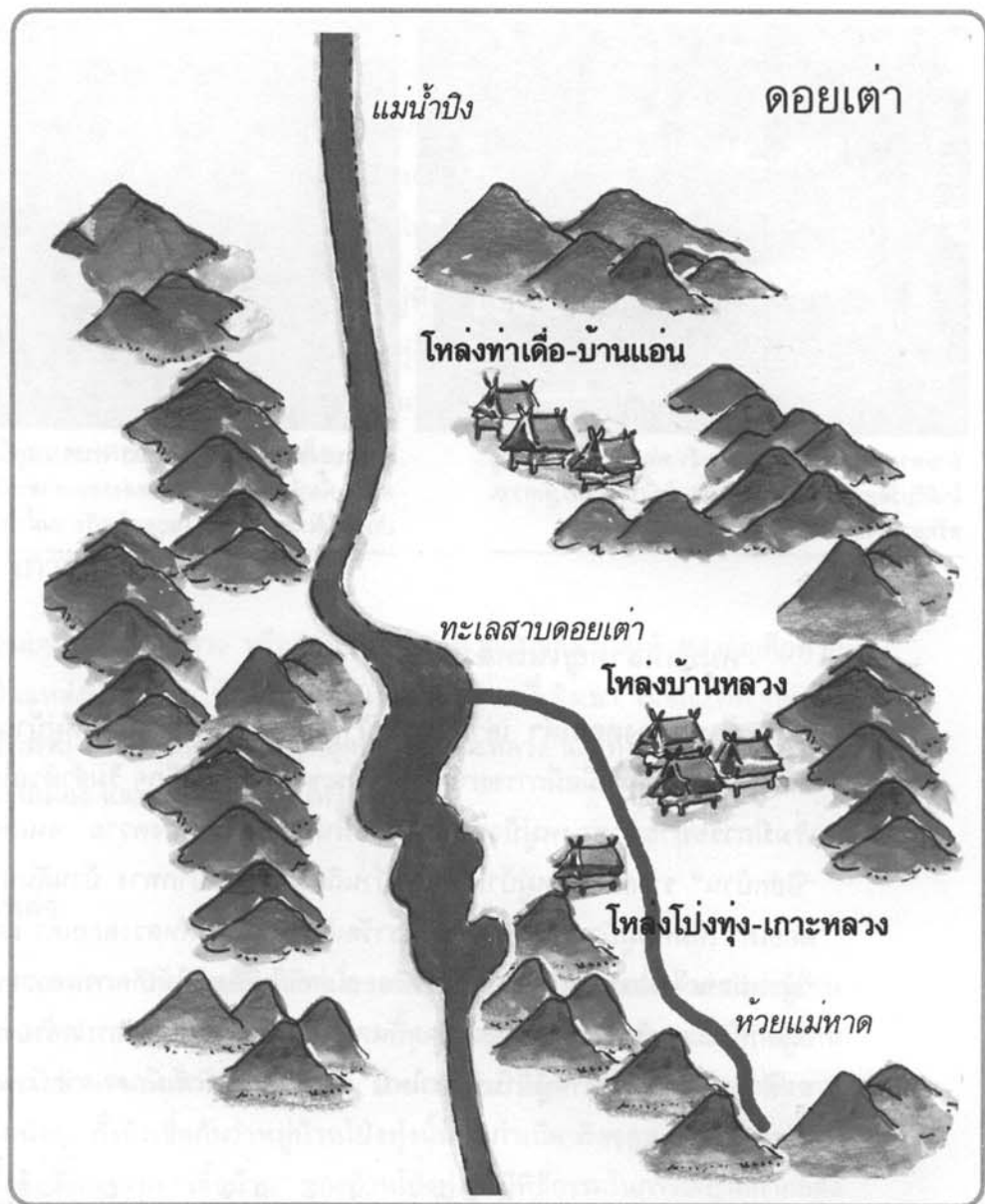

ซุ้มโขงเก่าแก่ เป็นหลักฐานแสดงการตั้งอยู่ของชุมชนโบราณ ริมลำห้วยแม่หาด สอดรับกับตำนานที่ค้นพบในถ้ำบ้านตาล เป็นหลักฐานสำคัญรองรับการเป็นชุมชนโบราณของบ้านหลวงคอยเต่า

แม้ตามจารึกจะไม่ได้บอกไว้ว่า ชาวบ้านที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คอยเต่ากลุ่มแรกนี้มาจากที่ใด แต่อาจสันนิษฐานจากข้อมูลข้างต้นได้ว่า น่าจะเป็นคนที่อาศัยอยู่ใกล้ๆ บริเวณดังกล่าว หรืออาศัยอยู่ริมแม่น้ำปิง ซึ่งในอดีตเป็นที่อยู่อาศัยของทั้งคนเมืองและชาวลัวะ ที่น่าจะมีความคุ้นเคยและไปมาหาสู่กับชาวบ้านตาลเป็นอย่างดีด้วย เมื่อที่ดินริมแม่น้ำถูกครอบครองเป็นที่ทำมาหากินไปหมดแล้ว ชาวบ้านคอยเต่าจึงขยายตัวขึ้นมาตามลำห้วยแม่หาด เพื่อแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ และเข้ามาในเขตแดนของชาวบ้านตาลที่ในจารึกโบราณฉบับเดียวกันนี้กล่าวว่า อาณาเขตของบ้านตาลกว้างใหญ่ไปจนถึง “แม่ป่าหมาก” ซึ่งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของห้วยแม่หาด ที่ตั้งของบ้านหลวงคอยเต่านี้อย่าง เดิมก่อนที่จะมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ก็น่าจะเป็นที่ทำนาของชาวบ้านตาลมาก่อนแล้ว ดังใจความตอนหนึ่งว่า “...จึงเอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอแก้กำห่าไร่หรงนากิน...” มีความหมายว่า เอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอซื้อที่นา 5 ไร่ เพื่อทำนา ปัจจุบันยังปรากฏพื้นที่ “ไฮ่ตะกล้าแม่หลวงวัน” เป็นที่สำหรับให้ชาวบ้านหว่านกล้าหลงเหลืออยู่ กลุ่มที่เข้ามาอาศัยตั้งบ้านเรือนในคอยเต่าเป็นพวกแรกน่าจะเป็นกลุ่มของ “พ่อหม่อนเจ้าพ่อเด้าหนาน”¹⁷ ซึ่งเป็นแกนนำเข้ามาบุกเบิก เพราะในประวัติศาสตร์พื้นเดิมของการตั้งบ้านเรือนของชนชาติไท หลังจากการตั้งหมู่บ้านขึ้นมาแล้วมักจะยกให้หัวหน้าหรือแกนนำในการบุกเบิกเป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน หลังจากหัวหน้าหมู่บ้านตายไปก็จะได้รับการสถาปนาให้เป็นผีประจำหมู่บ้านและคอยดูแลหมู่บ้าน ผู้บุกเบิกอาจมีทั้งคนไตและคนลัวะ มีข้อสังเกตว่าบ้านตาลเป็นหมู่บ้านที่สืบเชื้อสายมาจากชาวลัวะ ซึ่งสมัยก่อนเรียกตัวเองว่า “ลัวะจาวต่าน” ดังนั้น ผู้ที่ไปมาหาสู่สนิทสนมกันก็น่าจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน หลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความเก่าแก่ของชุมชนคอยเต่าคือ ซากโบราณสถานเก่าแก่ เช่น วัดร้าง เจดีย์ และซุ้มโขง ที่พบกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่

ภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านในคอยเต่า กระจายอยู่ในหลายภูมิศาสตร์ ทั้งในที่ราบริมลำห้วย ริมทะเลสาบคอยเต่า หรือแม้แต่บนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมที่ได้รับการจัดสรรให้เป็นที่อยู่อาศัย การตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้ ชาวบ้านไม่ได้

เป็นผู้เลือก แต่เกิดจากความจำเป็นบังคับให้ต้องอยู่ที่นี้ เราสามารถแบ่งดอยเต่าออกเป็นโหล่งสำคัญตามความแตกต่างของการตั้งถิ่นฐานได้ 3 โหล่ง คือ

1. โหล่งบ้านหลวง

เป็นโหล่งที่อยู่ในที่ราบใหญ่ ล้อมรอบด้วยภูเขา มีลำห้วยแม่หาดไหลผ่าน เป็นโหล่งที่ใหญ่ที่สุด ถือกองที่ดิน และพื้นที่การเกษตรใหญ่ที่สุดของโหล่งดอยเต่า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอปัจจุบัน ประกอบด้วยหมู่บ้าน 10 หมู่บ้าน โดยมี บ้านหลวงดอยเต่า เป็นหมู่บ้านสำคัญของโหล่งนี้ หมู่บ้านอื่นๆ เป็นหมู่บ้านที่ขยายตัวออกไปจากบ้านหลวง

ป้ายทางเข้าดงหอย "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน" ตั้งอยู่ใกล้กับวัดหลวงค้อยเต่า ดงหอยแห่งนี้เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชาวบ้านในโฮงค้อยเต่า

ทุ่งนาของชาวบ้านโฮงค้อยเต่า กระจายอยู่ริมลำห้วยแม่หาด พื้นที่การเกษตรของโฮงค้อยเต่าส่วนใหญ่ทำการเกษตรได้เพียงฤดูเดียว ในฤดูแล้งปริมาณน้ำไม่เพียงพอ

หมู่บ้านสำคัญในโฮง

บ้านหลวงค้อยเต่า เล่ากันว่าบ้านหลวงค้อยเต่าเดิมเป็นหมู่บ้านเล็กๆ มีบ้านเรือนตั้งอยู่ไม่กี่หลังคาเรือน ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของประชากร ที่ราบเล็กๆ ริมลำห้วยไม่เพียงพอสำหรับอยู่อาศัย จึงเริ่มมีการขยายตัวของหมู่บ้านออกไปยังพื้นที่เลียงวัวเลียงควาย จนเกิดเป็นกลุ่มบ้านย่อยที่เรียกว่า "ปึกบ้าน" รวมกัน 5 หมู่บ้านได้แก่ บ้านฉิมพลี บ้านปากทาง บ้านสันป่าด้า บ้านสันดัดเต่า และบ้านค้อยเต่า เดิมทีหมู่บ้านเหล่านี้เป็นศรัทธาวัดเดียวกันคือ วัดหลวงค้อยเต่า และมี "ผีเมือง" ร่วมกันเรียกว่า "พ่อหม่อนเจ้าพ่อเฒ่าหนาน" การที่ค้อยเต่ามีผีเมืองทำให้เกิดภาพความเข้าใจว่า ฐานะของค้อยเต่าในอดีตก็คือเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่ง ปัจจุบันหมู่บ้านต่างๆ ได้แยกการปกครองออกไปเป็นหมู่บ้านใหม่ บางหมู่บ้านสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ และได้แยก "ผีเมือง" จากบ้านหลวงค้อยเต่า ออกไปเป็นผีประจำหมู่บ้านของตน

"วัดหลวงค้อยเต่า" เป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดวัดหนึ่ง ย้ายมาจากวัดเก่าที่ตั้งอยู่ริมดงห้วยแม่หาดเนื่องจากกระแสน้ำเซาะตลิ่งทรุดตัวลงมา ที่ตั้งปัจจุบันก็คือวัดลัวะเก่าที่ร้างไป สิ่งที่ยังหลงเหลือให้เห็นถึงร่องรอยของวัดลัวะก็คือ ชุ่มประดูโขงเก่าที่ตั้งอยู่หลังวิหารวัดหลวงค้อยเต่า ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก อยู่ในระหว่างรอการบูรณะจากกรมศิลปากร

วัดหลวงค้อยเต่า วัดเก่าแก่ เดิมเป็นวัดหน้าหมู่บ้านของโฮงค้อยเต่า ปัจจุบันหมู่บ้านหลายแห่งที่เคยเข้าเป็นศรัทธาวัดหลวงค้อยเต่า ได้แยกออกไปสร้างวัดของตนเอง วัดหลวงค้อยเต่าปัจจุบันจึงมีศรัทธาเฉพาะชาวบ้านหลวงค้อยเต่า

ความเชื่อที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านหลวงคอยเต่ามาช้านานคือ ความเชื่อเรื่องการนับถือผี ในเขตบ้านหลวงคอยเต่ามีผีที่ชาวบ้านให้ความนับถืออยู่ 4 แห่ง มีชื่อเรียกดังนี้คือ “พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน” “เจ้าพ่อวังคำ” “เจ้าพ่อเลหลวง” “แม่หลวงวัน” พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน ดำรงฐานะผีเมือง เจ้าพ่อวังคำ เป็นผีอาฮักที่รักษา “ดอยแปป่าหมาก” ดอยสูงของดอยเต่า เจ้าพ่อเลหลวง เป็นผีเสื้อบ้านของบ้านหลวงเอง แม่หลวงวัน เป็นผีของแม่เฒ่าผู้เสียชีวิตที่ดิ้นให้แก่ส่วนรวม

บ้านหลวงคอยเต่า เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ทำนาที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอดอยเต่า ที่นาของชาวบ้านหลวงประกอบไปด้วยที่นาหลายผืน ได้แก่ นาทุ่งหลวง นาทุ่งห้า นาทุ่งหก นาทุ่งกอก นาทุ่งเด่น นาทุ่งแถม และนาทุ่งจิม โดยเฉพาะนาทุ่งหลวงเป็นทุ่งนาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีเนื้อที่ประมาณ 200-300 ไร่ เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของชาวบ้านหลวงคอยเต่ามาตั้งแต่อดีต

2. โหล่งโป่งทุ่ง - เกาะหลวง

เป็นโหล่งที่อยู่ทางตอนบนโหล่งบ้านหลวง หรือตอนต้นของลำห้วยแม่หาด มีลำห้วยสำคัญคือห้วยแม่หาด และห้วยแม่ตูป เป็นแหล่งน้ำสำคัญ บ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนที่เชิงเขา ในขณะที่ทำกินเป็นที่ราบเชิงเขาขนาดเล็กตามลำห้วย พื้นที่การเกษตรใหญ่ที่สุดคือ ทุ่งเกาะหลวง และทุ่งบ้านโป่ง หมู่บ้านที่อาศัยในโหล่งนี้มีทั้งหมู่บ้านคนเมือง และหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยง

หมู่บ้านสำคัญในโหล่ง

บ้านโป่งทุ่ง ตั้งอยู่ริมห้วยแม่หาด ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของตำบลโป่งทุ่ง ซึ่งประกอบด้วย 10 หมู่บ้าน อยู่ใกล้กับหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยง มีเพียงแค่น้ำห้วยแม่หาดกัน หลายหมู่บ้านในตำบลนี้เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยง เช่น บ้านเกาะหลวง บ้านหนองเหม็น บ้านจั่วสูง บ้านบวน เป็นต้น ทำให้บ้านโป่งทุ่งมีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านเหล่านี้ไม่น้อย ทั้งยังเชื่อกันว่าหมู่บ้านโป่งทุ่งนั้นต้นกำเนิดจริงๆ แล้วก็เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงเช่นเดียวกัน โดยตั้งชื่อสังเกตจาก “เสือบ้าน” ของบ้านโป่งทุ่ง ที่มีพิธีกรรมในการเลี้ยงคล้ายคลึง

ชาวกะเหรี่ยงบ้านหนองเหม็น ปัจจุบันยังคงแต่งกายด้วยชุดกะเหรี่ยง แม้จะอยู่ใกล้กับหมู่บ้านคนเมืองเพียงลำห้วยกัน

ฝ้าย - ฝัด บูรณาการของความสัมพันธ์

“ฝ้าย” ที่ชาวบ้านบ้านโป่งทุ่งนับถือกันเป็นผีที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ลูกหลานที่นับถือเรียกผีของตนเองนี้ว่า “เจ้าปู่เจ้าย่า” นอกจากชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งทุ่งที่นับถือแล้ว ยังมีลูกหลานของแก๊ผีที่ไปอยู่ต่างหมู่บ้านกลับมาให้อีก เช่น บ้านแม่บวน บ้านโป่งท่า และบ้านหลวงคอยเต่า ประเพณีการไหว้เจ้าปู่เจ้าย่าแตกต่างจากประเพณีการไหว้ผีปู่ย่าของคนเมืองอยู่หลายประการ ตั้งแต่รูปแบบของการสร้างศาลผีหรือหอผีที่แตกต่างกัน ขณะที่หอผีของคนเมืองมักสร้างเป็นหิ้งทำด้วยไม้ อยู่บนหัวนอนในห้องนอนของผู้ที่เป็นแก๊ผีและมีศาลหลังเล็กตั้งอยู่ในเขตรั้วบ้านนั้นอีกหนึ่งหลัง ศาลผีของเจ้าปู่เจ้าย่ากลับตั้งอยู่ ณ เสาบ้าน บนเรือนของผู้ที่เป็นแก๊ผี ซึ่งไม่ได้ทำไว้อย่างถาวร เมื่อมีการเลี้ยงผีคราวใดก็จะสร้างขึ้นมาราวนั้น เป็นหิ้งที่สร้างขึ้นด้วยไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า “ไม้เหื้อ” (ยาวประมาณ 2-3 เมตร ทำเป็นเสา และสร้างเป็นชั้นๆ 3 ชั้น)

งานแต่งงานของชาวบ้านที่นับถือผีเจ้าปู่เจ้าย่า มีความพิเศษตรงที่รูปแบบของพิธีกรรม ที่ก่อนการแต่งงานต้องมีการเตรียม “ขันสูลู” ซึ่งหากเป็นลูกคนสุดท้อง ต้องเตรียมเสียม 12 เล่ม หากเป็นลูกคนโตก็ให้เตรียมเสียม 6 เล่มและเอาเงินแทน 6 บาท และต้องมี มิด 1 เล่ม ข้าวเปลือก 1 ตัง ลูกมะปัด (เมล็ดผลไม้ชนิดหนึ่งเป็นสีขาวที่กะเทาะเปลือกออกเป็นเครื่องประดับ) กำไล 1 คู่ “ขันสูลู” นี้เป็นสิ่งของที่ผู้ชายจะมาแต่งงานด้วย ต้องเป็นคนเตรียมมาให้กับฝ่ายเจ้าสาว แม้ว่าคนที่มาแต่งงานด้วยจะไม่ได้นับถือผีเจ้าปู่เจ้าย่าหรือฝ้าย ก็ต้องนำ “ขันสูลู” มาสู่ขอด้วยเช่นกัน ในสมัยก่อนเมื่อ 50 ปีที่แล้ว เมื่อมีการยกขันสู่มาสู่ขอลูกสาวในแก๊ฝ้ายนี้ จะมีผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านมา “ขอ” เรียกว่า “ขอแต่งงาน” เป็นการขอเพื่ออวยพรให้กับเจ้าบ่าวและเจ้าสาว แต่ประเพณีการขอได้หายไปแล้วเพราะชาวบ้านซอกกันไม่เป็น จึงเหลือแต่การยก “ขันสูลู” เท่านั้น ส่วนในกรณีที่ถูกผู้ชายในแก๊ผีไปแต่งงานที่อื่น หากผู้หญิงไม่ได้นับถือผีที่มีประเพณีการยกขันสูลูไม่จำเป็นต้องเอาขันสูลูไป ทั้งผู้หญิงและผู้ชายที่นับถือเจ้าปู่เจ้าย่า หากแต่งงานถือว่า “ศีลผิด” ต้องมาเลี้ยงแก๊ผีด้วยหมูสองตัว

ขั้นตอนการเลี้ยง “ศีลผิด” เหมือนกับการเลี้ยงเวลาที่ลูกผีเจ้าปู่เจ้าย่าไป “ทัก” ทำให้ไม่สบาย การเลี้ยงผีเจ้าปู่เจ้าย่าของชาวบ้านที่นับถือฝ้ายนั้นสลับซับซ้อนมาก เพราะต้องใช้เวลาในการเลี้ยงฝ้ายยาวนานถึง 4 วัน การเลี้ยงผีใช้หมูตัว 2 ตัว ต้องทำหิ้งสำหรับเลี้ยงผีใหม่ทุกครั้งที่เลี้ยง โดยนำไม้เหื้อมาสร้างเป็นหิ้ง 2 ชั้น นอกจากนั้นก็มี “เทียนปู้ย่า” เป็นการนำเอายอดกล้วยมาพันด้วยฝ้าย สมมุติให้เป็นเทียนสำหรับไหว้ผี และมี หม้อเหล้า ดอกจิว และต้นอ้อ ที่นำมาทำเป็นดอกไม้ โดยการพู่ 6 ปล้อง 1 คู่ 4 ปล้อง 1 คู่ และ 3 ปล้อง 1 คู่ เป็นเครื่องประกอบอยู่บนหิ้งผีเจ้าปู่เจ้าย่า

หิ้งสำหรับเลี้ยงฝ้าย

วันแรกของการเลี้ยงเป็นการเลี้ยงที่เรียกว่า “หุงกินข้าวเขี้ย” เป็นการนำข้าวมาหุงในหม้อดินที่เตรียมไว้ แล้วแบ่งให้สมาชิกที่มาร่วมงานทุกคนกิน วันที่สอง “วันกินหมู” มีการฆ่าหมูตัวผู้ 1 ตัวและตัวเมีย 1 ตัว บนบ้านของแก๊ผี แล้วนำมาทำอาหาร โดยจะกินเฉพาะส่วนตัว หัว ก้น และข้างตัวเท่านั้น ส่วนหนังหมูร่อยเก็บไว้ต้มกินวันต่อไป วันที่สาม “กินหมูเหลือ” นำหมูที่เหลือจากวันที่สองมาทำอาหารกิน วันที่สี่เป็นการกินข้าวที่เหลือจากวันแรกเรียกว่า “กินข้าวแหลว”

ระหว่างการเลี้ยงก็จะมีการทำพิธีของตั้งข้าวด้วย โดยตั้งข้าวก็คือผู้หญิงที่เป็นแก๊ผีนั่นเอง ไม่ใช่ตั้งข้าวเพศชายเหมือนการเลี้ยงผีปู่ย่าของคนเมือง โดยตั้งข้าวจะนำเทียนปู้ย่าไปวางไว้บนชั้นทั้งสองชั้นของหิ้งปู้ย่า ชั้นบนของหิ้งปู้ย่าเป็นที่วางหมูตัวผู้ ชั้นล่างเป็นชั้นวางหมูตัวเมีย หลังจากทำพิธีครบ 4 วันแล้วก็ถือว่าเป็นอันจบพิธี

กับเสื่อบ้านของหมู่บ้านกะเหรี่ยงหลายประการ เช่น การห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าร่วมเลี้ยงผีประจำปี ตั้งข้าวคนเดิมก็เป็นกะเหรี่ยง และเวลาเลี้ยงก็ใช้ภาษากะเหรี่ยงในคำอ้อ ในส่วนของผีปู่ย่าหรือผีประจำตระกูลที่ชาวบ้านนับถือของบ้านโป่งทุ่ง ที่สำคัญเป็นกลุ่มใหญ่ของหมู่บ้านมี 2 เก้า คือ เก้าผีบ้านป่าเหียนที่เป็นเก้าผียางหรือกะเหรี่ยง และเก้าผีบ้านป่าเบ้งที่เป็นเก้าผีคนเมือง นอกจากนี้ก็ยังมีบ้านของเก้าผีคนอื่นอยู่ในหมู่บ้านอีกหลายหลัง แต่เป็น กลุ่มที่มีสมาชิกไม่มากเหมือนสองกลุ่มที่ได้กล่าวมาแล้ว

สาเหตุที่บ้านโป่งทุ่งปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม จากการเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงมาเป็นหมู่บ้านคนเมืองนั้น น่าจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนขึ้นมาเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว หรือช่วงที่มีการอพยพของหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมพื้นที่หลังเขื่อนยันฮี บ้านโป่งทุ่งมีชาวบ้านจากบ้านท่าครั่งเข้ามาอยู่อาศัยสร้างบ้านเรือนกว่า 100 หลังคาเรือน ในขณะที่หมู่บ้านเดิมมีอยู่ประมาณ 50 หลังคาเรือนเท่านั้น แม้แต่วัดโป่งทุ่งปัจจุบัน ก็เป็นวัดเดิมของชาวบ้านท่าครั่งที่ย้ายมา และนำวัดมาสร้างอยู่ที่นี้ด้วย ชาวบ้านท่าครั่งส่วนที่เหลือก็เข้าไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัดสรร บ้านแปลง 5 และบ้านแปลง 3 ชาวบ้านท่าครั่งที่ย้ายมาอยู่ในสมัยนั้น ส่วนใหญ่ย้ายมาอยู่ด้วยกันตามสายพี่สายน้อง หรือญาติพี่น้องที่มาแต่งงานอยู่ที่นั่นก่อนหน้านี้ และเห็นว่าบ้านโป่งทุ่งมีพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน ชาวบ้านที่เข้ามาอยู่จึงหาซื้อที่ดินเดิมของชาวบ้าน บางส่วนก็บุกเบิกพื้นที่ทำนาขึ้นมาใหม่ ส่วนของหมู่บ้านก็ตั้งขึ้นใกล้กับหมู่บ้านเดิม แต่อยู่คนละป๊อก (หย่อมบ้าน) ป๊อกบ้านเดิมของบ้านโป่งทุ่งอยู่ที่ป๊อกบ้านโฮ่อง ส่วนชาวบ้านท่าครั่งที่ย้ายมาอยู่ใหม่นั้น ตั้งบ้านเรือนอยู่ป๊อกบ้านบนเป็นส่วนใหญ่ ปัจจุบันหมู่บ้านทั้งสองได้ขยายตัวออกมาจนชิดกันเป็นหมู่บ้านใหญ่ไปแล้ว อาจด้วยเหตุนี้ที่ทำให้วัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงค่อยๆ เปลี่ยนไปในที่สุด โดยเฉพาะภาษาและการแต่งกาย บ้านโป่งทุ่งเมื่อ 50-60 ปีที่แล้ว ผู้สูงอายุในหมู่บ้านยังคงแต่งกายด้วยชุดกะเหรี่ยงกันอยู่ แต่ปัจจุบันไม่มีใครใส่ชุดกะเหรี่ยงอีกแล้ว แต่กระนั้นก็ตาม ในส่วนของการนับถือผี “ผียาง” ก็ยังคงอยู่ ลูกหลานยังคงเคารพนับถือและปฏิบัติตามจารีตเดิมกันอยู่จนถึงปัจจุบัน

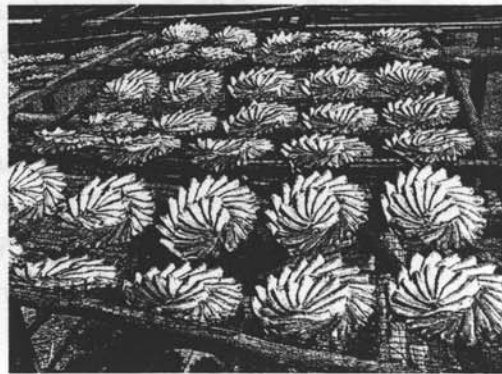

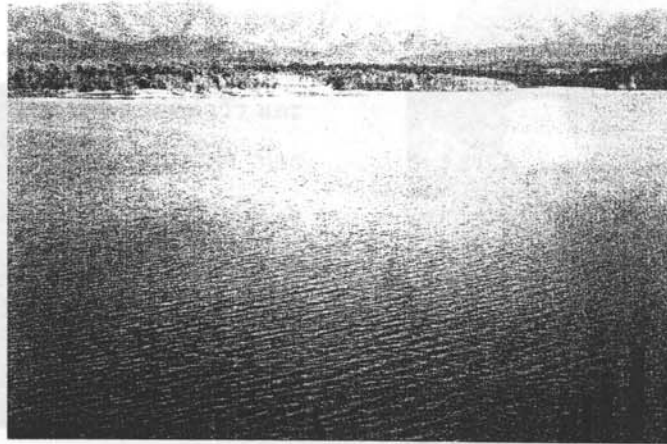
หมู่บ้านที่ย้ายขึ้นมาใหม่ ปัจจุบันตั้งบ้านเรือนริมอ่างเก็บน้ำ

3. โหล่งท่าเตื่อ - บ้านแอ่น

โหล่งท่าเตื่อ-บ้านแอ่น ประกอบด้วยหมู่บ้านที่ย้ายขึ้นมาจากเหตุการณ์น้ำท่วมเป็นหลัก มีทั้งหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพล และหมู่บ้านที่อยู่นอกเขตนิคม ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมถนนสายดอยเต่า-ฮอด นอกจากหมู่บ้านคนเมืองที่ย้ายมาจากเหตุการณ์น้ำท่วมแล้ว โหล่งนี้ยังมีหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่มาก่อนที่คนเมืองจะย้ายขึ้นมา โหล่งนี้จึงเป็นโหล่งที่มีความน่าสนใจในการปรับตัวของคนเมืองและกะเหรี่ยงที่มาอยู่ร่วมกัน เพราะกะเหรี่ยงเป็นเจ้าของพื้นที่อยู่เดิม และน่าสนใจในการปรับตัวของชาวบ้านหลังจากการอพยพ โดยเฉพาะชาวบ้านแปลง 5 แปลง 8 และแปลง 2 บ้านแอ่น บ้านน้อย บ้านวังหม้อ บ้านหนองผักบุ้ง ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่ริมน้ำปิง และมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับแม่น้ำมาก่อน ทั้งใช้ในการอุปโภคบริโภค เป็นเส้นทางคมนาคม และเป็นแหล่งรายได้จากการหาปลาในฤดูน้ำหลาก โดยอาชีพหลักดั้งเดิมก็คือการทำเกษตร แต่เมื่อพื้นที่ทางการเกษตรจรมหายไปกับกระแสน้ำ ชาวบ้านจึงหันมาประกอบอาชีพที่มีทรัพยากรอยู่ใกล้ตัวแทน ด้วยการทำประมง อาศัยความรู้ความชำนาญที่ติดตัวมาสร้างรายได้ให้กับครอบครัว หลังจากที่มีการสร้างเขื่อนแล้ว กรมประมงก็ได้นำพันธุ์ปลาหลากหลายชนิดมาปล่อยในแหล่งน้ำเพิ่มเติม เช่น ปลาสวาย ปลาสังกะวาด ปลาเพี้ย ปลาอีสง เป็นต้น และด้วยสภาพที่เป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่จึงเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่สำคัญ

อาชีพแปรรูปปลา เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมทะเลสาบดอยเต่า สร้างรายได้อย่างงามให้กับชาวบ้าน

อ่างเก็บน้ำแม่ตูป สร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำของโหล่งดอยเต่า

ระบบเศรษฐกิจโหล่งดอยเต่า

โหล่งดอยเต่าทั้งสามโหล่งมีลักษณะการผลิตที่คล้ายกัน ด้วยเป็นโหล่งที่มีความจำกัดทางด้านทรัพยากรที่ดิน และแหล่งน้ำในการเกษตร อาชีพหลักของชาวบ้านคือเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าวเหลือง กระเทียมและหอมแดงที่เริ่มปลูกกันมากขึ้น นาข้าวของโหล่งดอยเต่าปลูกข้าวได้เพียงฤดูเดียวคือช่วงฤดูฝน เพราะปัญหาน้ำขาดแคลน แม้ในพื้นที่ดอยเต่ามีการสร้างอ่างเก็บน้ำสำหรับการเกษตร แต่ก็ไม่เพียงพอกับความต้องการของเกษตรกรเท่าใดนัก อาจเพราะปริมาณน้ำต้นทุนมีน้อย

บ้านหลวงดอยเต่าใช้ทุ่งหลวงเป็นสถานที่ทำมาหากินมาช้านาน หมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงบางหมู่บ้านก็มีพื้นที่การเกษตรเป็นของตนเอง แต่หมู่บ้านกะเหรี่ยงที่อยู่ใกล้เคียงกันกับบ้านหลวงดอยเต่า อาทิ บ้านเกาะหลวง บ้านหนองเหม็น บ้านจั่วสูง กลับประสบปัญหาขาดแคลนที่ดินสำหรับการทำนาข้าว ด้วยสาเหตุที่วิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงสมัยก่อนสัมพันธ์อยู่กับการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนบนภูเขา หรือที่เรียกว่า “ทำข้าวไร่” เป็นการปลูกข้าวที่อาศัยพื้นที่การปลูกหลายแห่งหมุนเวียนกันไปเรื่อยๆ บนภูเขา และอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร จนกระทั่งมีการประกาศให้พื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านเป็นเขตป่าอนุรักษ์ ที่ห้ามใช้ประโยชน์ในการเกษตร รวมไปถึงการปลูกข้าวไร่ด้วยนั้น ชาวกะเหรี่ยงที่เคยดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าวไร่จึงเดินทางมาสู่ทางตัน และหันมาบุกเบิกที่นาตามที่ราบเชิงเขา แต่ก็มีที่ราบอยู่ริมห้วยแม่หาดเพียงเล็กน้อย เพราะพื้นที่ราบส่วนใหญ่ก็มีการบุกเบิก และใช้ประโยชน์ไปก่อนหน้านี้แล้ว ทางออกใหม่ของการแสวงหาข้าวมาเลี้ยงดูลูกหลานของชาวกะเหรี่ยง คือการใช้แรงงานเข้าแลกในการทำการเกษตร เพื่อแลกกับข้าวเป็นค่าตอบแทน ชาวกะเหรี่ยงส่วนหนึ่งจึงมารับจ้างทำนาที่บ้านหลวงดอยเต่า บ้านโป่งทุ่ง และบ้านโป่งท่า สมัยก่อนการจ้างแรงงานทำนาข้าวมักจะจ้างแบบเป็นรายวัน เช่น ทำงาน 3 วันได้ข้าว 2 ตัง (32 กก.) เป็นต้น หรือการรับจ้างดูแลนาเป็นรายปีได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว 50 ตัง/ปี การรับจ้างทำนาในบ้านหลวงมีมากขึ้น และความสนิทสนมคุ้นเคยระหว่างเจ้าของนาและคนที่มารับจ้างมีมากขึ้น การรับจ้าง

ถั่วเหลือง นิยมปลูกหลังจาก
เก็บเกี่ยวข้าวหน้าปีแล้ว

ทำนาจึงพัฒนาไปสู่ระบบการทำนาแบบใหม่ที่เรียกว่า “ทำนาผ่า”

ในสมัยก่อนการทำนาผ่าเป็นที่นิยมกันมาก ปัจจุบันการทำนาผ่ายังคงมีอยู่หลายสิบสายในทุ่งหลวง ดอยเต่า หมู่บ้านที่นิยมมาทำนาผ่าที่ทุ่งหลวงดอยเต่า ส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่อยู่ใกล้ๆ กัน เช่น บ้านบวน บ้านเกาะหลวง บ้านหนองเหม็น บ้านจั่วสูง โดยเฉพาะบ้านบวนและบ้านเกาะหลวงมีคนมาทำนาผ่าในทุ่งหลวงดอยเต่านับสิบคน รูปแบบการทำนาผ่าก็มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปตามสภาวะการทางสังคมเรื่อยๆ ปัจจุบันนี้แรงงานขาดแคลนมาก ทำให้การทำนาผ่าสามารถต่อรองได้มากขึ้น

อาชีพที่ถือว่าเป็นหัวใจของโหล่งที่อยู่ในหุบเขา คือการเลี้ยงวัวปล่อย ดอยเต่านอกจากมีพื้นที่ป่าที่อยู่รอบโหล่งเป็นสถานที่เลี้ยงวัวแล้ว พื้นที่โดยรอบทะเลสาบดอยเต่าก็เป็นแหล่งเลี้ยงวัวสำคัญ ในฤดูฝนชาวบ้านจะปล่อยให้วัวออกหากินอิสระในพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้าน หรือริมทะเลสาบดอยเต่า โดยไม่ต้องมีการล่ามวัว ส่วนในฤดูแล้งนิยมนำวัวกลับมาเลี้ยงในที่นาที่ไม่มีการเพาะปลูกแล้ว การเลี้ยงวัวปล่อยเป็นวิถีการเลี้ยงวัว โดยปล่อยวัวไว้ในป่าให้หากินเอง เจ้าของจะไปดูแลเป็นครั้งคราว เช่น ห้าววันหรือสิบวันก็เข้าป่าไปยังจุดที่นำวัวไปปล่อย แล้วนำเกลือหวานให้วัวกิน วัวก็จะคุ้นเคยกับเจ้าของ และต่อๆ ไปเพียงแค่ว่า

โรงเก็บฟาง สำหรับใช้เลี้ยงวัว
ในฤดูแล้ง

ได้ยินเสียงเจ้าของวัวก็จะเดินเข้ามาหาเอง วัวที่เลี้ยงปล่อยส่วนใหญ่ นิยมเลี้ยงเป็นฝูง ฝูงหนึ่งจะมีสมาชิกประมาณ 10-100 ตัว เจ้าของวัว จะต้องจำวัวของตัวเองให้ได้ โดยจำผ่านการท่าเครื่องหมายที่ตัววัว และ ใช้วิธีเสียงของ “ฮอก” หรือกะพรวนที่แขวนอยู่ที่คอของวัวจำฝูง ที่จะ เป็นตัวนำวัวตัวอื่น “ฮอก” แต่ละอันจะมีเสียงไม่เหมือนกัน เป็นจุด สังเกตให้เจ้าของจำวัวของตัวเองได้ ปัจจุบันการเลี้ยงวัวปล่อยมีจำนวน วัวมากขึ้น ในขณะที่พื้นที่การเลี้ยงวัวปล่อยลดลง เพราะมีการปรับ เปลี่ยนพื้นที่ป่าแพะไปเป็นสวนลำไยเสียมาก ผู้ที่เลี้ยงวัวจึงนิยมทำ เครื่องหมายไว้ที่ตัววัว เช่น พ่นสีเป็นเครื่องหมายไว้ เวลาที่วัวหลงฝูง ไปอยู่กับฝูงวัวของคนอื่น เจ้าของก็สามารถตามหาได้ วัวจะถูกปล่อยไว้ บนป่าตลอดฤดูฝน แล้วนำกลับมาอยู่ในคอกประมาณเดือนมกราคม- กุมภาพันธ์ เป็นช่วงที่เกี่ยวข้าวแล้ว และมีตอฟางหลงเหลือให้เป็น อาหารของวัว ขณะเดียวกันในป่าก็เริ่มแห้งแล้งไม่มีหญ้าให้วัวได้กินอีก การปล่อยวัวในนาช่วงหน้าแล้ง เจ้าของนาต้องคอยไปดูแลวัวของ ตนเองตลอดทั้งวัน ไม่ให้เข้าไปในสวนลำไยหรือนาของชาวบ้านที่ปลูก ถั่วเหลืองอยู่ เพราะอาจเป็นสาเหตุให้เกิดการวิวาทกันได้ หลังจากที่ ฝนเริ่มตกก็สามารถนำวัวเข้าไปปล่อยตามป่าได้ตามเดิม บริเวณที่ ปล่อยวัวในป่าเรียกว่า “ป่าวัว” ในแต่ละป่าก็จะมีเจ้าของนำวัวไป ปล่อยเป็นประจำ

ตลาดของวัวปล่อยปัจจุบันอยู่ที่ตลาดนัดบ้านเวียงหนองล่อง ที่ ชาวบ้านจะนำวัวไปขายเอง และพ่อค้ามารับซื้อวัวเองในหมู่บ้าน ราคา ขายวัวขึ้นอยู่กับฤดูกาลและขนาดของวัวเป็นสำคัญ ในฤดูฝนที่วัวมี หญ้ากินอยู่อุดมสมบูรณ์ วัวจะอ้วนขายได้ราคาดี ประมาณตัวละ 6,000- 7,000 บาท แต่หากเป็นฤดูแล้งที่วัวผอมแห้ง ราคาวัวก็จะลดลงมาอยู่ ที่ตัวละ 4,000-5,000 บาทเท่านั้น

การผลิตอีกอย่างหนึ่งที่ได้รับการนิยมนิยอีกครั้งในช่วง 5-6 ปี ที่ ผ่านมา คือ การเลี้ยงครั้ง ในอดีตการเลี้ยงครั้งเป็นที่นิยมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงที่มีต้นจามจุรีขึ้นหนาแน่น ปัจจุบัน ราคาซื้อขายครั้งสูงถึงกิโลกรัมละ 90 บาท ในขณะที่ราคาลำไยกลับลง ลงอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน อาทิ บ้านหลวงดอยเต่า บ้านโป่งทุ่ง บ้านโป่งท่า และบ้านเกาะหลวง เริ่มหันมาประกอบอาชีพ เลี้ยงครั้งเพื่อเป็นรายได้เสริม

ชาวบ้านนำหย่อนหน้าที่ปลูกไว้ในสวนมาวางขาย ริมถนนสายดอยเต่า-ฮอด

คัมปลาสวาด ที่ชาวบ้านแปลง 8 ซานขึ้น เพื่อขาย และใช้เอง

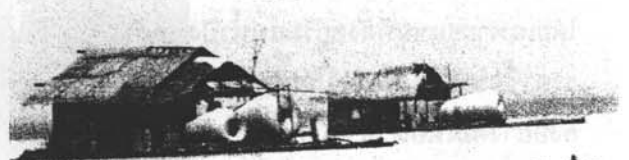

การเลี้ยงครั่งบนต้นจามจุรี เป็นอาชีพที่กำลังได้รับความนิยมในโฮงดอยเต่า เนื่องจากเลี้ยงง่าย ลงทุนต่ำ และไม่มีปัญหาด้านการตลาด

โฮงท่าเตือ-บ้านแอ่น เป็นโฮงที่มีความพิเศษในระบบการผลิต เพราะมีพื้นที่การเกษตรน้อยกว่าในโฮงบ้านหลวง และโฮงโป่งทุ่ง-เกาะหลวง เพราะเป็นหมู่บ้านที่เคลื่อนย้ายขึ้นมาใหม่ ที่นาจึงอยู่ในเขตน้ำท่วม ไม่สามารถใช้ผลิตได้เต็มที่ อาชีพหลักของชาวบ้านโฮงนี้จึงเป็นการทำสวน เช่น สวนลำไย สวนมะนาว เป็นต้น แต่ก็มี ความจำกัดในเรื่องแหล่งน้ำ น้ำที่ใช้ในการเกษตรส่วนใหญ่ใช้เครื่องสูบน้ำพลังไฟฟ้าสูบน้ำจากแม่น้ำปิง แล้วปล่อยตามรางส่งน้ำให้กับชาวบ้าน

อาชีพที่นิยมอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านโฮงนี้คือ การทอผ้า ที่มีให้เห็นในแทบทุกหมู่บ้าน โดยมีแม่เลี้ยงจากอำเภอฮอดและจอมทอง นำฝ้ายมาให้ทอและรับซื้อคืน

หมู่บ้านที่อาศัยอยู่ใกล้กับทะเลสาบดอยเต่าก็นิยมประกอบอาชีพประมงและการแปรรูป อาชีพประมงเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน โดยเฉพาะการ “โจกตุ้มปลาสังกะวาด” คือการวางตุ้มจับปลาสังกะวาดในทะเลสาบดอยเต่า นำมาขายต่อให้กับแม่ค้าในหมู่บ้าน เพื่อนำไปแปรรูปต่อไป แหล่งแปรรูปแหล่งใหญ่อยู่ที่ท่าสูนด้วยเช่นกัน หลังร้านขายปลาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมแปรรูปปลาขนาดย่อมที่มีชาวบ้านสาละวนอยู่กับการจัดการกับปลาสังกะวาดที่อยู่ในกะละมังใบใหญ่ ปลาเหล่านี้จะถูกแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตามความต้องการของตลาด ที่นิยมกันมากคือ การนำมาทำเป็นปลาวงแห้ง ปลากรอบ ปลาวงย่าง ซึ่งวางขายอยู่ในร้านริมทะเลสาบแห่งนี้

แพหาปลาของชาวบ้านแปลง 8 ลอยอยู่กลางทะเลสาบดอยเต่า พร้อมกับตุ้มปลาสด อุปกรณ์สำคัญในการดักปลาสังกะวาด รายได้หลักของชาวบ้าน

ครูบาศรีวิชัย ผู้มีบทบาทสำคัญในการบูรณะ
โบราณสถานสำคัญหลายแห่งในแอ่งเชียงใหม่-
ลำพูนตอนล่าง ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นศูนย์
รวมความศรัทธาของชาวบ้าน

แกนโยงยึดโหล่งดอยเต่า

1. พระธาตุดอยเก็ง

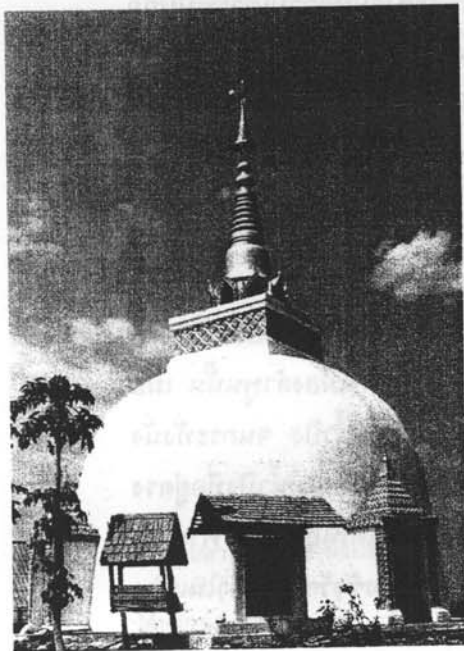
ในอดีตก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนยันฮั่นนั้น ริมแม่น้ำปิงเป็นที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านที่นับถือพระธาตุดอยเก็ง เช่น บ้านมิดก่า บ้านท่าเตื่อ บ้านท่าครั่ง บ้านโง้ง บ้านจั่วเต่า กระจายขึ้นมาจนถึงเมืองฮอดที่อยู่ตอนเหนือ และหมู่บ้านที่อยู่สูงขึ้นไปอย่างบ้านหลวงดอยเต่า และบ้านตาล เป็นต้น หลังจากที่ครูบาศรีวิชัยบูรณะพระธาตุดอยเก็งแล้ว พระธาตุดอยเก็งจึงถูกสถาปนาขึ้นเป็นพระธาตุสำคัญประจำอำเภอฮอดอย่างสมบูรณ์ เพราะสมัยนั้นครูบาศรีวิชัยนับว่ามีบทบาทในการบุกเบิกก่อสร้างและบูรณะโบราณสถานที่สำคัญหลายแห่ง และเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “โดยฮอยครูบา” (ตามรอยครูบา) หรือการทำบุญร่วมกับครูบาศรีวิชัย สถานที่ที่ครูบาศรีวิชัยบูรณะจึงมีชาวบ้านและพระสงฆ์ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก หลังจากที่ครูบาศรีวิชัยมรณภาพแล้ว ปรากฏการณ์ตามรอยครูบาก็ยังคงอยู่ และมีแกนนำทางศาสนาที่สำคัญอย่างครูบาขาวปี และครูบาวงศ์ ลูกศิษย์ครูบาศรีวิชัยเป็นผู้นำในการก่อสร้างและบูรณะสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา และแม้แต่สถานที่ราชการในสมัยนั้นครูบาทั้งสองก็เป็นแกนนำในการก่อสร้างไว้หลายแห่ง

พระธาตุดอยเก็ง ในสมัยก่อนนั้นนับว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านเมืองฮอดเป็นอย่างมาก ไม่แตกต่างกับที่พระธาตุจอมทองที่เป็นพระธาตุประจำเมืองจอมทอง ผู้เฒ่าผู้แก่หลายคนยังเชื่ออีกว่า ดอยเก็งแห่งนี้สมัยที่พระนางจามเทวีเดินทางจากเมืองละโว้ ขึ้นมาตามแม่น้ำปิงเพื่อมาสร้างเมืองลำพูนนั้น เมื่อเสด็จขึ้นมาก็ได้ก่อสร้างวัดวาอารามระหว่างทางไว้หลายวัดตามชุมชนใหญ่ๆ ริมแม่น้ำปิง จนกระทั่งนั่งเรือมาถึงดอยเก็งซึ่งเป็นดอยขนาดใหญ่ มีแม่น้ำปิงไหลอ้อมจากด้านหลัง ทำให้ไม่เห็นแม่น้ำปิงที่อยู่ตรงหน้า คล้ายกับเป็นดอยที่คอยปกป้องภัยอันตราย ที่จะเข้ามายังเมืองของพระนางได้ในอนาคต พระนางจึงทรงสร้างพระธาตุไว้บนดอยแห่งนี้เพื่อให้ดอย “เก็งซิด” หรือดอยป้องกันไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้ามาในเมืองของพระนางได้นั่นเอง

ความสำคัญของพระธาตุคดยเก็ง ในฐานะเป็นคอยที่คอยป้องกันสิ่งชั่วร้าย ยังคงถูกถ่ายทอดมาสู่ลูกหลานให้นับถือสืบต่อกันมา และในแต่ละปีจะมีประเพณีการเดินขึ้นธาตุ หรือการสรงน้ำพระธาตุ ที่จัดเป็นประจำในเดือน 9 เป็ง (ขึ้น 15 ค่ำเดือน 9 (เหนือ)) และเดือน 5 เป็ง หรือวันมาฆบูชานั่นเอง ในสมัยก่อนการขึ้นคอยเก็งต้องใช้การเดินเท้าเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อถึงวันขึ้นธาตุชาวบ้านจะเตรียมข้าวสาร พริก กระเทียม และอาหารสำหรับไปนอนค้างที่หมู่บ้านที่อยู่เชิงคอย และหาบข้าวของขึ้นคอยไปทำบุญ ชาวบ้านจะหาบของเดินตามกันเป็นแถวยาวออกจากหมู่บ้านก่อนวันงาน 1-2 วัน แล้วจึงไปนอนยังหมู่บ้านที่ตนเองรู้จักที่อยู่เชิงคอยอย่างบ้านโง้งบ้านเม็ดกำ บ้านท่าครั่ง บ้านซัง แล้วแต่ใครรู้จักกับใคร นอกจากจะเป็นการเดินทางไกลเพื่อไปทำบุญกันแล้ว ยังถือโอกาสนี้เยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง คนรู้จักอีกด้วย รุ่งเช้าจึงนั่งเรือข้ามน้ำไปยังคอยเก็ง การเดินขึ้นคอยเก็งต้องเดินเลาะไปตามห้วยน้ำอุ่นขึ้นไปเรื่อยๆ หลายชั่วโมง เมื่อเดินมาถึงครึ่งทางจะพบกับลำห้วยอีกสายหนึ่งไหลตกลงมาเรียกว่า “ห้วยดำหัว” เป็นห้วยที่เชื่อกันว่า หากคนที่ขึ้นคอยเก็งคนไหนไม่มีบุญ พอมาถึงห้วยแห่งนี้เดินข้ามห้วยไปแล้วก็จะเกิดอาการปวดหัว ไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ต้องเดินกลับลงเขาไป

คนที่สามารถเดินขึ้นไปถึงพระธาตุคอยเก็งก็จะเอาข้าวเปลือก ข้าวสารไปรวมกัน และสร้างเป็น “ตันคร้วทาน” เป็นพุทธรูชา แล้วจึงนำข้าวดอกดอกไม้ น้ำส้มป่อย ไปสรงน้ำพระธาตุ ในเขตองค์พระธาตุจะห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าตามความเชื่อโบราณของล้านนา ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องฝากน้ำส้มป่อยให้ผู้ชายเป็นคนนำไปสรงองค์พระธาตุแทน การสรงน้ำพระธาตุในสมัยก่อนเชื่อกันว่า นอกจากจะเป็นพุทธรูชาแล้ว ยังจะทำให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลอีกด้วย

ปัจจุบันได้มีการตัดถนนขึ้นไปจนถึงองค์พระธาตุคอยเก็ง แต่การเดินทางจากคอยเต่าไปคอยเก็ง ต้องเดินทางอ้อมไปทางอำเภอฮอด ผ่านทางบ้านนาคอเรือ ระยะทางจากอำเภอฮอดประมาณ 35 กิโลเมตร แต่สภาพถนนยังเป็นถนนดินที่การเดินทางลำบาก ในช่วงน้ำจากทะเลสาบคอยเต่าขึ้นสูงก็มักท่วมถนน

เป็นช่วงๆ ชาวบ้านในเขตอำเภอคอยเต่าจึงยังคงนิยมนั่งเรือข้ามฟากมายังเชิงคอยเก็ง เพื่อเดินเท้าขึ้นยอดคอยอย่างที่เคยปฏิบัติกันมาแต่อดีต ในราวปี 2541 เจ้าอาวาสวัดแปลง 5 ได้ร่วมกับชาวบ้านบ้านแปลง 5 และหมู่บ้านใกล้เคียงจัดงานบูชาพระธาตุคอยเก็งขึ้นที่สถานปฏิบัติธรรมริมท่าสูนหรือบริเวณทะเลสาบคอยเต่า โดยการโยงสายสิญจน์จากพระธาตุคอยเก็งลงมาเป็นระยะทางหลายสิบกิโลเมตร เพื่อทำพิธีด้านล่าง แต่ก็มีการ

เนื่องจากพระธาตุคอยเก็งอยู่คนละฝั่งน้ำ ชาวบ้านเดินทางไปนมัสการยากลำบาก จึงได้จำลองพระธาตุคอยเก็งขึ้นมา เรียกว่าพระธาตุคอยต๊อง

ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว เพราะหลังจากที่เจ้าอาวาสมรณภาพในปีถัดมา ก็ไม่มีใครเป็นแกนนำจัดงานเช่นนี้อีก ด้วยเหตุที่การเดินทางขึ้นพระธาตุดอยเก็งเป็นไปด้วยความยากลำบาก และระยะทางที่ไกล หลายหมู่บ้าน จึงสร้างองค์จำลองพระธาตุดอยเก็งขึ้นมาในหมู่บ้านของตนเองแทน เช่น วัดพระธาตุดอยตอก ที่สร้างพระธาตุดอยเก็งจำลองขึ้นมาเป็นตัวแทนของวัดดอยเก็งในปี พ.ศ. 2544 เป็นต้น

ตำนานพระธาตุดอยเก็ง

...ครั้งที่พระพุทธเจ้าจำพรรษาอยู่ในป่าเชตะวันอาราม ครั้นออกพรรษาแล้วพระพุทธเจ้าก็นอนอยู่ในกุฏิแก้ว ใกล้รุ่งเช้า พระพุทธองค์ก็ได้รำพึงถึงสังฆกรรมแห่งตนว่า บัดนี้ก็อายุได้ 60 พรรษาแล้ว อีก 20 ปี เท่านั้นพระองค์ก็จักได้ปรินิพพานแล้ว พระองค์จึงได้ทำนายถึงสถานที่อันเหมาะสมแก่การไว้ธาตุ (อัฐิ) ครั้นรุ่งเช้าแล้วพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ก็เสด็จไปทางอากาศกลางหาว เพื่อดูสถานที่อันเหมาะสมสำหรับไว้พระธาตุ ก็มาถึงยังน้ำแม่ระมิงค์ (แม่น้ำปิง) ที่เชิงดอยอุจจุปปัตตาใกล้สห้วยแห่งหนึ่ง และในวันนั้นเองบ่าวของขุนแสนทองก็ได้ไปเที่ยวป่าแห่งนั้น และได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา บ่าวทั้งสองจึงกลับมาเล่าเรื่องราวแก่ขุนแสนทองฟัง เมื่อขุนแสนทองได้ยินว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาอยู่ที่นี่ ขุนก็ดีใจชมชื่นยินดียิ่งนัก ก็ได้ทำ "เก็งคำ" กว้าง 1 วา หนา 1 นิ้วข้อมือมา "เก็ง" ยังพระพุทธเจ้า เพื่อเสด็จขึ้นไปยอยอดดอย เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงยอดดอยแล้ว ก็นั่งอยู่บนยอดดอยแห่งนั้น พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าสถานที่แห่งนี้น่าดียิ่งนัก ว่าแล้วพระอรหันต์และขุนแสนทอง พร้อมด้วยศรัทธาก็ได้ขอเอาข้อมือเกศาธาตุ เพื่อขอให้เป็นที่สักการบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงรำพึงว่าสถานที่แห่งนี้ในอนาคตจะรุ่งเรือง สรรพสัตว์ทั้งหลายก็จะมาจากทิศทั้งสี่เพื่อมาไหว้เกศาธาตุได้ง่าย พระพุทธองค์จึงได้ใช้มือขวาลูบเอาเกศาให้แก่ขุนแสนทอง ขุนแสนทองจึงได้นำเกศาธาตุนั้นใส่ในผอบแก้ว ผอบเงิน ผอบคำ แล้วใส่ในเรือสำเภาทองนำไปไว้ในถ้ำบนดอยอุจจุปปัตตาแห่งนั้น ขุนแสนทองจึงได้นำเก็งคำที่ได้เก็งพระพุทธเจ้านั้นมาเก็งไว้ยังพระเกศาธาตุนั้น พระพุทธเจ้ายังได้ทำนายเอาไว้ว่าในอนาคตหลังจากพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว 218 ปี จะมีมหากษัตริย์นำเอาพระธาตุหน้าผากด้านซ้ายมาประดิษฐานไว้ยังดอยแห่งนี้ ขุนแสนทองจึงถามพระพุทธองค์ว่าจะให้ตั้งชื่อดอยแห่งนี้ว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าเมื่อเรามาถึงดอยแห่งนี้ขุนแสนทองก็เอา "เก็งคำ" มาเก็งให้ จึงตั้งชื่อว่า "ดอยเก็ง" แล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จกลับยังพาราณสี ขุนแสนทองก็เดินทางกลับยังบ้านเมืองตน และได้ไปเล่าเรื่องพระเกศาธาตุให้กับชาวบ้านเป็นคนในปกครองของขุนแสนทองฟัง และได้นำเอาคนในปกครอง 100 คนมาและกล่าวกับคนเหล่านั้นว่า "ข้าก็เป็นขุนมาเมื่อตั้งแต่อายุ 25 ปีแทนพ่อของข้าสุเจ้าทั้ง 100 คราวเรือนนี้ก็ช่วยข้าเปลือกข้าปีละ 7 ตัง มาตั้งแต่ปู่ย่าตาทวด ข้าก็จะให้พวกเจ้าไปอยู่ยังทิศตะวันออกของดอยเก็งเพื่อเป็น "ข้าธาตุ" ให้คอยดูแลพระธาตุของพระพุทธเจ้า" ชาวบ้านเหล่านั้นก็ยินดีกับการกระทำของขุนแสนทองทุกประการ และขุนแสนทองได้ตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่าบ้านแว้ง..."¹⁸

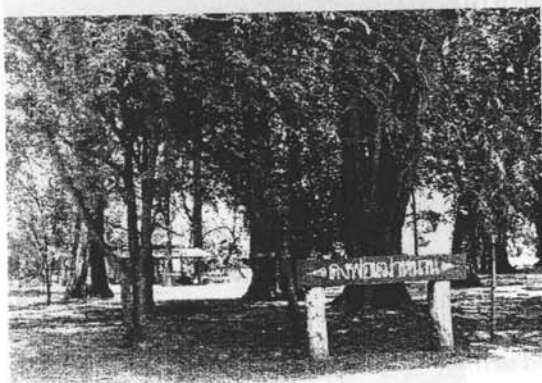

พระธาตุดอยเก็งครั้งเมื่อบูรณะปี 2547

2. ผีควมเมืองดอยเต่า

“พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน” เป็นผีที่ชาวบ้านหลวงดอยเต่าให้ความเคารพนับถือ ซึ่งมีบทบาทเป็นผู้ดูแลรักษาความสงบสุขให้แก่ชาวบ้าน รวมถึงพื้นที่ทั้งหมดในเขตแดนของดอยเต่าในฐานะ “ผีเมือง” คำว่า “พ่อหม่อน” หรือ “หม่อน” ในภาษาพื้นเมืองเหนือเทียบได้กับความสัมพันธ์ในเครือญาติระดับปู่ทวดของคนภาคกลาง ส่วนคำว่า “พ่อเฒ่าหนาน” หรือ “พ่อหนาน” หมายถึงผู้ชายที่ผ่านการบวชเป็นพระมาแล้ว ส่วนใหญ่ผู้ที่ผ่านการบวชเป็นพระมาแล้ว มักเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม ชาวบ้านจึงให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างสูง ชื่อเรียกนี้จึงแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับผีบ้านในฐานะเป็นญาติผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส และเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เชื่อกันว่า “พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน” คือผู้ที่ก่อตั้งหมู่บ้านดอยเต่าในยุคแรกๆ เมื่อเสียชีวิตไปแล้วชาวบ้านรุ่นหลังจึงนับถือและยกให้เป็น “ผีบ้านผีเมือง” เป็นเจ้าของหมู่บ้านที่คอยดูแลรักษาบ้านเมืองสืบต่อมา

“ดงหอ” พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนานตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้าน เมื่อเดินทางเข้ามาในบ้านหลวงดอยเต่าก็จะสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน ทิวบริเวณเป็นป่าที่ร่มครึ้ม เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เช่น นก และกระรอก พื้นที่แห่งนี้เป็นที่หวงห้าม ที่ห้ามไม่ให้การตัดต้นไม้ ล่าสัตว์ หรือแม้แต่นำก้อนหินออกไป เพราะเชื่อกันว่าเป็นพื้นที่ของพ่อหม่อนเจ้าฯ หากนำออกไปโดยไม่ได้รับอนุญาตก็เท่ากับว่าเป็นการ

ดงพ่อเฒ่าหนานที่แยกจาก “หอเก๊า” ไปไว้ในหมู่บ้านตัวเอง
ในภาพคือหอที่แยกมาไว้ในหมู่บ้านไร่ใกล้กับบ้านหลวงดอยเต่า

ล่วงเกินพ่อหม่อนฯ จะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรืออันตรายถึงชีวิต สมัยก่อนพื้นที่ของ “ดงหอ” กว้างใหญ่กว่าปัจจุบันมาก กินเนื้อที่หลายสิบไร่ จากที่ตั้งปัจจุบันยาวไปจนถึงริมห้วยแม่หาด ต่อมาเกิดเหตุการณ์น้ำเซาะตลิ่งริมวัดหลวงดอยเต่าเดิม ชาวบ้านจึงต้องย้ายวัดมาตั้งในพื้นที่ใหม่ โดยเลือกใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของดงพ่อหม่อนเจ้าฯ เป็นที่สร้างวัดขึ้นมาใหม่ และพื้นที่บางส่วนทางด้านเหนือของดงหอ ก็มีชาวบ้านเข้ามาใช้พื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยและค้าขาย เพราะติดกับถนน ภายในดงหอมีทางเดินเล็กๆ ตรงเข้าไปสู่ส่วนที่เป็นศาลหรือ “หอโยง” สองแห่ง แห่งแรกเป็นศาลของพ่อหม่อนเจ้า ส่วนอีกหอหนึ่งเป็นศาลของพ่อเฒ่าหนาน ที่อยู่ลึกเข้าไปในดงหอเป็นสถานที่สำหรับใช้ทำพิธี หอโยงดังกล่าวเป็นศาลเล็กๆ ขนาดคนสามารถขึ้นไปได้ไม่เกินสามคน “หอโยง” เป็นสถานที่สำหรับให้ชาวบ้านได้มาไหว้ หรือมาบนบานสานกล่าวกับพ่อหม่อนเจ้าฯ ให้ช่วยดูแลสารทุกข์สุกดิบของชาวบ้าน ซึ่งทุกคนสามารถเข้ามาบนบานสานกล่าวได้โดยไม่ต้องผ่านตัวแทนเรียกว่า “ตั้งข้าว”

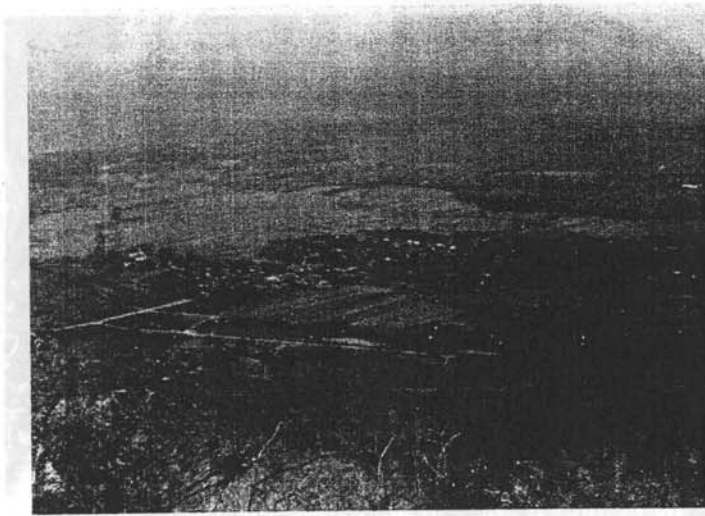

"ตั้งข้าว" ผู้รับหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านในการไหว้พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน

นอกจาก "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน" ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือแล้ว ในบ้านหลวงคอยเต๋ายังมีสถานที่สำคัญที่ชาวบ้านให้ความนับถืออีก 3 แห่งด้วยกัน ได้แก่ "เจ้าพ่อเลหลวง" ตั้งอยู่บริเวณท้ายหมู่บ้าน ภายในก็มีศาลหรือ "หอ" สำหรับใช้ทำพิธีการเลี้ยงประเพณีประจำปีเรียกว่า "เลี้ยงประเพณีเดือน 9" เท่านั้น ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้า แห่งที่สองเรียกว่า "แป๊ะพามาก" เป็นชื่อเรียกภูเขาที่สูงที่สุดในละแวกนี้ เป็นที่อยู่ของ "เจ้าพ่อวังคำ" ผีใหญ่อีกแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านนับถือ ส่วนแห่งที่สามเรียกว่า "หอแม่หลวงวัน" เป็นดงหอที่ตั้งอยู่ริมทุ่งนาใกล้กับหอเสื่อบ้าน

บทบาทของ "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน" ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านหลวงคอยเต๋ามีอยู่อย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพ่อหม่อนเจ้าฯ เป็นผู้คอยรักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้าน มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยก่อนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อกันว่าพ่อหม่อนเจ้าฯ จะขึ้นมาคอยตรวจดูความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้านเป็นประจำ นอกจากนั้นในเรื่องของการเดินทางออกไปนอกหมู่บ้าน ซึ่งสมัยก่อนๆ ที่ชาวบ้านจะออกเดินทางเพื่อไปค้าขายยังอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำปิงในเขตอำเภอฮอดปัจจุบันก็จะไป "ขึ้น" หรือบนบานไว้กับพ่อหม่อนเจ้าฯ ให้คอยคุ้มครองให้เดินทางปลอดภัย เพราะสมัยก่อนการเดินทางไปยังอำเภอฮอดต้องเดินทางผ่านป่าดงและข้ามแม่น้ำปิงไปยังอีกฝั่งหนึ่ง

ด้วยความที่ "พ่อหม่อนเจ้า พ่อเฒ่าหนาน" เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เมื่อมีการขยายตัวของหมู่บ้านและไปตั้งเป็นหมู่บ้านแห่งใหม่ ก็มักจะมา "ขอแบ่ง" คือการอัญเชิญพ่อหม่อนเจ้าฯ ไปอยู่ที่หมู่บ้านของตนด้วย หมู่บ้านที่แยกพ่อหม่อนเจ้าฯ จากบ้านหลวงไป อาทิ บ้านไร่ บ้านสันป่าคำ บ้านสันตันเปา และบ้านฉิมพลี ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นหมู่บ้านที่ขยายและแยกตัวออกไปจากบ้านหลวงคอยเต๋าทิ้งสิ้น

ภาพถ่ายแสดงภูมิศาสตร์ของโหล่งบ้านโฮ้ง เป็นที่ราบริมแม่น้ำ มีลักษณะเป็นที่ราบแคบๆ ยาวไปตามลำน้ำ และแผ่กว้างออกเป็นที่ราบกว้างใหญ่ในตอนปลาย

บ้านโฮ้ง

ประวัติศาสตร์และตำนาน

บ้านโฮ้ง หรืออำเภอบ้านโฮ้ง เป็นชื่อที่ตั้งขึ้นมาใหม่ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งเป็นที่ลาดต่ำจากทิศใต้ลงสู่ทิศเหนือตามการไหลของแม่น้ำลิ เมื่อย้อนกลับไปที่ก่อนที่จะมีการสถาปนากำแพงบ้านโฮ้งขึ้นมา สถานที่แห่งนี้เคยเป็นเมืองโบราณที่มีตำนานเรื่องราวกล่าวถึง “เวียงหาวาย” มีพญาปกครองนามว่า “พญาจัน” เล่ากันว่า พญาจันเป็นพญาที่ฉลาดหลักแหลม มีความสามารถในทุกด้าน ทั้งยังเป็นพญารูปงาม จนได้รับสมญานามว่า “เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม” คือ เป็นผู้งามไปหมดไม่มีที่ติ พญาจันมีเมียชื่อ “นางแก้ว” ด้วยความงามของนางแก้ว ทำให้เป็นที่หมายปองของพญาต่างเมือง จนเป็นที่มาของตำนานความรักที่เจ็บปวดของทั้งสอง ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยมมีนิยายแสดงเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวกับชุมชนพื้นเมืองหลายกลุ่มที่อยู่ร่วมกันอย่างอิสระ โดยมีผู้นำปกครอง ชื่อที่กล่าวถึงคือ ขุนหลวงบะลังกะ พญาวิวอ พญาตัดเตียวจวง พญาล่องกองปากหาวาก และพญาจัน นั้น สองในห้าเป็นพญาลัวะ คือ ขุนหลวงบะลังกะ พญาวิวอ พวกเจ้าเมืองที่เหลือก็อาจจะจะเป็นลัวะหรือไต ลักษณะเด่นของตำนานคือ การให้ความสำคัญกับเรื่องราวในท้องถิ่น โดยเป็นอิสระจากตำนานจามเทวีวงศ์ และตำนานพระเจ้าเลียบโลก แก่นของตำนานสะท้อนการมีอยู่ของกลุ่มชนย่อย ในพื้นที่หุบเขาเล็กๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามลุ่มน้ำ และสนใจที่จะแสดงแผนที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของพื้นที่ในบริเวณแคบๆ ที่ไม่ใหญ่ไปกว่าลุ่มน้ำสายเดียว ในท่ามกลางอิทธิพลตำนานฉบับแรกทั้งหลาย การที่ยังมีอิทธิพลของตำนาน “ท้องถิ่น” อยู่ ย่อมแสดงให้เห็นความพยายามที่จะสืบทอดตัวตนของชุมชน จากมุมมองของตนเองอยู่ต่อไป

ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยมเวียงห้วย

ณ ลำธารแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำลี้ เรียกว่าน้ำแม่รอบ น้ำแม่รอบนี้มีขุนยี่นออกไปทางทิศตะวันออกติดต่อกับเขตอำเภอแม่ทา ในจังหวัดลำพูน ในระหว่างขุนของแม่น้ำสายนี้เป็นป่าดงพงพี มีหมู่ม้าอันหนาแน่น และในบริเวณแถบนั้นมีดอยลูกหนึ่งสูงชัน เป็นที่อยู่ของพระฤๅษีคนหนึ่ง อาศัยจำศีลภาวนามาเป็นเวลาช้านาน ฤๅษีคนนี้ก็มียุคลูกสาวอยู่คนหนึ่ง ซึ่งเป็นโยมคอยปฏิบัติรักษาบิดาตลอดมา ไม่ปรากฏว่านางเป็นลูกเต้าใคร เมื่อเจริญวัยขึ้น นางมีรูปโฉมงามไม่มีหญิงใดในแถบนั้นจะเปรียบปานได้ มีผิวกายงามถึงสามสี พระฤๅษีผู้บิดาจึงตั้งชื่อว่า "นางแก้ว"

ครั้งหนึ่ง ได้มีนายพรานป่าคนหนึ่งได้เข้าไปล่าเนื้อในป่า ได้ไปพบเห็นนางเข้า เห็นมีความงามผิดแปลกแตกต่างกับหญิงชนบททั้งหลาย จึงนำเอาข่าวเรื่องนี้กลับไปทูลแด่พญาเวียงห้วย พญาจันซึ่งครองเวียงห้วยอยู่ขณะนั้นได้รับทราบข่าวจากนายพราน ก็เกิดปิติใคร่จะพบนาง ในขณะนั้นเอง ข่าวคราวที่นายพรานป่าได้พบเห็นนางงาม ก็แผ่กระจายไปทั่วทุกมุมเมือง พวกขุนเมืองทั่วพญาทั้งหลายเมื่อได้รับทราบข่าวนั้น ต่างก็อยากจะได้นางมาเป็นคู่ครอง

ฝ่ายพระฤๅษีผู้บิดา เมื่อเห็นเหตุการณ์ผิดสังเกต มีพวกเจ้าขุนเมืองต่างๆ มาติดพันลูกสาวของตนอยู่เสมอเช่นนั้น ก็มาพิจารณาเห็นว่า ลูกสาวของตนเจริญวัยใหญ่ขึ้นมา สมควรที่จะมีเหย้าเรือนตามประเพณีที่โลกได้กระทำกันสืบมาได้แล้ว และเห็นสมควรที่จะต้องยกให้แก่ผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีศีลธรรมอันดีงาม เมื่อตัดสินใจเช่นนี้แล้วพระฤๅษีจึงประกาศแก่พวกเจ้าขุนเมืองทั้งหลายว่าเมื่อบุคคลใดที่ประสงค์จะได้ลูกสาวของเรานี้ไปเป็นชายา ก็เชิญมาแข่งขันฤทธิ์กันก่อน โดยจะกำหนดการให้วิ่งขึ้นดอยลูกที่นางอยู่นี้ ถ้าใครวิ่งขึ้นถึงยอดแล้วไม่หุ่ยไม่หิว (คือไม่เพลียจนหายใจหอบ) บุคคลนั้นก็จะได้นางแก้วไปเป็นชายา

เมื่อขุนพญาทั้งหลายได้รับทราบข่าวประกาศของพระฤๅษีแล้วก็เกิดปิติปราโมทย์ต่างก็ได้เตรียมกำลังกันมาเป็นสามารภเพื่อจะได้เข้าแข่งขันวิ่งชิงนางนับตั้งแต่พระฤๅษีประกาศแล้ว มีผู้อาสาสมัครเข้ามาแข่งขัน 5 คน หัวคนนั้นล้วนแล้วแต่เป็นขุนและท้าวพญา คือ 1. ขุนหลวงมะลังกะ 2. พญาวีว 3. พญาตติเตียวจวงวอง 4. พญาล่องกองปากหวาก 5. พญาจันทราชา

ครั้งวันกำหนดนัดหมาย พญาทั้งห้านั้นก็เตรียมตัวไปคอยอยู่ที่เชิงดอย เมื่อถึงเวลา ก็เริ่มทำการแข่งขัน พญาทั้งห้าต่างก็ได้วิ่งแข่งขันกันขึ้นไปบนดอย แต่ดอยลูกนั้นทั้งลูก ทั้งสูงทั้งชัน ใครจะไม่หุ่ยไม่หิวหรือเหน็ดเหนื่อยได้ เมื่อพญาทั้งห้าวิ่งขึ้นไปถึงบนดอยแล้วต่างก็หุ่ยก็หิว นิ่งหอบหายใจกันเต็มแรง ในจำนวนทั้งห้านั้นเว้นไว้แต่พญาจันเท่านั้น ที่นับเข้าชายที่มีปัญญามาก โดยที่ พญาจันได้วิ่งขึ้นไปถึงบนดอยแล้ว ก็ได้ใช้อุบายอุทาน ออกมาพร้อมกับความหุ่ยหิวนั้นว่า นาง บ่หือที่หุ่ย ที่บ่หุ่ย ะจู้ ด้วยอาศัยปฏิภาณชาญฉลาดของพญาจัน พระฤๅษีผู้บิดาจึงยกธิดาให้เป็นคู่ครองกัน ต่อมาด้วยอาศัยนิมิตที่พญาทั้งห้าไปแข่งขันกันที่ดอยลูกนั้นจึงได้ชื่อว่า "ดอยอี่หุ่ย" มาจนตราบทุกวันนี้

ศาลเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม

ในยุคเดียวกันนี้เอง มีเมืองอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงห้วย มีนามที่เรียกกันว่า "เวียงหนองล่อง" เวียงแห่งนี้มีเจ้าพญาผู้ครองร่วมกัน 2 พระองค์ ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมอุทรมารดาเดียวกัน มีนามฉายาว่า ผู้พี่ชื่อ พญาออก ผู้น้องชื่อ พญาอี เจ้าพญาทั้งสองพระองค์นี้ รูปร่างกำยำดำมืด หน้าตามีริ้วรอยเต็มไปด้วยจุดด่าง จะหาเอาความงามจากเจ้าพญาทั้งสองพระองค์นี้เป็นอันไม่ได้เลย เหตุร้ายอันจะเกิดขึ้น ก็เนื่องมาจากสองพญาเจ้า เกิดเสน่หารักใคร่ในดวงนางแก้วชายาของเพื่อน พยายามหลอกลวงลอบทำชู้กับนางให้ได้

อยู่ต่อมา ณ กาลครั้งหนึ่ง บ้านเมืองเกิดโกลาหลไม่สงบ ข้าศึกมาประชิดทางด้านเมืองเถิน พญาจันก็รำพึงอยู่แต่ในใจว่า ถ้าไม่หาวิธีป้องกันไว้แต่เนิ่นๆ แล้ว ก็อาจจะลุกลามเข้ามาประชิดถึงบ้านเมืองได้ คิดเช่นนั้นแล้วจึงได้เรียกพระสหายในเวียงหนองล่องทั้ง 2 พระองค์ มาปรึกษาดกกลงกันว่า เราควรรยกพลทั้ง 2 เมืองนี้ไปป้องกันข้าศึกทางด้านเมืองลี เจ้าพญาทั้ง 3 ต่างตกลงกันทำศึก พอถึงวันกำหนดนัดหมายมาถึงแล้ว พญาจันได้ยกเอาพวกพลของตนออกไปก่อน ส่วนพญาอกพญาอีได้ยกพวกพลหนองล่องออกไปตามหลัง แต่ด้วยความเสนหาอาลัยในดวงนางแก้ว เห็นว่าสบโอกาสดีแล้ว พญาอกพญาอีซึ่งยกทัพออกไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งก็กลับหลังลักลอบคืนมา หมายหลอกลวงเอานางแก้วไปเป็นขู้ คงปล่อยแต่เสนาผู้แทนคุมทัพไปเท่านั้น แม่น้ำสายที่พญาอกพญาอีลักลอบกลับคืนมานั้น จึงได้ชื่อว่า “แม่บ่อก” (หมายถึง “กลับ” มาจนทุกวันนี้)

เมื่อพญาอกพญาอีได้ลอบหนีทัพมาถึงแคว้นเวียงหวาย ก็ไปทำอุบายหลอกลวงนางแก้วให้หลงเชื่อว่า พญาจันสวามีของนางแก้วก็ได้ถูกข้าศึกฆ่าตายเสียแล้ว ข้าศึกก็กำลังติดตามมาทางที่ตีที่สุดควรจะไปหลบภัยอยู่ที่เวียงหนองล่องเสียก่อนดีกว่า เมื่อนางแก้วได้ยินเช่นนั้นก็เข้าใจว่าเป็นความจริงก็ทำให้อาลัยรักในสวามีแต่ก็จำใจต้องหนีไปเพื่อหลบภัยแต่ก่อนที่นางแก้วจะไปในนั้นนางแก้วได้สัถยาธิษฐานว่า “ด้วยอำนาจศีลธรรมก็มีภูฐานที่เคยได้บำเพ็ญมาพร้อมทั้งคุณพระบิดา จงมาเป็นสักขีพยานและอภิบาลรักษาด้วย การไปครั้งนี้เพื่อหลบภัยหนีภัย ขออย่าให้ชายใดนอกจากพญาจันเข้ามาใกล้กายได้ และขอให้พญาจันจงพ้นภัยกับมาด้วยความสวัสดิ์เถิด” ครั้นแล้วนางแก้วก็ตัดสินใจไปกับพญาอกพญาอี แต่ด้วยเดชแห่งคำอธิษฐาน สองพญาก็หาเข้าใกล้ตัวนางได้ไม่

หวนย้อนกลับไปกล่าวถึงพญาจัน เมื่อนำพวกพลโยธาไปนั้น ก็ได้ไม่ได้เฉลียวใจว่าเพื่อนสนิทจะคิดทรยศ จึงได้นำพวกพลไปเรื่อยๆ และในระหว่างทางที่ไปนั้น ได้ไปถึง ณ สถานที่บ้านแห่งหนึ่ง จึงเกิดเหตุประหลาดเป็นลางร้ายแก่พญาจัน โดยพวกพลช้างได้แตกตื่นหก (วิ่ง) เป็นโกลาหล สถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาว่า “บ้านป่าหก” จนทุกวันนี้ และช้างได้หกวิ่งไปถึง ณ ที่แห่งหนึ่ง ชะปวงช้าง (คชธาร) พระที่นั่งก็ได้หลุดตกลงมายังพื้นดิน สถานที่ชะปวงช้างตกนี้ ต่อมาจึงได้นามฉายาว่า “บ้านปวงคำ” ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอสี บัจุบันนี้ เหตุการณ์ครั้งนั้นนับว่าเป็นลางสังหรณ์ให้พญาจันได้รู้ว่าจะมีเหตุการณ์ร้ายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น แต่พญาจันก็หาเฉลียวใจไม่ คงมุ่งหน้าที่จะยกทัพเข้าโจมตีข้าศึกแตกกระจัดกระจายไป เมื่อเห็นว่าพวกข้าศึกได้แตกกระจัดกระจายไปแล้ว พญาจันก็ยกทัพกลับ

ครั้นยกกองทัพกลับถึงบ้านเมืองพญาจันก็ทราบว่านางแก้วเมียรักได้ติดตามพญาอกพญาอีไปอยู่เวียงหนองล่องเสียแล้ว พญาจันมีความเสียใจมาก และด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าเมียรักนอกใจจึงยกพวกพลติดตามไปตามสายแม่น้ำลี ก็พบรอยเท้าแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ตรงกับบ้านล่องบัจุบันนี้ ในสถานที่แห่งนั้นจึงได้นามมาจนทุกวันนี้ว่า “ล่องแม่แกะ” จากที่นั่นแล้วพญาจันก็เดินข้ามน้ำมาอีกฟากหนึ่งมุ่งไปยังเวียงหนองล่องแต่ก็พอดีไปถึงคูช่องแห่งหนึ่งก็ได้พบสร้อยแขนของนางแก้วซึ่งได้ทำตกไว้ที่นั่น พญาจันจึงเก็บขึ้นมาพิจารณาดูก็รู้แน่ใจว่าเป็นของนางแก้ว สถานที่ที่เก็บสร้อยได้นี้ จึงได้นามต่อมาว่า “ห้วยสร้อย” หรือบ้านห้วยสร้อยบัจุบันนี้

พญาจันก็ได้สะครอยตามไปเรื่อยๆ พอไปถึงที่บ้านหลายแก้วบัจุบันนี้ เห็นทำน้ำอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดหลายแก้วชื่อว่า “ท่าคันดื้อ” เป็นท่าที่ขึ้นลงได้สะดวกสบาย พญาจันจึงได้เดินข้ามฟากไปอีกฟากหนึ่ง แล้วก็เดินต่อไปเรื่อยๆ และในที่สุดก็ไปถึงวังน้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับฝั่งบ้านดงขี้เหล็กบัจุบันนี้ ชื่อว่า “วังธาร” วังนี้มีน้ำลึกใสเย็น พญาจันได้สั่งให้เสนาผู้มีฤทธิ์คนหนึ่งดำลงไปใต้น้ำ แล้วให้ไปผูกไผ่ขึ้นที่ใกล้ๆ กับเวียงหนองล่อง แล้วปลอมตัวเข้าไปดูเพื่อให้รู้แจ้งแก่ใจว่า นางแก้วอยู่ที่นั่นจริงดังคนเขามาเล่าบอกหรือไม่ เสนาผู้มีฤทธิ์ดำน้ำลงไปผูกไผ่ขึ้นที่ล่องแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับแม่น้ำบึงดอนทาลี สถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาจนถึงบัจุบันนี้ว่า “ล่องธาร” โดยได้อาศัยนามของวังธารที่ได้ดำลงไป

เล่ากันมาว่า ล่องธาร กับ วังธาร สองแห่งนี้ สมัยโบราณมีทางน้ำเชื่อมถึงกัน ถ้าเอามะนาวหรือขี้เกลือเทลงไปที่วังธาร ของเหล่านี้จะไปผูกไผ่ขึ้นที่ล่องธารได้ เมื่อเสนาดำไปผูกไผ่ขึ้นที่นั่นแล้ว ก็ปลอมตัวเข้าไปในเวียงหนองล่องเพื่อตรวจตราดูว่า นางแก้วได้นั้นมาอยู่ที่นั่นจริงหรือไม่ เมื่อเข้าไปตรวจตราดูก็พบความจริง เมื่อเรื่องราวเป็นที่แน่ชัดแก่สายตา

ของตนแล้ว จึงกลับมาที่ล่องธารต่ำลงไปในน้ำ และกลับมาโผล่ขึ้นที่วังธารตามเดิม และบอกความจริงที่ได้ประสบมาให้พญาจัน พญาจันทั้งเจ็บทั้งแค้นใจ

ที่บนฝั่งของวังน้ำมีผาก่อนหนึ่งยื่นออกไปตรงกลางวังนั้น พญาจันได้ไปยืนอยู่เหนือผามองไปแลมาก็เห็นเงาของตนปรากฏในน้ำ ก็เห็นว้างามนักจะพิศดูข้างไหนก็งามทั้งแปดเหลี่ยม จึงได้อุทานว่า “โอ้ ตัวของเรางามถึงแปดเหลี่ยม จะทำไมกับผู้หญิงคนเดียว” ด้วยอาศัยคำอุทานนี้ จึงเรียกพญาจันว่า “พญาแปดเหลี่ยม” สืบมา

พญาจันก็มาตัดสินใจว่าจะไม่ติดต่อกับหญิงใดอีก แม้แต่นางแก้วเอง เมื่อตัดสินใจดังนี้แล้ว จึงมุ่งหน้าขึ้นไปสู่ดอยศรีเมือง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวังธาร เพื่อแบ่งปันเขตแดนไม่ให้คนทั้งสองเมืองนี้ติดต่อกันไปมาหาสู่กันได้ เมื่อขึ้นยืนเหนือดอย ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระองค์ จึงใช้เท้าถีบดอยลูกนั้นให้เคลื่อนลงมาเป็นเขตแดนกันที่นั่น สถานที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อต่อมาจนทุกวันนี้ว่า “ดอยแดน”

หลังจากนั้นแล้ว พญาแปดเหลี่ยมก็ได้ข้ามน้ำมาอีกฟากหนึ่ง ได้ใช้เท้าถีบฝั่งของแม่น้ำซึ่งอยู่ตรงข้ามกันนั้นเองให้เป็นร่องหลายเพื่อเป็นเขตแดนอีกร่องหลายหนึ่งหลายนี้อยู่ที่บ้านหัวหลาย หรือทางทิศใต้ใกล้ๆ กับบ้านหลายแก้วปัจจุบันนี้ หลังจากพญาแปดเหลี่ยมได้แบ่งเขตกันแดนกันแล้วก็พร้อมด้วยบริวารกลับเมืองด้วยความเศร้าใจ

ฝ่ายนางแก้ว ภายหลังทราบข่าวสามีตนยังมีชีวิตอยู่ และตนถูกพญาทั้งสองหลอกมา ก็หนีจากแคว้นเวียงหนองล่อง ขึ้นมาตามแนวแม่น้ำลี้ หวังจะได้กลับมาพบกับสามีอีกครั้งหนึ่ง ครั้นมาถึงชายป่านางก็พบกับ พญาหัวหลาย ซึ่งพญาจันแต่งตั้งไว้ให้เป็นผู้รักษาเขตแดน พญาหัวหลายบอกให้นางรู้ว่า ร่องหลายนี้คือร่องเขตแดน ซึ่งพญาจันปักปันเป็นเขตแดนไว้ไม่ให้คนทั้งสองแคว้นไปมาหาสู่ติดต่อกันได้อีก เมื่อนางแก้วทราบข่าวสามีติดขัดไม่อาลัยโยติในตัวนางแล้ว ก็เสียใจอย่างหนัก นางแก้วไม่สนใจว่าจะมีเขตแดนหรือไม่ แต่กลับได้พบความจริงว่าพญาจันปลื้มตัวจากชีวิตในเวียงวัง ออกไปถือศีลที่ดอยอุบเสียแล้ว พยายามบุกป่าฝ่าดงไปจนถึงแคว้นเวียงหวายจนได้

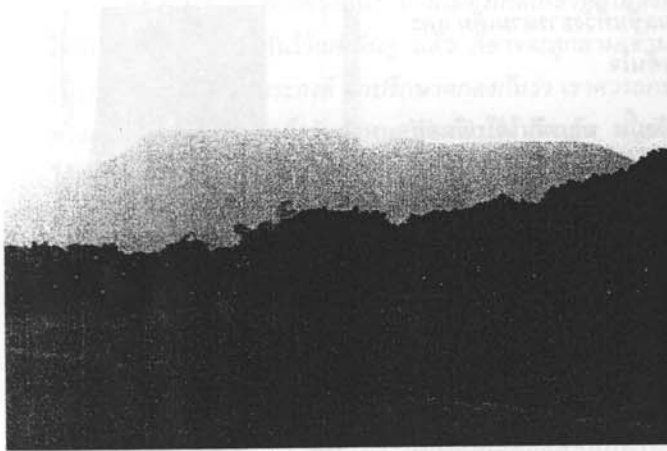
นางแก้วยังไม่ละความพยายามตัดสินใจเดินออกจากเวียงหวายมุ่งไปสู่ดอยอุบ (ปัจจุบันนี้เรียกว่า ดอยถ่อม) ที่พญาจันได้บำเพ็ญอยู่ พอไปถึงแล้วนางแก้วก็เล่าเรื่องราวที่ได้ผ่านให้พญาจันรับรู้ พญาจันหาเชื่อไม่ ยิ่งกว่านั้นพญาจันยังขับไล่ไสส่งให้นางไปจากดอยอุบ นางแก้วสิ้นหนทางแล้วก็ได้แต่เซซังเดินทางกลับไปทางเดิม ระหว่างทางในป่าดงใหญ่บึงแห่งหนึ่งซึ่งมีน้ำลึกใสเย็น นางแก้วได้ผ่านมาพบเข้าด้วยความหิวโหยโรยแรง จึงแวะเข้าไปดักน้ำดื่ม บึงนั้นจึงได้ชื่อว่า “บึงนางแก้ว” ซึ่งอยู่ระหว่างหมู่บ้านหลายแก้วปัจจุบันนี้

นางแก้วยังคงพยายามเดินต่อไปอีกจนไปถึงหนองน้ำอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหลายแก้วปัจจุบันนี้ หนองน้ำตั้งอยู่ที่ดงไม้นางได้ลงนั่งพักและรำพึงว่า “พญาอกพญายลวงให้เราได้รับทุกข์ถึงเพียงนี้หนอ ความหลงเมื่อตกอยู่แก่ผู้ใด ความทุกข์ใจย่อมเกิดมีแก่ผู้นั้น หลงทางกลับได้หลงใจกลับยาก” ด้วยอาศัยคำรำพึงนี้ หนองน้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า “สระน้ำหลง” ปัจจุบันนี้เรียกว่า “บึงหลวง” และนางแก้วก็ออกแตกตายอยู่ ณ ที่นี้

พญาหัวหลายพร้อมด้วยราษฎรในแถบนั้น ได้ช่วยกันฉาปนกิจศพนางแก้ว ณ ที่นั้น แล้วจึงได้นำเอาอัฐิมาบรรจุเป็นสถูปเจดีย์ไว้กับที่ใกล้ๆ ล่องหลาย คือที่วัดหลายแก้ว ปัจจุบันนี้หลักฐานพยานยังปรากฏมาจนทุกวันนี้และสถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาว่า “หลายนางแก้ว” หรือ “หลายแก้ว” มาจนปัจจุบัน¹⁹

รูปปั้นนางแก้ว สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ให้กับความซื่อสัตย์ของนางแก้ว อยู่หน้าวัดหลายแก้ว ต.ศรีเตี้ย อ.บ้านไธสง

คอยกาน เป็นภูเขาสูงใหญ่ ตั้งตระหง่านเป็นเส้นแบ่งเขตแดนบ้านโฮ้ง กับจอมทอง และเป็นที่มาของตำนานมากมาย อาทิ ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม ตำนานเก้าแก้ว เป็นต้น

น้ำลี้ เป็นแม่น้ำสายหลักสายเดียวที่หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านโฮ้ง โฮ้งลี้ ปัจจุบันกำลังประสบปัญหาภัยแล้งอย่างรุนแรง เพราะป่าต้นน้ำลดลง และความต้องการใช้น้ำสูงขึ้นจากการขยายพื้นที่การเกษตร

รายชื่อฝายโฮ้งในแม่น้ำลี้ โฮ้งบ้านโฮ้ง

1. ฝายห้วยตั้ง 1 (ฝายป่าพลู)
2. ฝายห้วยตั้ง 2 (ฝายทุ่งม่าน)
3. ฝายห้วยหละ
4. ฝายแม่หละแก๊ะ
5. ฝายปิ่นใจ
6. ฝายบ้านโฮ้งหลวง
7. ฝายเปาโดน
9. ฝายบวกรก
10. ฝายปิ่นทอง

ภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน

ลุ่มน้ำลี้เป็นพื้นที่ใหญ่ นอกจากโฮ้งเมืองลี้แล้วยังมีบ้านโฮ้งอีกโฮ้งหนึ่ง บางครั้งเรียกว่า “บ้านโฮ้งโฮ้งลี้” เป็นการจำแนกพื้นที่ตามแนวการตั้งบ้านเรือนในลุ่มน้ำลี้ที่เริ่มตั้งแต่ ลี้น้อย ห้วยห้วยช้าง ลี บ้านโฮ้ง เวียงหนองล่อง จนถึงบ้านดงหลวง อันเป็นปลายน้ำลี้ไหลลงไปบรรจบกับน้ำแม่ปิง

“โฮ้ง” เป็นภาษาพื้นเมืองเหนือที่แปลว่า ลุ่ม พื้นที่ต่ำ ดังนั้นชื่อบ้านโฮ้ง จึงตั้งตามลักษณะพื้นที่ของชุมชนที่เป็นที่ราบลุ่มต่ำจากทิศใต้ลงสู่ทิศเหนือ ตามแนวการไหลของน้ำแม่ลี้ที่ไหลจากทิศใต้ลงทิศเหนือเช่นเดียวกัน บ้านโฮ้งล้อมรอบด้วยภูเขาทางด้านตะวันออกล้อมรอบด้วยเทือกเขาตอยไก่อ๊ะเขีย คอยสันหลวง และคอยช้าง อีกฟากหนึ่งของคอยเหล่านี้เป็นอำเภอบ้านโฮ้ง และอำเภอมะปาย ด้านทิศตะวันตก มีคอยกานและคอยสันขวาง คอยตอก ด้านหลังคอยเป็นตำบลหนองปลาทราย ยาวไปจรดน้ำแม่ปิง อีกฝั่งของน้ำแม่ปิงหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หล่ายปิง” เป็นเขตอำเภอมะปาย ส่วนทางทิศเหนือล้อมรอบด้วยคอยสามยอด และถัดออกไปคือ เทือกคอยช้าง คอยสูงใหญ่อันเป็นสันคอยแบ่งแดนระหว่างอำเภอบ้านโฮ้งและอำเภอสอด ด้านหลังคอยช้าง

เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านใหญ่อีกแห่งหนึ่งของอำเภอฮอดคือ บ้านดาล สันดอยช้างยังเป็นแนวแบ่งเขตแดนระหว่างบ้านโฮ่งและลี้ อีกด้วย ส่วนทางทิศเหนือของบ้านโฮ่งไม่มีดอยสูงใหญ่ให้เห็นเหมือนกับด้านอื่น เพราะเป็นพื้นที่ป่าผลัดใบ (ป่าแพะ) ยาวตลอดแนวตั้งแต่ม่วงโดน บ้านเหล่ายาว บ้านเหล่ายาว แก้ว จึงดูคล้ายเป็นพื้นที่เปิดไปจนถึงอำเภอป่าซาง

บ้านโฮ่งอาจจำแนกออกเป็นโหล่งตามภูมิศาสตร์ และความสัมพันธ์ภายใน ออกแบ่งเป็น 4 โหล่งดังนี้ คือ 1. โหล่งป่าพลู-ห้วยกาน 2. โหล่งบ้านหลวง-ดอยแดน 3. โหล่งทุ่งโป่ง-เหล่ายาว 4. โหล่งศรีเตี้ย

บ้านป่าพลู หมู่บ้านเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลี้
เป็นหมู่บ้านเก่าของโหล่งบ้านโฮ้งตอนบน

1 .โหล่งป่าพลู-ห้วยกาน

เป็นโหล่งที่อยู่ตอนใต้สุดของบ้านโฮ้ง เริ่มตั้งแต่บ้านป่าพลู ยาวตามแม่น้ำลี้เรื่อยไปจนถึงบ้านห้วยกาน มีพื้นที่ราบกว้างอยู่ในเขตบ้านป่าพลู บ้านทุ่งม่าน บ้านห้วยแท้ง บ้านห้วยกาน โหล่งห้วยกานเป็นโหล่งสำคัญของโหล่งบ้านโฮ้ง เพราะมีพื้นที่การเกษตรขนาดใหญ่ริมแม่น้ำลี้ และมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ในโหล่งนี้ประกอบด้วยหมู่บ้านของคนเมือง คนยอง และกะเหรี่ยง อยู่ร่วมกัน หมู่บ้านที่น่าสนใจที่ถือว่าเป็นหมู่บ้านเก่าของโหล่งนี้ คือ บ้านป่าพลู บ้านทุ่งม่าน และบ้านห้วยหละ โหล่งป่าพลู-ห้วยกาน มีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแกนโยงยึดสำคัญของชาวบ้านในโหล่งนี้

หมู่บ้านสำคัญในโหล่ง

บ้านห้วยหละ เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นราบหรือ “ยางเปียง” ที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอบ้านโฮ้ง ด้วยจำนวนหลังคาเรือนกว่า 400 หลังคาเรือน ประชากรราว 2,000 คน บ้านห้วยหละตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของลำน้ำลี้ อีกฟากหนึ่งของลำน้ำคือบ้านป่าพลู หมู่บ้านคนเมืองที่มีความสัมพันธ์กับบ้านห้วยหละมาตั้งแต่อดีต บ้านห้วยหละอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านโฮ้งไปทางทิศใต้ประมาณ 10 กิโลเมตร ตามถนนสายลำพูน-ลี้ ภูมิประเทศโดยรวมเป็นที่ราบเชิงเขาและมีน้ำห้วยหละไหลผ่านหมู่บ้าน ไม่ไกลนักเป็นดอยสามยอดที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่ชาวบ้านห้วยหละ และหมู่บ้านในโหล่งนับถือ

กะเหรี่ยงกลุ่มแรกได้เดินทางมาจากแม่ละมุง ท่าสองยาง จังหวัดตาก ประมาณ 6 ครอบครัว เพื่อมาแสวงหาแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหากินอันอุดมสมบูรณ์ จึงได้ลงหลักปักฐานอยู่ที่นี่ หลังจากนั้นก็มีกลุ่มกะเหรี่ยงอพยพเข้ามาเพิ่มเติม และขยายครอบครัวจนกลายเป็นหมู่บ้านขึ้นมาในที่สุด

การประกอบอาชีพของชาวบ้านห้วยหละในสมัยก่อนก็ผูกพันอยู่กับวิถีทางการเกษตร ที่ต้องปลูกข้าว โดยเฉพาะข้าวไร่ที่ปลูกกันมาก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีการทำไร่ไถนา ชาวบ้านห้วยหละมีพื้นที่ทำนา และมีฝายของหมู่บ้าน ฝายแรกที่สูงขึ้นใช้ในการเกษตรของหมู่บ้านคือฝายป่าพลู ส่งน้ำไปใช้ทำนาอยู่ในทุ่งป่าพลู ต่อมาเมื่อชาวบ้านห้วยหละบุกเบิกที่นาขึ้นมาใหม่อีกแห่งหนึ่งใกล้กับหมู่บ้าน จึงได้สร้างฝายแห่งที่สองขึ้นมาคือ ฝายห้วยหละ ส่วนฝายป่าพลูและที่นาในทุ่งป่าพลูก็ได้ขายให้กับชาวบ้านป่าพลูไปจนหมด หลักฐานหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าฝายป่าพลูเดิมเป็นฝายที่ชาวกะเหรี่ยงเป็นผู้สร้างสะท้อนผ่านทางพิธีกรรมการเล่นผีฝาย ทุกครั้งที่มีการเล่นผีฝายชาวบ้านป่าพลูต้องขอให้ตั้งข้าวที่เป็นกะเหรี่ยงอยู่บ้านห้วยหละเป็นผู้นำในการเล่นผี เพราะเชื่อว่าฝายแห่งนี้เป็นฝายที่กะเหรี่ยงเป็นผู้สร้าง แม้แต่ผีที่ดูแลฝายก็เป็นผีกะเหรี่ยง จึงต้องให้ชาวกะเหรี่ยงเป็นผู้เล่นผี ห้าปีที่ผ่านมามีได้เปลี่ยนให้ชาวบ้านป่าพลูที่ใช้น้ำเป็นผู้ไหว้ผีเอง โดยให้ตั้งข้าวคนเดิมที่เป็นกะเหรี่ยงเป็นผู้สอนวิธีการ ขั้นตอนในการเล่นผีให้

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เข้าใจว่าอดีตครั้งที่มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่แล้วนั้นวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของชาวบ้านแห่งนี้คงจะไม่ได้แตกต่างไปจากชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่บนเขาโดยทั่วไปสักเท่าใดนัก แต่การเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นหลังจากที่ได้เริ่มมีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง โดยเฉพาะยุคที่ครูบาศรีวิชัย และครูบาขาวปียังมีชีวิตอยู่ ท่านทั้งสองนับว่าเป็นผู้ที่มียศบารมีสำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวบ้านคนเมือง และกะเหรี่ยงได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น ด้วยการทำบุญร่วมกันนั้นไม่ได้แบ่งแยกเชื้อชาติภาษา ครูบาศรีวิชัยได้มาเป็นองค์ประธานในการบูรณะวัดป่าพลู และได้ชักชวนให้ชาวบ้านห้วยหละเข้ามาเป็นศรัทธาวัดป่าพลูด้วย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2483 ท่านครูบาขาวปีจึงได้ริเริ่มให้มีการสร้างวัดห้วยหละให้เป็นวัดประจำของกะเหรี่ยงบ้านห้วยหละ เพราะเห็นว่าวัดป่าพลูอยู่ไกล และอยู่คนละฝั่งของแม่น้ำลี้เวลาเดินทางมาวัดต้องเดินข้ามแม่น้ำลี้ ในช่วงหน้าฝนที่น้ำหลากการเดินทางก็ไม่สะดวก เพราะยังไม่มีสะพานเช่นปัจจุบัน จึงสร้างวัดห้วยหละขึ้นมาเป็นวัดประจำหมู่บ้านห้วยหละแล้วก็ได้มีการสร้างวัดพระบาทสามยอดขึ้นอีกแห่งหนึ่ง เพื่อให้เป็นศูนย์กลางศรัทธาของชาวบ้านในตำบลป่าพลู และหมู่บ้านใกล้เคียง

หญิงชาวบ้านห้วยหละ ยังคงแต่งกายด้วยชุดกะเหรี่ยงแบบดั้งเดิม และบางครั้งเรือนยังคงทอดผ้าไว้ใช้เอง

พระบาทสามยอด : แกนโยงยึดของกลุ่มชาติพันธุ์

วัดพระบาทสามยอดตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอบ้านโฮ่ง วัดพระบาทสามยอดตั้งชื่อตามลักษณะของยอดเขาสูงเรียงกันเป็นแถวสามยอด ยอดภูเขาทั้งสามยอดมีการสร้างเจดีย์เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนครุบาสามองค์ที่โด่งดังในลุ่มน้ำลี้ ได้แก่ ครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี ครุบาวงศ์ และเป็นครุบาที่ได้พัฒนาพระบาทแห่งนั้นรุ่งเรืองเมื่อครั้งที่ท่านมีชีวิตอยู่ บพญ.เขาสามยอดเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธรบาทที่ชาวบ้านในโฮ่งป่าพลู และใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือ "พระบาทดอยสามยอด" เป็นรอยพระพุทธรบาทที่ประดิษฐานอยู่บนแท่นหินที่ครุบาศรีวิชัย และครุบาขาวปีเป็นผู้ค้นพบและได้สร้างขึ้นมาเป็นวัด เดิมทีเดียวเป็นรอยพระพุทธรบาทอยู่บนแผ่นหินต่อมาจึงได้มีการก่ออิฐถือปูนเป็นรูปเรือล้อมรอยพระพุทธรบาทเอาไว้ พร้อมกับได้สร้างวิหารครอบรอยพระบาทเอาไว้ แม้จะไม่ปรากฏปีที่สร้าง แต่เชื่อกันว่าสร้างในสมัยครุบาขาวปี

หนึ่งในเจดีย์สามยอดที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนครุบาทั้งสามองค์

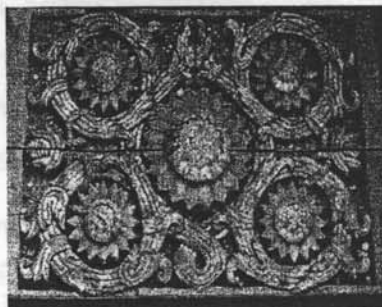
ทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 เหนือ ซึ่งจัดให้เป็นวันจัดงานสงกรานต์ รอยพระพุทธรบาทดอยสามยอด ครุบาขาวปีจะมาเป็นประธานด้วยตัวเอง ชาวบ้านที่ศรัทธาในครุบาจากทั่วทุกสารทิศเดินทางมาร่วมงานกันอย่างล้นหลาม นอกจากกะเหรี่ยงที่ติดตามครุบาแล้วยังมีครุบาชาวบ้านที่ทราบข่าว และชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียง บางคนถึงกับมานอนค้างอ้างแรมอยู่ในหมู่บ้านเชิงเขา เช่นบ้านห้วยหละและบ้านป่าพลู ว่ากันว่าในสมัยนั้นคนที่มาร่วมงานจะมานอนในหมู่บ้านกับคนที่รู้จักกันมากถึงขั้นต้อง "ก่ำโด่งก่ำแวง" รับแขกกันเลยทีเดียว ตอนเช้าจึงเดินเท้าขึ้นไปบนวัด เพราะฉะนั้นในวัดเองครั้งจะสร้างวิหารเป็นวิหารปิดทึบไปก็คงไม่สามารถรองรับผู้มาทำบุญได้ไม่หมด จึงต้องสร้างเป็นวิหารแบบเปิดข้างเพื่อให้ผู้ที่มาร่วมงานได้เห็นครุบาที่นั่งอยู่ภายในได้อย่างทั่วถึง

หลังจากที่ครุบาขาวปีได้มรณภาพไปแล้ว ครุบาวงศ์ก็เป็นผู้ดูแลอุปถัมภ์วัดพระบาทแห่งนี้ต่อมา และได้สร้างพระธาตุเจดีย์ 3 ครุบาขึ้นบนยอดพระบาททั้งสามยอด เป็นตัวแทนของครุบาสามองค์ คือครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี และครุบาวงศ์

วัดพระบาทสามยอดปัจจุบันมีพระจากวัดพระบาทห้วยต้มมาจำพรรษา และเริ่มทำการบูรณะวัดแห่งนี้ขึ้นมาใหม่ หลังจากที่ไม่มีพระจำพรรษามานานหลายปี เพื่อหวังว่าวัดแห่งนี้จะกลับมาเป็นศูนย์กลางความศรัทธาของชาวบ้านเหมือนในอดีตอีกครั้ง

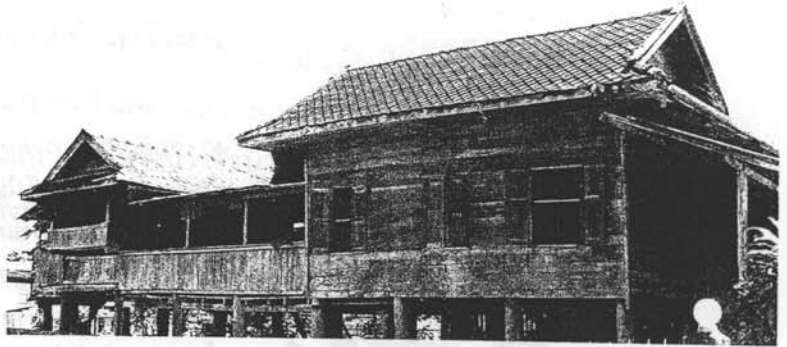
รอยพระพุทธรบาทวัดพระบาทสามยอด

วิหารไม้ และลวดลายประดับสวยงาม สร้างสมัยครุบาขาวปี

บ้านเรือนไม้หลังใหญ่ของชาวบ้านโฮ้งบ้านหลวง-ดอยแดน สร้างขึ้นราวตอนปลายพุทธศตวรรษ 2400 แสดงถึงความเจริญทางเศรษฐกิจของบ้านโฮ้งในสมัยนั้น

2. โฮ้งบ้านหลวง-ดอยแดน

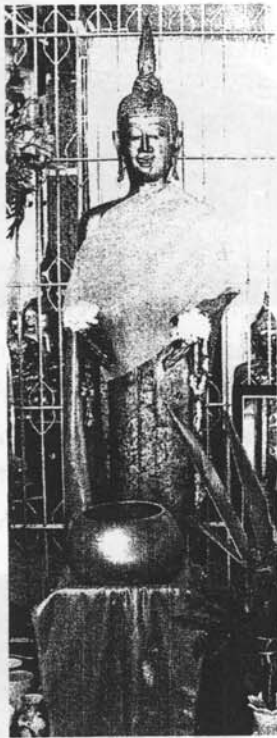
เป็นโฮ้งที่ราบใหญ่ที่สุดในโฮ้งบ้านโฮ้ง เริ่มตั้งแต่บ้านโฮ้งหลวงยาวไปจนถึงบ้านดอยแดน เป็นโฮ้งที่อยู่ตอนกลางของโฮ้ง บ้านโฮ้งเป็นจุดที่ต่ำที่สุดของโฮ้งนี้และมีพื้นที่การเกษตรที่ใหญ่ที่สุด คือ “ทุ่งหลวง” หมู่บ้านเก่าแก่ของโฮ้งบ้านโฮ้งกระจุกตัวอยู่ในโฮ้งย่อยบ้านหลวง-ดอยแดนนี้ อาทิ บ้านโฮ้งหลวง บ้านดงฤๅษี บ้านป่าปวย หมู่บ้านส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมน้ำลี้ ยกเว้นหมู่บ้านที่ขยายตัวขึ้นมาใหม่ อาจตั้งอยู่บนที่เชิงเขา โฮ้งบ้านโฮ้งมีพระธาตุดอยก้อม และพระเจ้าสะเลียมหวานเป็นพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญประจำโฮ้งนี้

หมู่บ้านสำคัญในโฮ้ง

บ้านโฮ้งหลวง หมู่บ้านแห่งนี้เป็นบ้านเก่าหรือหมู่บ้านที่เก่าแก่แห่งหนึ่งส่วนที่มาของชื่อหมู่บ้านนั้นตั้งขึ้นตามลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเองคำว่า “โห้ง” ในภาษาเหนือมีความหมายว่าที่ลุ่มต่ำกว่าพื้นที่อื่น หรือพื้นที่น้ำท่วมถึง ซึ่งประวัติความเป็นมาของบ้านโฮ้งหลวงเล่าสืบต่อกันมาว่า พื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของเวียงโบราณ ที่เรียกว่า “เวียงหวาย” พญาปกครองคือ “พญาจัน” หรือ “เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม” ที่ปัจจุบันชาวบ้านโฮ้งให้ความนับถือในฐานะเป็น “ผีเมือง” ศูนย์กลางของเวียงโบราณแห่งนี้อยู่บริเวณที่ตั้งวัดพระเจ้าสะเลียมหวานปัจจุบัน หลังจากที่ยุคสมัยของเวียงหวายกลายเป็นตำนานไปแล้ว พื้นที่แห่งนี้คงตกอยู่ในสภาพเป็นป่าดงพงทึบเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ จนกระทั่งราวต้นพ.ศ. 2300 จึงได้มีผู้เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่นี้อีกครั้ง โดยการนำของ “ขุนหาญ” ชาวบ้านวัวลาย เชียงใหม่เป็นแกนนำในการออกแสวงหาที่อยู่ที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ จนมาพบกับพื้นที่บ้านโฮ้งอันเป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำใหญ่ (น้ำลี้) จึงได้มีการตั้งรกรากและสร้างอารามขึ้นเป็นอันดับแรก แล้วเจริญรุ่งเรืองเป็นวัดบ้านโฮ้งหลวงปัจจุบัน นอกจากขุนหาญแล้วยังมีกลุ่มที่อพยพมาอยู่บริเวณนี้อีกหลายกลุ่ม เช่น ชาวหลายปิง(จอมทอง)มาอยู่ที่บ้านป่าพูล จากลำปางมาอยู่ดอยก้อม จากป่าซางมาอยู่บ้านดงฤๅษี-ดอนชัย และจากลำปางมาอยู่ห้วยน้ำดิบ เป็นต้น

ซากโบราณสถานสมัยล้านนา เป็นหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตของเวียงหวาย

“พระเจ้าฝนแสนห่า” หรือ
พระเจ้าสะเลียมหวานองค์ที่
ประดิษฐานอยู่วัดพระธาตุ
จอมทอง

พระเจ้าสะเลียมหวาน

พระเจ้าสะเลียมหวานเป็นพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตร สูง 2 เมตร 40 เซนติเมตร ประดิษฐานอยู่ในวิหารจัตุรมุขวัดพระเจ้าสะเลียมหวาน ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งในอำเภอบ้านโฮ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตบ้านกลางตำบลบ้านโฮ่ง เป็นวัดเก่าแก่ที่ไม่ปรากฏปีที่สร้างอย่างแน่นอน แต่เชื่อว่าเป็นวัดที่สร้างโดยเจ้าพญาจันเมื่อครั้งที่ปกครองเวียงหาวย อาจด้วยเหตุสงครามหรือโรคระบาดไม่ปรากฏเวียงหาวยจึงกลายเป็นเมืองร้าง วัดแห่งนี้จึงกลายเป็นวัดร้างตามไปด้วย ต่อมาอีกหลายร้อยปีเริ่มมีชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยตั้งบ้านเรือน ทำมาหากินในบริเวณที่เคยเป็นเวียงหาวยในอดีต และเรียกวัดร้างแห่งนี้ว่า “วัดแทนพระสะเลียมหวาน” เพราะวัดแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานของพระเจ้าสะเลียมหวาน แต่หลังจากที่วัดร้างได้มีผู้อยู่อาศัย พระเจ้าสะเลียมหวานไปประดิษฐานไว้ ณ วัดพระธาตุจอมทอง ภายหลังบริเวณวัดมีผู้คนขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกวัดแห่งนี้ว่า “วัดป่าลาน” วัดแห่งนี้ได้เป็นวัดร้างอยู่นาน จนกระทั่งได้รับการบูรณะขึ้นมาเป็นอารามเมื่อปี พ.ศ. 2498

และได้อัญเชิญพระเจ้าสะเลียมหวานจากวัดพระธาตุจอมทองกลับมายังวัดพระเจ้าสะเลียมหวานที่สร้างขึ้นใหม่ แต่ด้วยเหตุผลประการใดไม่ปรากฏชัด พระเจ้าสะเลียมหวานจึงไม่ได้นำกลับมา กล่าวกันว่าสมัยที่มีการไปอัญเชิญพระเจ้าสะเลียมหวานกลับมาบ้านโฮ่ง ผู้เฒ่าผู้แก่วัดพระธาตุจอมทองได้เชิญอารักษ์ที่ดูแลวัดพระธาตุจอมทองมาประทับร่างทรงแล้วถามว่าจะคืนพระเจ้าสะเลียมหวานหรือไม่ ผลปรากฏว่าอารักษ์ไม่ให้นำกลับมาที่บ้านโฮ่ง ปัจจุบันพระเจ้าสะเลียมหวานที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระธาตุจอมทอง ชาวบ้านเรียกว่า “พระเจ้าฝนแสนห่า”

ในสมัยก่อนวัดบ้านโฮ่งหลวงและวัดพระธาตุศรีจอมทองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และไปมาหาสู่กันตลอด เวลาที่พระเถระจากวัดบ้านโฮ่งไปร่วมงานเดือน 9 หรืองานสงกรานต์พระธาตุจอมทอง “ข้าธาตุจอมทอง” จะยกเอาขันข้าวของพระเจ้าสะเลียมหวานมาให้พระเถระวัดบ้านโฮ่งฉัน หากปีไหนชาวบ้านโฮ่งไม่ได้ไปงานเดือน 9 เบ็ญ ก็ต้องส่งเทียนเล่มใหญ่ 3 เล่มไปวัดจอมทอง คล้ายว่าเป็นตัวแทนของชาวบ้านโฮ่ง และเมื่อ 70 ปีที่แล้วยังคงมีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากวัดพระธาตุจอมทองมาประดิษฐานที่วัดบ้านโฮ่งหลวง เพื่อให้ชาวบ้านโฮ่งได้สักการบูชา ในสมัยต่อมาการปกครองของคณะสงฆ์เปลี่ยนไป ความสัมพันธ์ระหว่างสองวัดจึงเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านโฮ่งจึงแกะสลักพระเจ้าสะเลียมหวานองค์ใหม่ขึ้นประดิษฐานในวิหาร และกำหนดจัดงานประเพณีสงกรานต์พระเจ้าสะเลียมหวานในเดือน 9 เหนือ ขึ้น 8 ค่ำ เป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน

บ้านโฮ้งเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาตามกาลเวลาบ้านเรือนขยายกว้างขวางมากขึ้น แต่ด้วยพื้นที่จำกัดจึงทำให้ลูกหลานส่วนใหญ่ที่แยกครอบครัวเริ่มขยับขยายหาที่ตั้งบ้านเรือนใหม่ ส่วนใหญ่ก็ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านห้วยกานที่ไม่ไกลจากบ้านโฮ้งหลวงเท่าใดนัก บ้านโฮ้งหลวงประกอบไปด้วยปึกบ้าน 2 ปึก คือ บ้านหลวงและบ้านหม้อ ซึ่งอยู่คนละฟากถนน สันนิษฐานว่าวัดบ้านโฮ้งสร้างราวปี 2319 เดิมวัดบ้านโฮ้งมีชื่อเรียกที่บันทึกในใบลานว่า "วัดมหาสังฆารามบ้านโฮ้ง" หรือ "วัดศรีบุญเรืองบ้านโฮ้ง"

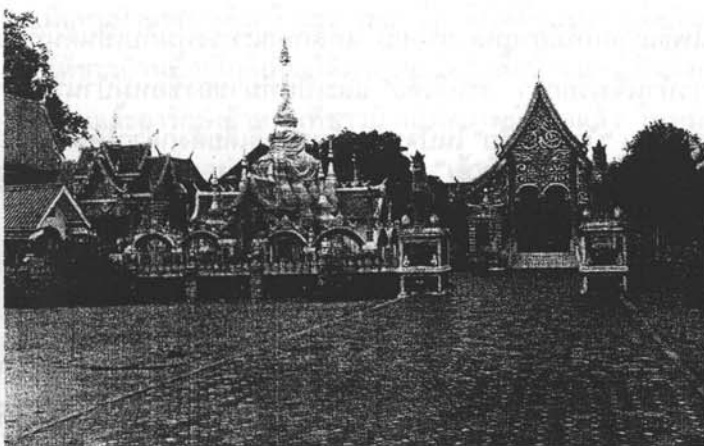
3. โฮ้งทุ่งโป่ง-เหล่ายาว

เป็นโฮ้งที่อยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำลี้ เป็นโฮ้งที่มีการบุกเบิกเมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่ผ่านมา โดยชาวยองที่เดินทางมาจากอำเภอป่าซาง ชุมชนในโฮ้งนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นชาวยอง โดยมีบ้านเหล่ายาวเป็นหมู่บ้านเก่า (เริ่มแรก) หมู่บ้านส่วนใหญ่ในโฮ้งนี้ตั้งอยู่บนที่เนิน แต่มีพื้นที่การเกษตรอยู่ตามริมน้ำลี้ มีวัดพระเจ้าตนหลวงหลักเกาะ เป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำโฮ้ง

หมู่บ้านสำคัญในโฮ้ง

บ้านเหล่ายาว เป็นหมู่บ้านของชาวยองที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอบ้านโฮ้ง ด้วยจำนวนหลังคาเรือนกว่า 600 หลังคาเรือน ประชากรส่วนใหญ่เป็นลูกหลานชาวยอง และใช้ภาษายองในการสื่อสาร แม้ปัจจุบันจะมีคนจากต่างหมู่บ้านเข้ามาแต่งงานทั้งคนยอง และคนเมืองหรือที่ชาวยองเรียกว่า "คนลาว" แต่ด้วยความที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่จึงยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทางภาษาได้อย่างเข้มข้น บ้านเหล่ายาวปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็นสองหมู่บ้านคือบ้านเหล่ายาวเหนือ และบ้านเหล่ายาวใต้

"บ้านเหล่ายาว" เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาเมื่อประมาณ 150 ปีที่แล้ว โดยการเข้ามาอาศัยอยู่ของชาวยองที่อพยพมาจากอำเภอเมืองและอำเภอป่าซางที่โยกย้ายถิ่นฐานมาด้วยสาเหตุ "บ้านถั่วที่เต็ม" หมู่บ้านเดิมเริ่มมีจำนวนประชากรมากขึ้นจนยากแก่การบุกเบิกที่ทำมาหากิน จึงได้เดินทางไปทางทิศใต้ของตัวเมืองลำพูน จนมาถึงพื้นที่ริมแม่น้ำลี้ที่เป็นที่ที่ยังไม่มีผู้คนอยู่อาศัยมากนัก

วัดเหล่ายาว วัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นเมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่แล้ว พร้อมกับ การตั้งหมู่บ้าน ปัจจุบันยังคงเป็นวัดสำคัญของชุมชนเหล่ายาว

และเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงได้มีการมาลงหลักปักฐานกันที่แห่งนี้เป็นบ้านที่มาตั้งหมู่บ้านในยุคแรกนั้นมีประมาณ 30 หลังคาเรือน และตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านเหล่ายาว” ตามลักษณะทางภูมิประเทศของพื้นที่แห่งนี้ คำว่า “เหล่า” ในภาษาล้านนา หมายความว่าพื้นที่ป่าที่มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ มักเป็นพื้นที่ล่าสัตว์ของชาวบ้าน “เหล่ายาว” จึงน่าจะหมายถึงหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมป่าที่กว้างและยาว

หลังจากที่มีการตั้งบ้านเหล่ายาวขึ้นมาได้ไม่นานนักเริ่มมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณรอบๆ หมู่บ้านเหล่ายาวมากขึ้นและตั้งเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านทุ่งโป่ง บ้านแพะโป่ง บ้านดอยแดน หมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านชาวยองที่มาจากลำพูนเช่นเดียวกัน ด้วยความที่บ้านเหล่ายาวเป็นหมู่บ้านของชาวยองที่ใหญ่ที่สุดในละแวกนี้ และภาษาพูดที่มีสำเนียงเป็นภาษาของกว่าหมู่บ้านอื่น บ้านเหล่ายาวจึงได้ถูกเรียกชื่อจากหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงว่า “บ้านยอหลง”²⁰

4. โหล่งศรีเตี้ย

เป็นโหล่งที่อยู่ทางเหนือของอำเภอบ้านโฮ่ง อันที่จริงแล้วโหล่งศรีเตี้ยนี้อาจจัดอยู่ในเขตเวียงหนองล่องมากกว่า เพราะเป็นแอ่งที่ราบที่เชื่อมต่อไปยังเวียงหนองล่อง และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของโหล่งศรีเตี้ยก็สัมพันธ์กับเวียงหนองล่องมากกว่าบ้านโฮ่ง

หมู่บ้านสำคัญในโหล่ง

บ้านศรีเตี้ย เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ไม่ปรากฏปีก่อตั้งที่แน่นอน แต่ชาวบ้านเชื่อกันว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีชาวลัวะอยู่อาศัยมาก่อน และยังคงเหลือร่องรอยแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของชาวลัวะในรูปของผีที่ชาวบ้านนับถือ ในหมู่บ้านมีชาวบ้านหลายหลังคาเรือนที่ยังคงนับถือ “ผีลัวะ” กันอยู่ ส่วนที่มาของชื่อหมู่บ้านมาจากต้นสะหลีหรือต้นโพธิ์ที่ขึ้นอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านในสมัยก่อน บริเวณที่ต้นสะหลีขึ้นอยู่นี้เรียกว่า “สันสะหลีเตี้ย” ต้นโพธิ์ดังกล่าวเป็นต้นโพธิ์เก่าแก่ที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากต้นโพธิ์ทั่วๆ ไป คือแม้จะเป็นต้นโพธิ์เก่าแก่ที่มีอายุหลายร้อยปี แต่ลักษณะทรงพุ่มกับเป็นต้นที่เตี้ยๆ แผ่กิ่งก้านออกทางด้านข้างมากกว่าชาวบ้านจึงเรียกว่า “สะหลีเตี้ย” และเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านสันสะหลีเตี้ย” ต่อมาจึงได้เพี้ยนและกลายเป็น “บ้านศรีเตี้ย” ในปัจจุบัน ต้นสะหลีเตี้ยดังกล่าวได้ตายไปแล้วและเหลือเพียงสันดินเล็กๆ พื้นที่บริเวณนั้นก็ได้กลายมาเป็นที่ดินทำกินของชาวบ้านเรียกว่า “ทุ่งสันสะหลีเตี้ย”

ชาวบ้านศรีเตี้ยมีเอกลักษณ์ทางภาษาพูดที่ต่างจากชาวบ้านทั่วไปในหมู่บ้านอื่น อย่างชัดเจน แม้จะเป็นคนเมืองเช่นเดียวกับหมู่บ้านทั้งหลาย แต่สำเนียงการพูด กลับไม่เหมือนหมู่บ้านใด กล่าวคือ มีหางเสียงยาวกว่าปกติ ซึ่งคล้ายคลึงกับสำเนียงของชาวจอมทองมากกว่า หมู่บ้านศรีเตี้ยจึงได้รับการขนานนามจากชาวยองที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงว่า ลาวเหี่ยน หรือ ลาวหลวง หมายความว่า เป็นพวกลาว (คนยองเรียกคนเมืองว่า ลาว : ซึ่งสะท้อนว่า การตั้งชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์อื่นไม่ตรงกับชื่อที่

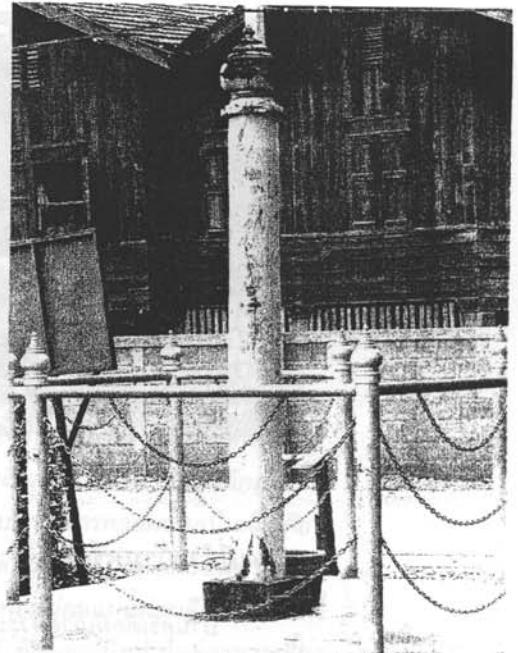
ชาติพันธุ์นั้นๆ เรียกตัวเอง เป็นวิธีการหนึ่ง ที่กลุ่มคนใช้เรียกยะ สิ่งที่อยู่ล้อมรอบตน)

นอกจากศรีเตี้ยจะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีประวัติมายาวนานแล้วยังมีรูปแบบการวางผังหมู่บ้านที่น่าสนใจ นั่นคือการสร้างหมู่บ้านตามหลักการก่อตั้งบ้านเมืองในสมัยโบราณ ผังบ้านของบ้านศรีเตี้ยแม้จะไม่ชัดเจนด้วยรูปแบบที่มีคูคันแนวกำแพงเมืองล้อมรอบเช่นเมืองเชียงใหม่ แต่ก็อาศัยหลักการเดียวกันในการตั้งหมู่บ้านที่เรียกว่า “ชักชื้อชักแป้”

บ้านศรีเตี้ยมี “หัวบ้าน” และ “ท้ายบ้าน” วางอยู่ในแนวทิศเหนือทิศใต้ และยึดเอาแนวถนนกลางหมู่บ้านเป็นแนว “แป้นบ้าน” ส่วนแนวขวางที่เรียกว่า “ชื้อบ้าน” ก็ยึดเอาแนวซอยในหมู่บ้านเป็นแนวชื้อบ้าน และ ณ จุดกึ่งกลางของแนวแป้นบ้านก็ได้มีการกำหนดให้เป็นจุดตั้ง “ไ้บ้าน” หรือ “เสาหลักบ้าน” หมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นแนวยาวตามแนวถนนกลางหมู่บ้าน นอกจากการให้ความสำคัญในการวางผังการตั้งบ้านเรือนแล้วยังมีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงในการตั้งหมู่บ้านที่สำคัญอีกหลายประการ เช่น การเลือกที่ตั้งป่าช้า ในสมัยก่อนการเลือกที่ตั้งป่าช้าต้องอยู่ในทิศทางที่การเดินทางสะดวก หรืออยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อเริ่มมีการเผาศพก็ต้องคำนึงถึงทิศทางของลมที่พัดเวลาเผาศพต้องไม่ให้ลมพัดเอาควันเข้ามาในหมู่บ้านเพราะถือว่าเป็นอัปมงคลแก่หมู่บ้าน ส่วนป่าช้าของบ้านศรีเตี้ยอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน อยู่อีกฟากหนึ่งของน้ำแม่ลี ในอดีตสมัยที่ยังไม่มีสะพานเวลามีคนตายก็ต้องหามศพข้ามน้ำลี้ไปยังป่าช้า

เสื่อบ้านของบ้านศรีเตี้ยเดิมที่อยู่ทางทิศตะวันออกของป่าช้าตามหลักการวางตำแหน่งเสื่อบ้าน ต่อมาเมื่อหมู่บ้านขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น จึงได้มีการแบ่งเสื่อบ้านออกมาไว้อีกที่หนึ่งบริเวณกลางหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงได้มากกราบไหว้ เสื่อบ้านแห่งเดิมจึงเปลี่ยนฐานะเป็น “เสื่อบ้านเก่า” นอกจากเสื่อบ้านและอารักษ์เจ้าหมื่นที่ชาวบ้านให้ความนับถือแล้ว ในหมู่บ้านยังมีผีเจ้านายอีกหนึ่งองค์ที่ชาวบ้านให้ความนับถือเป็นอย่างมากเช่นกัน คือ “เจ้าป็นตอง” ที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้าผู้ริเริ่มการขุดเหมืองป็นตอง ฝ่ายใหญ่แห่งหนึ่งที่กั้นลำน้ำลี้

การที่บ้านศรีเตี้ยขยายตัวออกไปเรื่อยๆ และเพิ่มจำนวนหลังคาเรือนขึ้นมาอย่างต่อเนื่องไปตามแนวถนนไปทางทิศใต้ ทำให้แนวความยาวของหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป ด้วยการเพิ่มจำนวนนี้ มีผลทำให้จุดกลางบ้านหรือไ้บ้านย้ายตำแหน่งตามไปด้วย ในรอบ 50 ปีที่ผ่านมาบ้านศรีเตี้ยได้เปลี่ยนตำแหน่งไ้บ้านไปแล้วถึง 4 ครั้ง สะท้อนความคิด ความผูกพันกับความเชื่อที่ว่า หมู่บ้านเป็นทั้งหน่วยทางกายภาพและหน่วยทางจิตวิญญาณ

เสาหลักบ้านของบ้านศรีเตี้ยตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน

ลูกหลานที่มาร่วมงานช่วยกันยำไก่ที่นำมาเลี้ยงผี

เลี้ยงผีลัวะบ้านศรีเตี้ย

บ้านศรีเตี้ยมีเก้าผีลัวะประมาณ 10-20 เก้าผี เก้าผีมีประเพณีการเลี้ยงผีเรียกว่า "ประเพณีเดือนเก้า" คือ ประเพณีปฏิบัติที่สมาชิกที่เป็นเก้าผีเดียวกันจะมารวมตัวกันในช่วงเดือนเก้าเหนือ (ราวเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ของทุกปี) เพื่อเลี้ยงอาหารแก่เก้าผีที่เรียกว่า "พ่อหม่อน แม่หม่อน" โดยมี "ตั้งข้าว" เป็นผู้นำหน้าในการเป็น ตัวแทนในการยกอาหารและกล่าวคำอ้อเช่นเดียวกันทั้งสองผี ส่วนกำหนดวันในการเลี้ยงผีตั้งข้าวจะเป็นผู้กำหนด วันเลี้ยงส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงกันในเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ

หลังจากที่ตั้งข้าวได้กำหนดวันในการเลี้ยงผีที่เหมาะสมได้แล้วนั้น ก็จะบอกให้สมาชิกใน "เก้าผี" เดียวกัน ได้ทราบและมาร่วมพิธี ผู้ที่มาร่วมงานส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงและเด็กคงเป็นเพราะความเชื่อที่ว่าผีลัวะสืบทอด ทางผู้หญิง งานเลี้ยงผีของครอบครัวเก้าผีนี้จึงมีผู้เข้าร่วมงานประมาณสิบกว่าคน ผู้ที่มาร่วมงานทุกคนจะมารวมตัวกันที่บ้านเก้าผี อันเป็นบ้านที่ตั้งของ "หิ้งผีพ่อหม่อนแม่หม่อน" สิ่งที่ต้องเตรียมมาด้วยคือ ข้าวดอกดอกไม้ และไก่ "น้ำบั้งปู่" (ไก่ตัวสีเขียวมีขนสีแดงที่หลัง) หรือไก่ดำ ครอบครัวละหนึ่งตัว เมื่อสมาชิกทุกคนมาพร้อมกันแล้วก็นำไก่มาร่วมกันเพื่อฆ่าและถอนขนแล้วทำเครื่องหมายไว้ที่ตัวไก่เพื่อให้ทราบว่าเป็นของใคร

อาหารที่นำมาเลี้ยงนอกจากไก่แล้วยังมีข้าวเหนียวและน้ำข้าว ที่ได้จากการนำข้าวสวยมาแช่น้ำ แล้วรินเอาเฉพาะน้ำมาทำพิธี ครั้นเมื่อเตรียมอาหารที่จะใช้เลี้ยงครบทุกอย่างแล้วตั้งข้าวจึงยกไก่ให้แก่พ่อหม่อนแม่หม่อนพร้อมกับกล่าวคำอ้ออันมีใจความว่าขอให้พ่อหม่อนแม่หม่อนรักษาดูแลลูกหลานทุกคนไม่ให้เจ็บป่วย ดูแลลูกหลานที่ออกไปอยู่ต่างบ้านไกลบ้านให้ปลอดภัย คำกล่าวของตั้งข้าวในแต่ละคำล้วนแต่แสดงถึงความปรารถนาของสมาชิกทุกคนที่ต้องการให้พ่อหม่อนแม่หม่อนเป็นผู้ดูแลความเป็นสุขทุกชั่วรุ่นของสมาชิกในครอบครัว

"ตั้งข้าว" รับหน้าที่เป็นตัวแทนในการไหว้ผี

ลูกหลานทุกคนทยอยกันมาปั้นข้าวปั้นผิ้วย่า

การเลี้ยงผีโดยใช้ไก่นี้ ความจริงเป็นวิธีการของหลายชาติพันธุ์ ของกลุ่มลัวะนี้มีจุดเด่นอยู่ที่การนำเอาไก่ทั้งหมดออกจากห้องเลี้ยงผีแล้วนำมายำรวมกัน ไก่ถูกฉีกเป็นชิ้นเล็กๆ แล้วยำรวมกัน ซึ่งมีนัยบอกถึงการหลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกัน ถัดจากนี้ก็จะตักใส่ถ้วยใบเล็กวางไว้ในถาดพร้อมด้วยข้าวเหนียวและน้ำข้าว ยกไปให้พ่อเหมือนแม่เหมือนอีกครั้ง รอบที่สองนี้นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญและเป็นหัวใจของการเลี้ยงประเพณีเดือนเก่า

สมาชิกทุกคนจะนำข้าวเหนียวมาจิ้มยาไก่แล้ววางลงในถาด ให้พ่อเหมือนแม่เหมือนเป็นรายบุคคล โดยไม่ใช้ตัวแทน มีนัยบอกถึงความสัมพันธ์ที่สืบทอดมา โดยเน้นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม "โดยตรง" ในขั้นตอนสำคัญของพิธีกรรม

นอกจากประเพณีการเลี้ยงผีเดือนเก่าแล้วยังมีประเพณีการเลี้ยงผีอีกอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือ "การเลี้ยงผีลิด" หรือการเลี้ยงผีเมื่อลูกผู้หมั้นในตระกูลจะแต่งงานการเลี้ยงผีลิดสมัยโบราณมีขั้นตอนที่ละเอียดซับซ้อนเป็นอย่างมาก อาทิต้องใช้ "หมุดอนสี่ตำทองลากดิน หน้าแด่นทางดอก" และขั้นตอนที่ปลีกย่อยอีกหลายประการ แต่ปัจจุบันวิธีการเลี้ยงได้เปลี่ยนแปลงเป็นการเลี้ยงด้วยหัวหมูแทนการเลี้ยงด้วยหมูทั้งตัว เพราะหมูเป็นสัตว์ราคาแพงและหมุดำก็หาได้ยาก อย่างไรก็ตามสำหรับแก๊ผีที่มีกำลังทรัพย์ก็ยังคงรักษาประเพณีการเลี้ยงผีแบบดั้งเดิมไว้ ขั้นตอนการเลี้ยงโดยสังเขปดังนี้ ของที่ต้องเตรียมประกอบด้วย หมุดำตัวผู้ที่ขาใหญ่เต็มกำมือ 1 ตัว เหล้า 1 ไห ปลาหลาม(ปลาเผาในกระบอกไม้ไผ่) ตองแขก ไก่ 1 คู่ เตรียมถ้วยทำพิธี 3 ใบ

ใบที่ 1 ใส่ปลาหลามและหางหมู เครื่องในหมู 1 ส่วน

ใบที่ 2 ใส่ขาหมู กระดูกซี่โครงสุก 3 ซี่ กระดูกซี่โครงดิบ 3 ซี่ เครื่องในหมู 2 ส่วน

ใบที่ 3 ลาบหมูดิบ 1 ถ้วย ยาไก่ 1 ถ้วย เครื่องในหมู 1 ส่วน

ขั้นตอนการเลี้ยงเริ่มจาก เอาถ้วยใบที่ 1 ขึ้นไปไหว้ก่อน ส่วนถ้วยที่ 2 และ 3 วางไว้กับพื้น ไหเหล้านำใบตองมาตัดเป็นหาง 2 หางล้อมรอบไหเหล้ามัดด้วยฝ้าย 7 รอบ วางไว้ด้านข้าง ตั้งข้าวจะเป็นผู้ทำหน้าที่กล่าวคำอ้อเพื่อบอกกล่าวให้ทราบว่าจะมีการแต่งงานเกิดขึ้นกับสมาชิกในแก๊ผี แล้วลูกหลานทุกคนก็จะมาปั้นข้าวให้พ่อเหมือนเช่นเดียวกับการเลี้ยงประเพณีเดือนเก่า ขั้นตอนรายละเอียดของการเลี้ยงผีลัวะ สะท้อนให้เห็นการยึดอยู่กับความเชื่อที่รักษาไว้ได้ มากกว่าการเลี้ยงผีของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่เริ่มลดขั้นตอนมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับครอบครัวลัวะบางส่วนที่กำลังลดขั้นตอนของพิธีกรรมเลี้ยงผีลงเช่นเดียวกัน

ระบบผลิตสำคัญในโหล่งบ้านโฮ้ง

โหล่งบ้านโฮ้ง อันประกอบด้วยโหล่งย่อย 4 โหล่ง ได้แก่ โหล่งห้วยกาน-ป่าพลู โหล่งบ้านหลวง-ดอยแดน โหล่งโป่งทุ่ง-เหล่ายาว และโหล่งศรีเตี้ย ทั้ง 4 โหล่งย่อยเป็นโหล่งที่อยู่ในภูมิศาสตร์เดียวกัน คือ เป็นที่ราบริมแม่น้ำลี้ ทำให้มีทรัพยากรในการผลิตเหมือนกัน ลักษณะของดินในโหล่งบ้านโฮ้งส่วนใหญ่เป็นดินที่มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ที่สามารถระบายน้ำได้ดี เพราะเป็นดินตะกอนแม่น้ำ จึงเหมาะแก่การปลูกพืชที่ต้องการการระบายน้ำได้ดี เช่น กระเทียม และหอมแดง ในขณะที่เดียวกันในฤดูฝนก็มีการปลูกข้าวอยู่ทั่วไป และบางส่วนนิยมปลูกผักชี พริก ผักกาด ผักกวางตุ้ง และกะหล่ำปลี

บนพื้นที่สูงที่บริเวณเชิงเขา โดยเฉพาะโหล่งทุ่งโป่ง-เหล่ายาว ชาวบ้านนิยมปลูกมะม่วงเขียวชะลูด และทำสวนลำไย กระจายอยู่ทั่วไปในโหล่ง ทั้งในเขตที่ราบ และเขตที่ราบเชิงเขา ส่งผลให้พื้นที่ทำนาลดลงมาก ทั้งนี้เป็นเพราะปัญหาความแห้งแล้ง น้ำไม่เพียงพอ

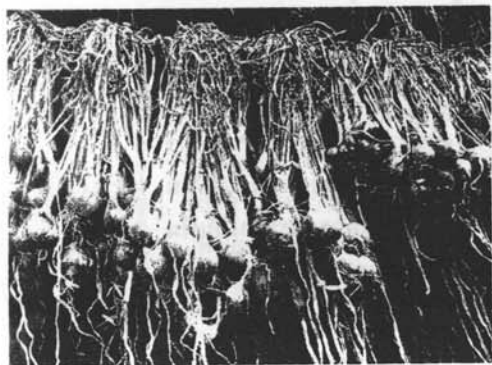
แม่น้ำลี้ในเขตบ้านโฮ้งประกอบด้วยฝายทั้งหมด 10 ฝาย หล่อเลี้ยงพื้นที่ทั้ง 4 โหล่งย่อย แต่ฝายส่วนใหญ่สามารถใช้ในการผลิตได้เพียงฤดูเดียวในช่วงฤดูฝน ในฤดูแล้งปริมาณน้ำน้อยจนไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร ในฤดูแล้งชาวบ้านจึงนิยมใช้น้ำบาดาล แต่ก็ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

หอมแดงบ้านโฮ้ง

ชาวบ้านโฮ้งมีชื่อเสียงในการปลูกหอมแดง ปีหนึ่งปลูกได้ถึง 3 ครั้ง คือ หอมเดือน 4 หอมเดือน 8 และหอมเดือน 11 ในขณะที่การปลูกพืชชนิดอื่นเช่น กระเทียม หอมหัวใหญ่สามารถปลูกได้เพียงปีละครั้งในช่วงที่อากาศหนาวเย็นของปีเท่านั้น การปลูกหอมแดงเป็นภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นของชาวบ้านโฮ้ง จนเกิดเป็นความชำนาญเฉพาะถิ่น

ในยุคที่การค้าขายทางแม่น้ำปิงเจริญรุ่งเรือง พืชเศรษฐกิจที่ส่งออกไปขายต่างถิ่นของอำเภอปากบ่องหรือป่าซางก็คือหอมบั่ว (หอมแดงพันธุ์พื้นเมือง) และกระเทียม แต่ระยะหลังการปลูกหอมบั่วและกระเทียมในเขตป่าซางลดจำนวนลง แทนที่ด้วยการปลูกลำไยที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า ปัจจุบันพื้นที่ปลูกหอมแดงส่วนใหญ่จึงกระจุกตัวอยู่ในเขตอำเภอบ้านโฮ้ง ได้แก่ บ้านทุ่งม่าน บ้านห้วยแท้ง บ้านป่าพลู บ้านเหล่ายาว บ้านโฮ้ง เป็นต้น

หอมแดงแขวนไว้ในโกดัง เตรียมขายให้กับพ่อค้า

พัฒนาการจากการปลูก “หอมบั่ว” มาเป็นการปลูก “หอมแดง” เกิดขึ้นหลังจากที่มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้ทดลองนำ “หอมบางช้าง” เข้ามาปลูกในพื้นที่ จนเป็นที่นิยมปลูกกันอย่างแพร่หลาย ต่อมาหอมแดงพันธุ์บางช้างเริ่มประสบปัญหาไม่ได้คุณภาพ หัวเล็กกลวง น้ำหนักเบา เนื่องจาก

ชาวบ้านโง้งนิยมปลูกกะหล่ำปลีสลับกับการปลูก
หอมแดง เพื่อเป็นการตัดวงจรของโรคแมลง
ในช่วงฤดูฝนพื้นที่เดียวกันนี้จะถูกปรับเปลี่ยน
เป็นทุ่งนากว้างใหญ่

จากการปลูกหอมข้าที่เดิมอยู่บ่อยครั้ง ชาวบ้านเริ่มหาซื้อพันธุ์จากที่
อื่นมาทดลองปลูก จนได้พบกับแหล่งปลูกหอมแดงแหล่งใหม่คือ อำเภอ
ลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งได้ทดลองนำซื้อพันธุ์มาปลูกที่บ้านโง้ง ผล
ปรากฏว่าได้ผลผลิตที่ดี หัวใหญ่ สีแดงสวย น้ำหนักดี จึงได้มีการนำ
ซื้อพันธุ์จากลับแลมาปลูกกันอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

การปลูกหอมแดงเดือน 4 หรือ “หอมปี” คือหอมที่ปลูก
ระหว่างเดือนธันวาคมถึงมีนาคม เป็นหอมแดงที่ใช้ระยะเวลาปลูกที่
ยาวนานที่สุด และเป็นหอมแดงรุ่นที่ได้น้ำหนักดีกว่าการปลูกในช่วงอื่นๆ
คือได้ผลผลิตประมาณ 8,000-10,000 กิโลกรัม/ไร่ ใช้เวลาประมาณ
สองเดือนครึ่ง แต่นำเสียดายที่หอมแดงเดือน 4 นี้ราคาไม่สูงมากนัก
เนื่องจากปริมาณผลผลิตที่มากกว่าหอมแดงรุ่นอื่นๆ หอมแดงเดือน 4
เป็นหอมแดงที่มีคุณภาพดีที่สุดในบรรดาหอมแดงทั้งหมด สามารถ
เก็บแขวนในโกดังได้นาน ใช้เป็นเชื้อพันธุ์ปลูกครั้งต่อไปได้ดีเพราะมี
เปอร์เซ็นต์การออกสูงด้วย

หอมแดงเดือน 8 นิยมปลูกในที่นา หลังจากเก็บผลผลิต
หอมแดงเดือน 4 ไปแล้วระยะหนึ่ง ช่วงเวลาที่เว้นไปชาวบ้านจะปลูก
พืชชนิดอื่น เช่น ผักคะน้า กะหล่ำปลี เพื่อตัดวงจรโรคและแมลงที่จะ
มารบกวน หอมแดงเดือน 8 นิยมใช้พันธุ์ที่เก็บไว้จากเดือน 4 มาปลูก
เชื้อพันธุ์หอมแดงประมาณ 300 กิโลกรัม/ไร่ เก็บผลผลิตได้ประมาณ
2,500-3,000 กิโลกรัม ได้ผลผลิตน้อยกว่าหอมเดือน 4 ถึงสองเท่า
ข้อดีของหอมเดือน 8 คือ ราคาหอมสูงกว่าหอมเดือน 4 ระยะเวลา
การปลูกน้อยกว่า หลังจากเก็บหอมแดงออกไปแล้ว ก็เป็นฤดูปลูกข้าว

หอมแดงจากแหล่งปลูกในอำเภอยอด ดอยเต่า ถูกขนย้าย
กลับไปเก็บยังโกดังของชาวบ้านโง้ง เพื่อรอพ่อค้ามารับซื้อ
ช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตในแต่ละวันจะมีรถขนหอมแดงจาก
แหล่งปลูกเข้าไปยังอำเภอบ้านโง้งตลอดทั้งวัน

ปัจจุบันการผลิตหอมแดงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะชาวยองหรือ
คนเมืองเท่านั้น ชาวกระเหรี่ยงบ้านห้วยหละก็หันมาผลิต
หอมแดงเป็นอาชีพหลักเช่นกัน

หอมแดงเดือน 11 เป็นพัฒนาการของการใช้ที่ดิน เพราะไม่ได้ปลูกในพื้นที่นาของบ้านโฮ้งเอง แต่ต้องออกไปใช้ที่ดินต่างถิ่น ซึ่งเป็นที่ไร่บนดอย หรือบนพื้นที่สูง เนื่องจากในนายังปลูกข้าวอยู่ หอมเดือน 11 เริ่มปลูกประมาณเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน ใช้ระยะเวลาการปลูกเพียงหนึ่งเดือนครึ่งเช่นเดียวกับหอมเดือน 8 หอมแดงเดือน 11 นิยมปลูกที่ อำเภอสี ดอยเต่า ฮอด โดยเช่าที่กับเจ้าของไร่ในราคาไร่ละ 1,200-1,500 บาท ผลผลิตหอมแดงที่ได้ในช่วงเดือนนี้ส่วนใหญ่นิยมขายสดมากกว่าเก็บแขวนบนโกดังเพราะความชื้นสูง และเน่าง่าย

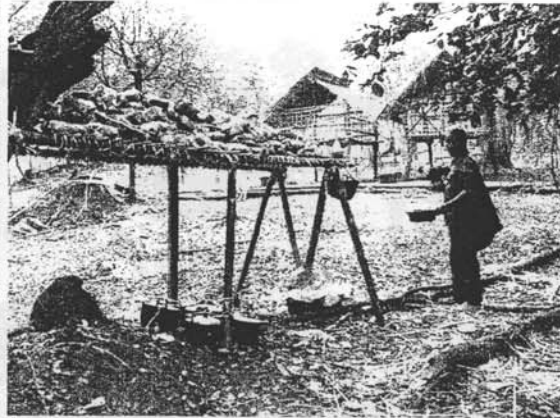
ปัจจุบันพื้นที่การปลูกหอมแดงของชาวบ้านโฮ้งขยายออกไปมาก ในเขตดอยเต่า และฮอด เพราะพื้นที่ทั้งสองแห่งมีปัญหาน้ำท่วมเสมอ โดยเฉพาะวิกฤติในปี พ.ศ. 2545 ทำให้ลำไยที่ถูกน้ำท่วมตายไปหลายร้อยไร่ ชาวบ้านโฮ้งจึงเข้าไปเช่าที่ดินเหล่านี้เปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกหอมแดงแห่งใหม่ ชาวเมืองฮอดจึงเรียกหอมที่ปลูกเหล่านี้ว่า "หอมย่อง" ตามชื่อชาวบ้านโฮ้ง หรือ "ชาวย่อง" ซึ่งเป็นผู้ปลูกนั่นเอง ปัจจุบันนี้ความรู้ในการปลูกหอมแดง ซึ่งถือเป็นความรู้ที่ต้องสะสมมาากพอ กำลังขยายตัวออกไปในพื้นที่ต่างๆ มากขึ้น ชาวสี ดอยเต่า และฮอด ก็เริ่มปลูกหอมแดงเป็น แต่ก็ยังไม่เก่งเท่ากับชาวบ้านโฮ้ง

หอมแดงนอกจากบริโภคในประเทศแล้ว ก็ส่งออกขายยังประเทศอินโดนีเซีย หอมแดงบางส่วนมีพ่อค้าจากศรีสะเกษ ขับรถตระเวนซื้อตามโกดังเพื่อนำไปขายต่อให้กับชาวศรีสะเกษ เพื่อไปเป็นเชื้อพันธุ์ปลูกต่อไป

ปัจจุบันจำนวนผู้ปลูกหอมแดงชาวบ้านโฮ้งเริ่มลง เนื่องจากปัญหาความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต และต้นทุนการผลิตสูงมากเมื่อเทียบกับการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น เริ่มตั้งแต่การเตรียมดิน การปลูก การดูแลรักษา จนถึงการเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามแม้พื้นที่การปลูกหอมแดงในอำเภอบ้านโฮ้งจะลดลง แต่ปริมาณผลผลิตก็ไม่ได้ลดลง การปลูกหอมแดงก็ยังคงดำเนินไปอย่างเข้มข้น เพราะพื้นที่การผลิตได้ย้ายไปอยู่ในพื้นที่ต่างอำเภอเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเดือน 8 และเดือน 11 ในแต่ละหมู่บ้านของอำเภอบ้านโฮ้งมี "โกดังหอม" ที่เก็บหอมแดงรอไว้ขายตั้งแต่ไม่กี่ร้อยกิโลกรัมจนถึงหมื่นกิโลกรัม เมื่อหอมแดงแห้งได้ที่ชาวบ้านจะขายต่อให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อ การปลูกหอมแดงนอกจากเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านโฮ้งแล้ว ยังทำให้เกิดอาชีพรับจ้างที่ต่อเนื่องจากการปลูกหอมแดงตามมาอีกหลายอย่างเช่น การรับจ้างปลูกหอม ถอนหอม หาบหอมแดง แขน หอมแดง มัดหอมแดง สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านตลอดทั้งปี

การผลิตหอมแดง เป็นระบบการเกษตรที่ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น เมื่อเทียบกับการผลิตพืชอื่นๆ คือการปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การขนย้าย การแขวน การมัด ทุกขั้นตอนต้องใช้แรงงาน ในภาพแสดงการใช้แรงงานในการถอนหอมแดง ซึ่งบางครั้งอาจใช้คนมากถึง 30 คน

ชาวกะเหรี่ยงบ้านห้วยหละเลียงมีเสื้อบ้านของตน ขึ้นตอน พิธีกรรม และข้อกำหนดในการเลี้ยงผีคล้ายกับการเลี้ยงผีของชาวกะเหรี่ยงที่อื่นๆ ผีที่ชาวบ้านนับถือคือ “เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม” ซึ่งก็คือผีเมืองของบ้านโฮ้งนั่นเอง

แกนโยงยึดโหล่งบ้านโฮ้ง

โหล่งบ้านโฮ้งที่กล่าวมาทั้ง 4 โหล่งนี้ ไม่ได้เป็นโหล่งที่แยกกันอยู่อย่างโดดเดี่ยว ชุมชนทั้ง 4 โหล่งสร้างความเชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์ผ่านตำนาน “ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม” ซึ่งถูกผลิตซ้ำขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับว่าเป็น “ผีเมือง” ของบ้านโฮ้ง และเป็นแรงโยงยึดสำคัญที่ถูกใช้เชื่อมระหว่างโหล่งและเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ดังเช่น กรณีผีเสื้อบ้านห้วยหละซึ่งเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยง ผู้หญิงจะเข้าร่วมพิธีไม่ได้ เพราะเหตุผลว่าได้ถือเอาเจ้าพ่อแปดเหลี่ยมเป็นผีเสื้อบ้านของตน แต่กับยอมลดทอนความแตกต่าง และยอมรับเอาผีเมืองของโหล่งเข้ามามีบทบาทนำอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นี้

ระบบการผลิตที่คล้ายคลึงกันก็เป็นปัจจัยที่สร้างแรงโยงยึดให้กับโหล่งบ้านโฮ้ง โดยเฉพาะการผลิตหอมแดง ที่ทุกโหล่งในโหล่งบ้านโฮ้งมีความชำนาญและมีการแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต แรงงานรับจ้างจากหมู่บ้านหนึ่ง ทุ่งหนึ่ง มักไปรับจ้างข้ามทุ่งอยู่เสมอ

ลักษณะสำคัญที่แสดงให้เห็นการสร้างสัมพันธ์ระหว่างโหล่ง และชาติพันธุ์ในโหล่งนั้นได้แก่ การปรับเปลี่ยนภาษาพูด คำว่า “ลาว” เป็นคำเรียกที่ชาวยองเคยใช้เรียกคนเมือง แต่หลังจากที่คนยองและคนเมืองอยู่ร่วมกันในโหล่งเดียวกันนี้มานานร่วมร้อยปี ภาษาพูดหลายคำเริ่มมีการปรับเปลี่ยนให้เข้าใจง่ายมากขึ้น คำยองหลายคำถูกนำมาใช้ในคำเมือง เช่นเดียวกันคำเมืองหลายคำก็ถูกนำเข้าไปผสมกับภาษายอง หมู่บ้านหลายแห่งเป็นลูกหลานที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นคนยองแท้ๆ แต่ภาษาพูดกลับไม่ได้เป็นภาษายองดั้งเดิมเช่นบรรพบุรุษ กลับกลายเป็นภาษาที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยองแกมลาว” หรือภาษายองที่มีการผสมระหว่างคำยอง และคำเมืองปะปนกัน ใช้แทนกันในบางคำ ชาวยองใช้ภาษาคำเมืองในขณะที่สำเนียงยังคงเป็นภาษายองอยู่ และส่วนของคำก็ปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้ความหมายของคำเข้าใจได้ง่ายทั้งฝ่ายคนยองและคนเมือง ในหมู่บ้านยองบางหมู่บ้านยังใช้ภาษาทั้งสองภาษาในการสื่อสาร ในขณะที่ชนชนากันเองในหมู่คนยองด้วยกันก็จะพูดภาษายอง แต่เมื่อใดที่มีการพบปะพูดคุยกับผู้ที่มาจากต่างหมู่บ้านก็จะพูดคำเมืองได้โดยไม่มีสำเนียงภาษายองปะปนอยู่เลย

สบตอม บริเวณที่ลำน้ำแม่ตอมบรรจบกับน้ำแม่ตั้น ทำให้เกิดที่ราบ เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านสำคัญของโฮล่งมก๋อย แม่น้ำทั้งสองสายนับว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ ที่หล่อเลี้ยงพื้นที่โฮล่งมก๋อย

อมก๋อย

ประวัติศาสตร์และตำนาน

อมก๋อย เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ตอนใต้สุดของจังหวัดเชียงใหม่ และอยู่ในรอยต่อระหว่างสามจังหวัด คือ เชียงใหม่ ตาก และแม่ฮ่องสอน พื้นที่ทั้งหมดของอำเภออมก๋อยปัจจุบันถือเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย อันเป็นพื้นที่ต้นน้ำแม่ตั้น แควของแม่น้ำปิง แม่น้ำตั้นไหลผ่านกลางโฮล่งมก๋อยเป็นระยะทางกว่า 150 กิโลเมตร ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำปิงที่สบตั้น เขตอำเภอสามเงา จังหวัดตาก พื้นที่ส่วนใหญ่ของอมก๋อยเป็นเขตภูเขา และมีที่ราบเล็กๆ ริมน้ำอยู่บ้าง ประชากรที่อาศัยอยู่ในอำเภออมก๋อยมากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์เป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ตามภูเขา ในอดีตอมก๋อยเป็นพื้นที่หนึ่งของอำเภอฮอด ได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภออมก๋อยเมื่อ พ.ศ. 2501 อำเภออมก๋อยตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศใต้ 179 กิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอฮอด อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอสามเงา จังหวัดตาก ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอแม่ระมาด อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก และอำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ประวัติศาสตร์ของเมือง “อมก๋อย” อ้างอิงถึง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ซึ่งเล่าว่าครั้งหนึ่งในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จจาริกพร้อมพระสาวกเดินทางไปทั่วชมพูทวีป เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และประดิษฐานพระบรมธาตุหลังจากที่พระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว เมื่อเดินทางมาถึงยังดินแดนแห่งหนึ่ง (อมก๋อยปัจจุบัน) ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นสถานที่อุดมสมบูรณ์ด้วยโภชนาหาร พระองค์จึงทรงหยุดพักอยู่ ณ สถานที่แห่งนั้น และทรงรับสั่งให้พระอานนท์เถระเอาบาตรไปตักน้ำในบ่อแก้ว (ปัจจุบันเรียกว่าดอยแก้ว)

ที่อยู่ใกล้ๆ นั้น เมื่อพระ
อานนท์ดักน้ำมาได้แล้วก็อุ้ม
บาตรเดินมาตามทางที่ลาดชัน
น้ำที่พระอานนท์ดักมาจึงหก
ออกมา ทำให้ผ้าสบงจีวรเปียก
พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระ
อานนท์ว่า “อุ้มก้อยๆ” เมื่อ
ชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่
แห่งนี้จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “อุ้ม
ก้อย” กาลเวลาผ่านไปคำว่า
“อุ้มก้อย” จึงเพี้ยนกลายเป็น
“อมก้อย” ในที่สุด

อันที่จริงแล้ว ตำนาน
ของอมก้อย ไม่พบว่ามียุอยู่ใน
ตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับ
ตัวเขียนหรือตีพิมพ์ แต่เรื่อง
เล่านี้เป็นตำนานเก่าที่เล่าสืบ
กันต่อๆ มา กระบวนการ

อธิบายพื้นที่ของตนเองสำหรับชาวอมก้อย มีความน่าสนใจในแง่ที่ว่า อมก้อยเลือกเชื่อมโยงประวัติความเป็นมาของพื้นที่ เข้ากับตำนานพระเจ้าเลียบโลก เลือกนำเมืองอมก้อยเข้าไปอยู่ในระบบแผนที่ฉบับพระเจ้าเลียบโลก เป็นส่วนหนึ่งของโลกอุดมคติเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ในล้านนา

ที่มาของชื่ออมก้อยอีกสำนวนหนึ่งกล่าวว่า “อมก้อย” เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากภาษาลัวะ ที่เพี้ยนมาจากคำว่า “อำ” หรือ “อุ้ม” และ “ก้อย” ที่หมายความว่า “ต้นน้ำ” คำอธิบายนี้สอดคล้องกับลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ และภาษาที่ใช้อยู่ในท้องถิ่น

ภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน

อมก้อยเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่บนที่ราบเชิงเขา ชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันใน “โหล่งอมก้อย” หรือบริเวณที่ตั้งของอำเภออมก้อยในปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นบริเวณที่ราบที่ใหญ่ที่สุด หากไม่นับรวม “โหล่งเมืองต้น” ที่อยู่ไกลออกไป “โหล่งอมก้อย” ประกอบด้วยหมู่บ้านสำคัญ คือ บ้านหลวง บ้านดอย บ้านดง บ้านหลิม ทั้งสี่หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านของคนเมือง ลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านตั้งอยู่บนเชิงเขา และมีพื้นที่การเกษตรอยู่ริมน้ำแม่ต้น มีเพียงหมู่บ้านเดียวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มบนที่ราบต่ำ คือ บ้านหลวง (ป๊อก

พื้นที่ภูเขาสูงโหล่งนาเกียน แสดงร่องรอยการทำการเกษตรบนพื้นที่สูง ไร่ข้าวผืนเก่าและผืนใหม่ที่เตรียมปลูกในฤดูการผลิตที่จะมาถึง ขณะเดียวกันในที่ราบก็มีพื้นที่สำหรับทำนาเช่นกัน ที่ราบขนาดเล็กเช่นนี้พบกระจายอยู่ทั่วไปในโหล่งอมก๋อย

ภูมิศาสตร์อีกลักษณะหนึ่งในโหล่งอมก๋อย แสดงการใช้พื้นที่การผลิตที่หลากหลายจากภาพเป็นการปรับพื้นที่ลาดริมลำห้วยเป็นนาขั้นบันได โดยท่อน้ำจากลำห้วยมาใช้ในการเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นการผลิตฤดูเดียว

บ้านโฮ้ง) ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร โหล่งอมก๋อยมีพื้นที่การเกษตรใหญ่อยู่ 2 แห่ง คือทุ่งบ้านหลวง และทุ่งบ้านหลิม นิยมปลูกข้าว โดยเฉพาะในฤดูฝน ยกเว้นทุ่งนาที่อยู่ใกล้แม่น้ำที่สามารถสูบน้ำจากลำห้วยแม่ต๋นขึ้นมาใช้ได้ ชาวบ้านสามารถปลูกพริกและมะเขือเทศในฤดูแล้ง การผลิตอื่นของชาวอมก๋อย ได้แก่ การเลี้ยงวัวปล่อย การทอดผ้า

เขตภูเขาสูงเป็นที่อยู่ของชาวกะเหรี่ยง มีวิธีการผลิตเป็นแบบเกษตรบนที่สูง ไม่มีขอบเขตพื้นที่การผลิตที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม มีชาวกะเหรี่ยงบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ตามที่ราบริมลำห้วยและทำการผลิตแบบดัดที่ เช่น บ้านนาเกียน บ้านสบโขง ที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบริมแม่น้ำ มีพื้นที่การเกษตรที่ใช้น้ำจากลำห้วย จัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายอย่างง่าย คือกั้นน้ำจากลำห้วยให้ไหลสู่นาข้าว ผ่านลำเหมืองที่ขุดขึ้นเป็นช่วงสั้นๆ สำหรับใช้ในนาข้าวที่อยู่ใกล้กับลำห้วยนั่นเอง ในขณะที่บ้านเรือนตั้งอยู่บนเชิงเขาสูงขึ้นไปจากพื้นที่นา นอกจากพื้นที่นาข้าวที่ปลูกอยู่ริมน้ำแล้ว ยังมีพื้นที่บนภูเขา ที่ใช้ปลูกข้าวไร่ กระหล่ำปลี มะเขือเทศ และพริก เนื่องจากพื้นที่ราบริมแม่น้ำมีจำกัด

โหล่งอมก๋อยเป็นชุมชนที่เพิ่งก่อตัวขึ้นมาเมื่อร้อยกว่าปีมานี้เอง เกิดขึ้นมาพร้อมกับการขยายตัวของประชากร และความต้องการในการแสวงหาที่อยู่ที่ทำกิน ในขณะที่โหล่งที่นับว่ามีความเก่าแก่ที่สุดในเขตอำเภออมก๋อย กลับตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอปัจจุบันไปทางทิศใต้ตามลำแม่น้ำต๋นอีกกว่าเจ็ดสิบกิโลเมตร เป็นเมืองเก่าที่สร้างขึ้นโดย “พญาช้างเผือกและพญาเส็ก”

ตามตำนานการสร้าง “เมืองต๋นนั้นทบุรี” นอกจากนี้ยังพบร่องรอยวัดร้าง ชุมชนโบราณบนภูเขาที่เรียกว่า “ดอยหลังเมือง” แต่กล่าวโดยแท้จริงแล้ว ในแง่ของเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เมืองต๋นเป็นเมืองๆ หนึ่งซึ่งมีตัวตนแยกต่างหากจากอมก๋อย แม้ว่าจะอยู่ในอำเภอเดียวกัน

ที่ตั้งของตัวเมืองอมก๋อยในปัจจุบัน เชื่อกันว่าเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะมาก่อน โดยอ้างอิงจากซากวัดวาอารามเก่า และหลุมฝังศพที่พบกระจายอยู่ทั่วไปตามภูเขารอบๆ หมู่บ้าน เมื่อลัวะกลุ่มนี้ได้เคลื่อนย้ายออกไป ก็มีชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนี้อีกครั้ง ปัจจุบันยังคงมีชาวบ้านในโหล่งอมก๋อยที่ยังคงนับถือ “ผีลัวะ” ผู้ที่เข้ามาอยู่ในเขตอำเภออมก๋อยเป็นกลุ่มแรกๆ น่าจะเป็นชาวกะเหรี่ยงมากกว่าคนพื้นเมือง เพราะหมู่บ้านที่เป็น “บ้านเก่า” เก่าแก่ที่สุดที่นิยามตัวเองว่าเป็น “บ้านหลวง” ของอมก๋อยนั้น ก็เป็นที่อยู่เดิมของชาวกะเหรี่ยง แต่ต่อมาคนเมืองย้ายเข้ามาอยู่อาศัยจึงได้ซื้อที่ดินและที่

ที่ราบในหูล่องมก้อย เป็นที่ราบใหญ่ที่สุดของหูล่องมก้อย หากไม่นับรวมที่ราบเมืองดิน ที่ราบมก้อยประกอบด้วยทุ่งสำคัญอย่างน้อยสามทุ่ง คือ ทุ่งหลวง ทุ่งบ้านหลิม ทุ่งบ้านดง ครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งลำน้ำแม่ดิน

"ทุ่งหลวง" เป็นพื้นที่เกษตรสำคัญของหูล่องมก้อย เพราะเป็นที่ราบริมแม่น้ำที่สามารถใช้น้ำจากลำน้ำแม่ดินทำการผลิตได้ทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง

นอกจากชาวกะเหรี่ยง บ้านหลวงแห่งนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "บ้านเด่นนายาง" เพื่อสะท้อนลักษณะของชาติพันธุ์ นอกจากภูมินามของหมู่บ้านแล้ว "ผีควบเมือง" หรือผีใหญ่ประจำเมืองที่ชาวบ้านในมก้อยให้ความนับถือเป็นอย่างมากนั้น เดิมก็เป็นผีของชาวกะเหรี่ยง ที่ได้เชิญมาจากตำบลสบโขง มาตั้งอยู่ที่ปัจจุบันก่อนที่คนเมืองจะเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนี้

คนพื้นเมืองกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาอยู่ในมก้อย สันนิษฐานว่าเป็นนักเดินทาง พ่อค้า และส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่หลบหนีคดีความต่างๆ เข้ามาอยู่ในดินแดนแห่งนี้ คนเหล่านี้เดินทางมาจากจังหวัดแพร่ น่าน ลำพูน มิดก่า (อำเภอฮอด) เข้ามาค้าขาย และซื้อที่ดิน ที่นา จากชาวกะเหรี่ยง แล้วตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านขึ้นมา ส่วนกะเหรี่ยงเจ้าของพื้นที่ก็โยกย้ายไปบุกเบิกพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปอีก บ้านหลวง เมื่อ 70 ปีที่แล้ว ยังคงเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่มีจำนวนหลังคาเรือนไม่ถึง 50 หลังคาเรือน กระจุกตัวอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำแม่ดิน อาจเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่มเพียงจุดเดียวของที่ราบมก้อย ปัจจุบันเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า "ปึกบ้านโฮ้ง" หมายความว่าพื้นที่ลุ่มต่ำกว่าพื้นที่ใกล้เคียงด้วยความจำกัดของพื้นที่ ชาวบ้านจึงขยายขึ้นไปบนที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ ตามแนวภูเขา กลายเป็นหมู่บ้านที่เห็นในปัจจุบัน

ต่อมาไม่นานนักจำนวนประชากรในหมู่บ้านเริ่มเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจากต่างถิ่นมากขึ้น จึงมีการตั้งหมู่บ้านขึ้นทั้งสองฟากของน้ำแม่ดิน หมู่บ้านที่ขยายตัวใน

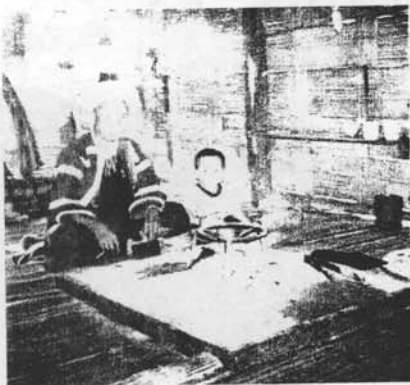

ปัจจุบันยังปรากฏร่องรอยของชาวลัวะในมก้อยผ่านการนับถือ "ผีลัวะ" ซึ่งยังคงทำการเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี

วัดบ้านหลวง วัดเก่าแก่ของอมก๋อย ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่เก่าแก่ที่สุด
ของโฮล่งอมก๋อย

เวลาต่อมา คือ บ้านหลิม ชาวบ้านจากบ้านหลวงทยอยเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าวและป่า
สำหรับเลี้ยงวัว หลายหมู่บ้าน เช่น บ้านโป่ง บ้านดง บ้านดอย ส่วนใหญ่ก็เป็นลูกหลานของชาวบ้านหลวง
และชาวบ้านจากต่างเมืองเข้ามาอยู่อาศัย ด้วยเหตุที่ บ้านหลวง เป็น “บ้านเก่า” จึงได้พบ “เก่าผีปู่ย่า”
ใหญ่ที่สุดที่บ้านหลวง กล่าวคือ เก่าผีหนึ่งมีลูกหลานนับ 100 หลังคาเรือน

แม่เฒ่าชาวมูเซอร์ที่เข้ามาอาศัยในอมก๋อย
เมื่อราว 60 ปีที่แล้ว เพื่อทำการปลูกฝิ่น

อมก๋อยมีประชากรอาศัยอยู่ราว 50,000 คน ร้อยละ 80 ของประชากร
เป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง เผ่ามูเซอร์ และเผ่าม้ง โดยเฉพาะเผ่ากะเหรี่ยงจัดว่า
เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของอมก๋อย กะเหรี่ยงในอมก๋อยอาศัยอยู่
กระจัดกระจายทั่วไปตามพื้นที่ภูเขา มิได้อาศัยอยู่ร่วมกันในที่ราบเป็น “โฮล่ง”
เหมือนคนเมือง กะเหรี่ยงอาศัยตั้งแต่ทิศเหนือจรดทิศใต้ของอำเภอ บางส่วน
ก็เคลื่อนย้ายมาอยู่ในที่ราบริมน้ำ เช่น บ้านห้วยหล่อดู่ บ้านป่าคา ตำบลแม่ตั้น
บางครั้งชาวกะเหรี่ยงก็เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกับคนเมือง แต่แยกเป็น
ปึกบ้านหนึ่งอยู่ต่างหาก เช่น ปึกยางห้วยปลาทุ บ้านโป่ง ปึกยางบ้าน
ยางเปียง ตำบลยางเปียง เป็นต้น กะเหรี่ยงกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ย้ายเข้ามาอยู่ใกล้
กับตัวเมืองอมก๋อยเพื่อทำงานรับจ้าง กะเหรี่ยงอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกะเหรี่ยงที่
อาศัยอยู่บนภูเขา ตั้งหมู่บ้านห่างไกลออกไปจากชุมชน อาศัยอยู่ในตำบลสบโขง
ตำบลนาเกียน

กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในอำเภออมก๋อยมีอยู่ด้วยกัน 2 เผ่าคือ เผ่าสกอ (skaw, sgaw) คนพื้นเมือง
เรียกว่า “ยางกะเลอ” อยู่ตอนล่างของอำเภออมก๋อย ในตำบลสบโขง ตำบลแม่ตั้น และตำบลม่อนจอง กะเหรี่ยง
อีกกลุ่มที่อาศัยอยู่ทางตอนบนของอำเภอ ในตำบลอมก๋อย ตำบลยางเปียง ตำบลนาเกียน คือ กะเหรี่ยง
ปัว (Pwo) ชาวอมก๋อยเรียกกะเหรี่ยงกลุ่มนี้ว่า “ยางเดาะเดะ” กะเหรี่ยงทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกัน
คือ ภาษาพูดที่เพี้ยนกันเล็กน้อย ส่วนการแต่งกาย ประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ คล้ายคลึงกัน กะเหรี่ยงใน
อำเภออมก๋อยมีทั้งกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และนับถือผี หรือนับถือทั้งผีและศาสนา ชาว
กะเหรี่ยงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร ทำนา ปลูกข้าวไร่ ปลูกกะหล่ำปลี มะเขือเทศ และเลี้ยงวัว

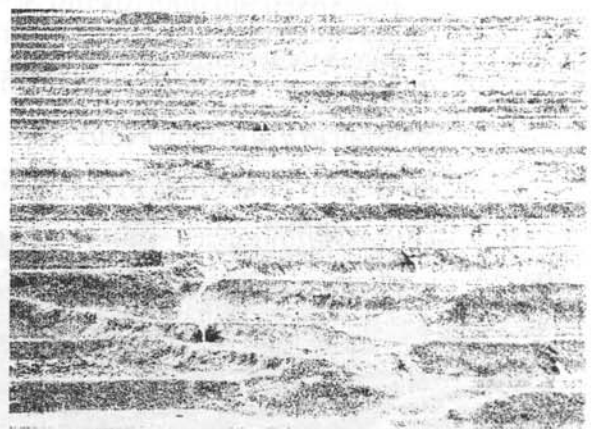
ระบบผลิตสำคัญโหล่งอมก้อย

“นาหล่นปั๊” กับ “น่าน้ำฟ้า”

ภูมิศาสตร์ของโหล่งอมก้อยเป็นเป็นสิ่งที่กำหนดให้มีการทำนาสองแบบ คือ นานนที่ราบระหว่างภูเขา เรียกว่า “น่าน้ำฟ้า” ส่วนนานนที่สูงเชิงเขา เรียกว่า “นาหล่นปั๊”

โหล่งอมก้อยมีระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝายเช่นกัน เช่น ฝายยางแก้ว ฝายทุ่งดง ฝายในลำห้วยแม่ต๋อม น้ำจากเหมืองฝายจะถูกส่งเข้าสู่พื้นที่รับน้ำที่เป็น “นาหล่นปั๊” อันเป็นพื้นที่การเกษตรที่เกิดจากการปรับสภาพหน้าดินเชิงเขา ให้เป็นที่ราบขนาดเล็กลาดเทลงตามระดับความสูง เรียงซ้อนกันเหมือนขั้นบันได ดังนั้น ระบบการใช้น้ำจึงต้องปล่อยน้ำให้ไหลจากนาด้านบนที่อยู่สูงกว่า ลงไปยังนาด้านล่างที่อยู่ต่ำลงไปเป็นลำดับ เรียกการจัดการแบบนี้ว่า “น้ำฮั่ว” การปล่อยน้ำในระบบนี้ ต้องมีการจัดการให้น้ำเพียงพอสำหรับนาที่อยู่ด้านบนและด้านล่าง การปล่อยน้ำฮั่วจึงต้องวัดปริมาณน้ำของนาข้าวด้านบนให้อยู่ในระดับที่เพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของข้าว แล้วจึงเจาะช่องระบายน้ำริมคันนาในจุดที่ต่ำที่สุด ให้อยู่ในระดับที่ต้องการเพื่อปล่อยน้ำลงสู่นาด้านล่าง นานบางแห่งใช้ไม้ไผ่ขนาดใหญ่สวมเป็นท่อระบายน้ำ บางแห่งประยุกต์ใช้ท่อพีวีซี เพื่อป้องกันน้ำเซาะคันนา น้ำฮั่วจะไหลผ่านที่นาแต่ละชั้น เรื่อยลงไปจนถึงนาชั้นล่างสุด แล้วปล่อยทิ้งลงไปไหลเหมือนที่ชุดเตรียมไว้สำหรับรับน้ำส่วนเกิน เพื่อนำไปใช้ในนาที่อื่นต่อไป หรือปล่อยทิ้งลงสู่แม่น้ำ

นาข้าวอีกประเภทหนึ่งที่พบได้ทั่วไปตามที่ราบขนาดเล็กบริเวณเชิงเขา เรียกว่า “น่าน้ำฟ้า” หมายถึงนาข้าวที่ใช้น้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก แทนที่จะใช้น้ำจากลำเหมือง และไม่ใช้ระบบเหมืองฝาย อาศัยเพียงการกั้นน้ำจากลำห้วยเข้าสู่ที่นาโดยตรง โดยไม่มีลำเหมือง นาลักษณะนี้พบทั่วไปในที่ราบ

“น่าน้ำฟ้า” เป็นลักษณะหนึ่งของการผลิตที่พยายามใช้พื้นที่ที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ที่นาลักษณะนี้พบกระจายอยู่ทั่วไปตามหุบเขาในโหล่งอมก้อย

นาหล่นปั๊” นาข้าวที่มีลักษณะการจัดการพื้นที่และการจัดการน้ำเฉพาะ เพื่อปลูกพื้นที่ลาดชันยากแก่การผลิต ให้เป็นพื้นที่ที่สามารถทำการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ระหว่างภูเขา ซึ่งเป็นที่ราบเล็กๆ นาแต่ละแห่งมีเจ้าของไม่กี่ราย บางแห่งอาจมีเจ้าของเพียงคนเดียวเท่านั้น นาลักษณะนี้สามารถทำนาได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้นในฤดูฝน ผลผลิตและคุณภาพของข้าว นาน้ำฟ้ามีปริมาณฝนเป็นตัวแปรสำคัญ ปีไหนมีฝนน้อยผลผลิตก็จะต่ำ หากฝนตกมากเกินไป ก็จะเกิดความเสียหายแก่ข้าวที่ปลูก การทำน่าน้ำฟ้าทำได้ด้วยการกั้นน้ำ โดยนำไม้ไผ่หรือปัจจุบันนิยมใช้กระสอบทรายกั้นในลำห้วย แล้วปล่อยน้ำเข้าสู่ที่นาโดยไม่ต้องขุดลำเหมือง แต่ต้องออกแบบทางระบายน้ำ ในนาข้าวแปลงสุดท้าย ให้สามารถระบายน้ำออกไปจากนาข้าวได้อย่างพอดีด้วย ในหน้าแล้งน่าน้ำฟ้าเหล่านี้จะกลายเป็น "ป่าควาย" หรือสถานที่เลี้ยงควายของชาวบ้าน

“น้ำฮั่ว” เป็นระบบการจัดการน้ำที่ถูกออกแบบให้สอดคล้องกับการจัดการพื้นที่แบบนาขั้นบันได น้ำที่ไหลผ่านทางระบายน้ำนี้ ได้รับการคำนวณแล้วว่าเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของต้นกล้าตั้งแต่แปลงแรกถึงแปลงสุดท้าย

แปลงปลูกพริกของชาวบ้านริมแม่น้ำแม่ตื่น

น้ำแม่ตื่นในช่วงปลายฝนต้นหนาว ปริมาณน้ำลดลงอย่างเห็นได้ชัด

ปลูกพริก เกษตรนอกฤดู

อมก๋อยเป็นเมืองที่มีพื้นที่การเกษตรไม่มากนัก และมีน้ำใช้ในการเกษตรไม่มากเหมือนพื้นที่อื่นๆ แม้จะมีแม่น้ำสายใหญ่อย่างแม่น้ำตื่น ไหลเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงอยู่ก็ตาม แต่ในหน้าแล้งปริมาณน้ำลดน้อยจนแทบไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกทั้งแม่น้ำตื่นยังไหลอยู่ในระดับต่ำ เกินกว่าที่จะจัดการระบบเหมืองฝายให้น่าน้ำเข้าเหมืองได้ น้ำที่ใช้ในการเกษตรส่วนใหญ่จึงเป็นลำห้วยสาขาของแม่น้ำตื่น เช่น ห้วยแม่แฮด ห้วยแม่ต๋อม และห้วยอมก๋อย เป็นต้น ด้วยเหตุผลนี้จึงบังคับให้พื้นที่การเกษตรของชาวบ้านสามารถทำการเกษตรได้เพียงฤดูเดียว คือในช่วงฤดูฝน ที่พอจะสามารถปลูกข้าวไว้บริโภคได้

เมื่อ 10 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีการส่งเสริมให้เกษตรกรในหลายหมู่บ้านปลูกพริก และมะเขือเทศ โดยมีนักลงทุนจากต่างถิ่นเป็นผู้ลงทุนผ่านตัวแทนในหมู่บ้านที่รับบทเป็น “พ่อเลี้ยง” “แม่เลี้ยง” ทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาเกษตรกรที่ต้องการปลูกพริก และมะเขือเทศ พ่อเลี้ยงแม่เลี้ยงเหล่านี้จะเป็นผู้แนะนำ และให้การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง หรือให้ยืมเงินสดเพื่อนำไปลงทุน โดยมีเงื่อนไข

ว่าต้องขายผลผลิตที่ได้ให้กับพ่อเลี้ยง แล้วหักเงินต้นที่ยืมไปออกจากรายได้ทั้งหมด หลังจากที่ย้ายผลผลิตคืนให้กับพ่อเลี้ยง เงินส่วนที่เหลือคือเงินที่เกษตรกรจะได้รับเป็นผลกำไร ในช่วงปีแรกของการส่งเสริมให้ปลูกพริกมีเกษตรกรเพียงไม่กี่รายที่เริ่มปลูก ส่วนใหญ่ยังไม่กล้าเสี่ยงเพราะกลัวขาดทุน ทำให้ในปีแรกๆ ราคาพริกที่รับซื้อสูงถึงกิโลกรัมละร้อยกว่าบาท ทำกำไรให้กับผู้ปลูกอย่างงาม ชาวการปลูกพริกประสบความสำเร็จ และได้กำไรงามแพร่กระจายออกไป ชาวบ้านหลายคนให้ความสนใจกับการปลูกพริกมากขึ้น เกษตรกรขายแล้วรวยเล่าที่เข้าสู่ระบบการปลูกแบบพันธสัญญากับพ่อเลี้ยง บางคนที่เลี้ยงวัวไว้ก็ขายวัวนำเงินมาลงทุนปลูกพริกและมะเขือเทศ ที่นาริมน้ำแม่ต๋นกลายเป็นที่ต้องการใช้ในการปลูกพริก เพราะน้ำแม่ต๋นเป็นแหล่งน้ำเพียงแห่งเดียวที่พอจะสูงขึ้นมาใช้รดพริกได้ในช่วงฤดูแล้ง ที่ดินริมน้ำแม่ต๋นจากเดิมที่แทบไม่มีมูลค่าในหน้าแล้ง กลายเป็นแผ่นดินทอง ที่ให้เข้าปลูกพริกในราคาค่าเช่าไร่ละ 3,000 บาท

เมื่อเริ่มมีผู้ปลูกมากขึ้น การผูกขาดตลาดรับซื้อพริกและมะเขือเทศก็สูงขึ้น เพราะราคาขายถูกกำหนดโดยพ่อค้าที่เป็นผู้ให้เงินในการลงทุน ราคาพริกที่เคยสูงถึงกิโลกรัมละร้อยกว่าบาท ลดลงเกือบครึ่งหนึ่งในเวลาไม่กี่ปี เกษตรกรเริ่มขาดทุนและมีเป็นหนี้สินมากขึ้น เนื่องจากความไม่ชำนาญในการปลูกพริกทำให้ผลผลิตไม่ได้คุณภาพ ราคาต่ำ เกษตรกรบางรายที่มีความชำนาญมีประสบการณ์มาบ้างก็ประสบความสำเร็จ และมีทุนก้อนใหญ่สำหรับลงทุนเองโดยไม่ต้องผ่านพ่อเลี้ยง ประกอบกับในระยะหลังการปลูกพริกในอมก๋อยเริ่มเป็นที่รับรู้ของพ่อค้ารายอื่นๆ จึงเริ่มมี "นายหน้า" หรือตัวแทนนายทุนใหญ่เข้ามาลงทุนมากขึ้น จากเดิมที่มีรายใหญ่อยู่เพียงรายเดียว ในหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านหลิม ก็เริ่มมีพ่อเลี้ยงรายอื่นๆ เข้ามาลงทุน นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าจากบ้านกองลอย บ้านขุน อำเภอสอดที่เป็นแหล่งปลูกพริกและพืชผักเมืองหนาวแหล่งใหญ่อยู่ก่อนหน้านี้แล้ว เดินทางเข้ามารับซื้อพริกในอมก๋อยมากขึ้น ชาวสวนพริกเริ่มมีทางเลือกที่จะขายให้กับพ่อค้าที่ให้ราคาดีที่สุด การปลูกแบบพันธสัญญาจึงไม่เป็นที่นิยมอีกต่อไป เพราะพ่อเลี้ยงมักกำหนดราคารับซื้อต่ำกว่าราคาตลาด และจ่ายเงินช้า การปลูกแบบพันธสัญญาจึงจำกัดวงแคบลงอยู่ในกลุ่มผู้ที่ต้องการปลูกพริกแต่ไม่มีเงินทุนเสียเป็นส่วนใหญ่

การปลูกพริกในอมก๋อย จะเริ่มปลูกหลังจากทำนาปีแล้ว คือประมาณปลายปีถึงต้นปี เกษตรกรบางรายใช้วิธีเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากที่เคยปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิตช้า ใช้เวลาในการปลูกนาน มาเป็นข้าวพันธุ์ปรับปรุงที่ใช้ระยะเวลาการปลูกสั้นลง เช่น พันธุ์สันป่าตอง 1 เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวข้าวเร็วขึ้น ทำให้ปลูกพริกและเก็บพริกได้ก่อนคนอื่นๆ ด้วย เพราะราคาพริกต้นฤดูจะสูงกว่าพริกที่เก็บทีหลัง

พริกแปลงหนึ่งสามารถเก็บผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องนาน 1-2 เดือน

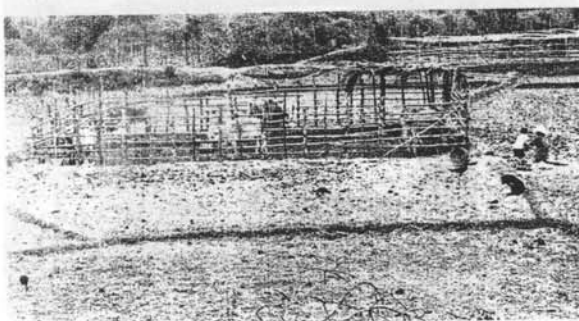
ก่อนที่การปลูกพริกจะเป็นที่นิยมอยู่ในปัจจุบัน เกษตรกรชาวอมก๋อยเคยปลูกมะเขือเทศควบคู่ไปด้วยอย่างกว้างขวาง แต่ด้วยข้อเสียหลายประการของการปลูกมะเขือเทศ โดยเฉพาะปัญหาโรคแมลงที่เกิดจากการปลูกซ้ำที่เดิม การระบาดของโรครุนแรงขึ้น จึงลดปริมาณการปลูกลง จนปัจจุบันกลายเป็นพืชแซมที่ปลูกควบคู่กับการปลูกพริก แต่ก็ไม่มากเหมือนในอดีต

แม้การปลูกพริกจะไม่มีปัญหาเรื่องการระบาดของโรคแมลงมากเหมือนการปลูกมะเขือเทศ แต่ความยุ่งยากที่ตามมาของการปลูกพริก กลับเป็นเรื่องราวความขัดแย้งกันของคนสองกลุ่มในหมู่บ้านที่กำลังแย่งชิงพื้นที่ในการผลิต กลุ่มแรกคือเกษตรกรผู้ปลูกพริก ซึ่งนับว่าเป็นผู้เข้ามาใหม่ในทุ่งนามก๋อย อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มผู้เลี้ยงวัวปล่อย ที่ครอบครองผืนนาว่างเปล่าในฤดูแล้งของอมก๋อยมาช้านาน การเลี้ยงวัวปล่อยนั้น ในฤดูฝนผู้เลี้ยงจะปล่อยให้วัวหากินอยู่บนภูเขาใกล้บ้านอย่างอิสระ แต่ในหน้าแล้งวัวส่วนใหญ่จะถูกปล่อยให้หากินเศษหญ้าและฟางข้าวในทุ่งนาอย่างอิสระเช่นกัน เมื่อมีการปลูกพริก และมะเขือเทศในที่นาผืนเดียวกัน พืชเหล่านี้จึงกลายเป็นอาหารชั้นดีของวัวไปด้วย หลายครั้งที่วัวมักกินพริกที่ปลูกอยู่ในแปลงปลูก เป็นเหตุให้เจ้าของวัวต้องรับผิดชอบ จ่ายค่าชดเชยให้กับเจ้าของสวนเป็นเงินหลักหมื่นทีเดียว เจ้าของวัวบางรายต้องขายวัวใช้หนี้ แนวทางแก้ที่สามารถยุติความขัดแย้งลงได้คือ ทั้งสองฝ่ายต่างป้องกันผลผลิตของตัวเอง เจ้าของวัวต้องดูแลวัวไม่ให้เข้าไปในแปลงปลูกพริกของชาวสวน ส่วนชาวสวนพริกก็ต้องป้องกันด้วยการล้อมรั้วให้แน่นหนา ป้องกันไม่ให้วัวเข้าไปในแปลงพริกได้

ปัจจุบันการปลูกพริกนับได้ว่าเป็นรายได้หลักของชาวบ้านอมก๋อยไปแล้ว แม้จะประสบปัญหาหาคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นตามราคาน้ำมัน แต่การปลูกพริกก็เป็นรายได้หลักอย่างเดียวของชาวบ้านในช่วงที่ฟ้าฝนไม่เอื้ออำนวย

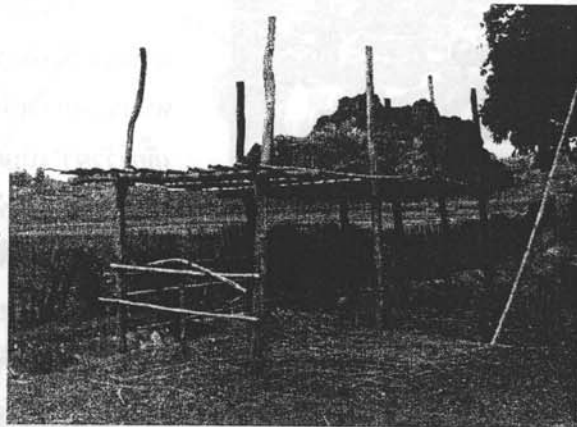
การเลี้ยงวัวปล่อย

อมก๋อยเป็นชุมชนหมู่บ้านที่อาศัยอยู่บนที่ราบเชิงเขาและมีภูเขาล้อมรอบ ด้วยลักษณะเช่นนี้ ทำให้พื้นที่ทำกินโดยเฉพาะพื้นที่การเกษตรมีอยู่อย่างจำกัด แต่ลักษณะพื้นที่เป็นภูเขาดังกล่าวนี้นี้ กลับเหมาะสมสำหรับ “การเลี้ยงวัวปล่อย” ชื่อเรียกของอาชีพนี้ บ่งบอกได้เป็นอย่างดีถึงวิธีการเลี้ยงวัว ที่แตกต่างออกไปจากการเลี้ยงวัวในที่ราบทุ่งกว้าง ที่ต้องมีการปักหลักมัดวัวไว้กับที่ หรือล้อมคอกไว้เพื่อไม่ให้วัวเดินเข้าไปทำลายพืชผักที่ปลูกเอาไว้ ข้อจำกัดของการเลี้ยงวัวแบบผูกหลักจึงถูกจำกัดด้วยพื้นที่เลี้ยง และจำนวนวัวที่ไม่สามารถเลี้ยงมากเป็นฝูงใหญ่ได้ ปัญหาที่กล่าวมานี้กลับไม่ได้เป็นอุปสรรคสำหรับอมก๋อย เพราะพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่เลี้ยงวัวของชาวบ้านสามารถปล่อยให้วัวเดินหากินอยู่ในป่ารอบหมู่บ้าน ในแต่ละวันอาจมีวัวเดินหากินอยู่ในป่ารอบอำเภอมก๋อยนับพันตัว

ในตอนเย็นวัวจะถูกค้อนให้กลับเข้าไปในคอกที่สร้างแบบเรียบง่ายอยู่กลางทุ่ง

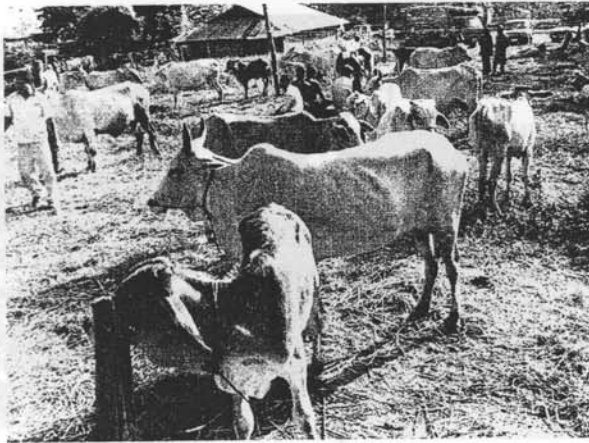
หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวนา
จะเก็บฟางข้าวไว้บนคอกวัวที่
ออกแบบมาเพื่อให้ฟางข้าว
ช่วยกันแดดกันฝน ขณะ
เดียวกันก็ยกพื้นสูงจนพื้น
ระดับที่วัวจะกินฟางได้

การเลี้ยงวัวแบบผูกหลักสำหรับผู้ที่
เริ่มต้นเลี้ยง

จุดเริ่มต้นของการเลี้ยงวัวปล่อยในออมก๋อย น่าจะเกิดขึ้นหลังจากการล้มสลายลงของระบบการค้าวัวและควายข้ามชายแดนไทย-พม่า เมื่อราว 80 ปีที่แล้ว ในสมัยนั้นการเดินทางข้ามไปมาระหว่างไทยกับพม่าเป็นเรื่องปกติ มีเพียงแม่น้ำสาละวินกันเป็นแนวแบ่งแดนสองฝั่งเท่านั้น แม้จะมีทหารเดินตรวจตราอยู่ตามแนวชายแดน แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการเดินทางค้าขาย ในแต่ละปีหลังจากฤดูทำนาสิ้นสุดลง พ่อค้าวัวชาวอมก๋อยจะพากันเดินทางจากเมืองไทยข้ามไปฝั่งพม่า เพื่อซื้อวัว ซื้อช้างมาขายในฝั่งประเทศไทย เพราะวัวในฝั่งพม่าราคาถูกกว่าฝั่งไทยมาก เมื่อนำข้ามพามาฝั่งไทย ก็นำไปขายต่อในตลาดค้าวัวแห่งใหญ่ที่อำเภอสันป่าตอง และลำพูน สร้างรายได้ให้กับพ่อค้าในสมัยนั้นพอสมควร การค้าวัวข้ามแดนค่อยๆ ลดลง และยุติลงในที่สุดเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว วัวควายส่วนหนึ่งจึงถูกเลี้ยงไว้ในออมก๋อย แต่ก็ยังมีจำนวนไม่มากนัก การเลี้ยงวัวปล่อยได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมา อาจเป็นเพราะราคาวัวในตลาดที่สูงขึ้น ประกอบกับการเลี้ยงวัวเป็นอาชีพที่ต้นทุนต่ำ บางครอบครัวเริ่มต้นจากการเลี้ยงวัวเพียงคู่เดียวก็ได้ลูกวัวเพิ่มขึ้นทุกปี

“การเลี้ยงวัวปล่อย” เป็นรูปแบบหนึ่งของการเลี้ยงวัวที่ใช้ประโยชน์จากสภาพพื้นที่ที่เอื้ออำนวย โดยการปล่อยให้วัวออกหากินในพื้นที่ป่าในฤดูฝนโดยไม่ต้องมีการล่ามวัว ส่วนในฤดูแล้งนิยมนำวัวกลับมาเลี้ยงในพื้นที่นาหลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว เจ้าของจะไปดูแลเป็นครั้งคราว เช่น ห้าววันหรือสิบวันก็เข้าป่าไปยังจุดที่นำวัวไปปล่อย แล้วนำเกลือไปหวานให้วัวกิน จุดที่นำวัวไปปล่อยเรียกว่า “ปาง” ปางเลี้ยงวัวของชาวบ้านกระจายอยู่ทั่วไปตามภูเขารอบหมู่บ้าน ตัวอย่างเช่น ปางเลี้ยงวัวของชาวบ้านโป่งมีอยู่หลายแห่ง เช่น ปางห้วยทรายดำ ปางห้วยโป่ง ห้วยขานหมู ปางห้วยมะกอก ปางห้วยปู้ดี ปางแต่ละแห่งจะมีเจ้าของวัวนำวัวไปปล่อยเป็นประจำ วัวจะคุ้นเคยกับปางของตนเอง ไม่เดินออกไปนอกปาง เจ้าของอาจไปดูบ้างเป็นครั้งคราว เพียงแค่ได้ยินเสียงเจ้าของ วัวก็จะเดินเข้ามาหาเจ้าของ วัวที่เลี้ยงปล่อยส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงเป็นฝูง ฝูงหนึ่งประมาณ 10-20 ตัว เจ้าของวัวจะจดจำวัวของตัวเองผ่านการทำเครื่องหมายที่ตัววัว และเสียงของ “ฮอก” หรือกระพรวนที่แขวนอยู่ที่คอของวัวจำฝูง “ฮอก” แต่ละอันมีเสียงไม่เหมือนกัน นำทั้งที่เจ้าของวัวแต่ละคนสามารถจำเสียงฮอกของตัวเองได้อย่างแม่นยำ

วัวที่โตเต็มที่ถูกส่งไปขายต่อในตลาดค้าวัวหลายแห่ง เช่น บ้านเวียงหนองล่อง และสันป่าตอง

การเลี้ยงวัวในอำเภอมก๋อยมีมาช้านานและมีพัฒนาการมาโดยตลอด รูปแบบหนึ่งของการเลี้ยงวัวในมก๋อยเรียกว่า “การเลี้ยงวัวผ่า” เป็นอาชีพหนึ่งของชาวบ้านเป็นการกระจายรายได้ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านเจ้าของวัวที่มีวัวอยู่ในครอบครองมากอาจแบ่งให้ผู้รู้จักกัน คั่นเคยและไว้ใจกัน แบ่งวัวส่วนหนึ่งไปเลี้ยงโดยไม่ต้องจ่ายเงินซื้อขาย หลังจากเลี้ยงวัวไปจนวัวเกิดลูก ก็จะแบ่งลูกวัวกันตามที่ตกลงกันไว้ ส่วนใหญ่นิยม “เลี้ยงผ่าครึ่ง” เช่น เจ้าของวัวนำวัวตัวเมียให้กับผู้ที่รับเลี้ยงผ่าหน้าไปเลี้ยง 4 ตัว เรียกว่า “วัวแม่เก๊า” เมื่อวัวแม่

เก๊าเกิดลูก 2 ตัวก็จะแบ่งลูกวัวกันคนละตัว แต่ผู้ที่เลี้ยงวัวผ่าต้องเลี้ยงลูกวัวของเจ้าของวัวไปด้วยแต่ไม่ร่วมอยู่ในวัวแม่เก๊า ในปีต่อไปหากวัวเกิดลูกอีกก็แบ่งกันอีก โดยผู้ที่เลี้ยงวัวผ่า ไม่มีสิทธิ์ในการขายวัวแม่เก๊าหรือวัวส่วนแบ่งของเจ้าของวัว หากผู้เลี้ยงวัวผ่าไม่ต้องการเลี้ยงลูกวัวก็สามารถขายลูกวัวแล้วนำเงินมาแบ่งคนละครึ่งกับเจ้าของวัว ในกรณีที่วัวแม่เก๊าดายก็ต้องดูสาเหตุการตายว่าเกิดจากสาเหตุใด หากเกิดจากการปล่อยปะละเลยของคนเลี้ยง เจ้าของวัวก็มีสิทธิ์เรียกค่าเสียหายได้ หากเกิดจากเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ตกเขาตาย ฟ้าผ่าตาย ก็ถือว่าเป็นเหตุสุดวิสัย เจ้าของวัวไม่สามารถเรียกร้องค่าเสียหายได้ เมื่อเจ้าของวัวไม่พอใจในการเลี้ยงวัวของคนเลี้ยงผ่า ก็สามารถยกเลิกการเลี้ยงผ่าได้ แต่ต้องจ่ายเงินค่าเสียหายเวลาให้กับคนเลี้ยงผ่า ในกรณีเดียวกันหากผู้ที่เลี้ยงวัวปล่อยต้องการยกเลิกการเลี้ยง ก็สามารถบอกเลิกกับเจ้าของวัว และคืนวัวให้กับเจ้าของวัวได้ ชาวบ้านในอำเภอมก๋อยหลายรายเริ่มต้นการเลี้ยงวัวด้วยการเป็นผู้เลี้ยงวัวผ่ามาก่อน แล้วพัฒนาไปสู่การเป็นเจ้าของวัวฝูงใหญ่

การเลี้ยงวัวปล่อยกล่าวได้ว่าเลี้ยงกันทุกหมู่บ้านในอำเภอมก๋อย บางหมู่บ้านเลี้ยงกันแทบทุกหลังคาเรือน เช่น ในหมู่บ้านโป่ง 57 หลังคาเรือน มีเพียง 5 หลังคาเรือนที่ไม่เลี้ยงวัวปล่อย ในช่วงหน้าแล้งที่ชาวบ้านนำวัวมาเลี้ยงในหมู่บ้าน ถนนในหมู่บ้านจึงเต็มไปด้วยฝูงวัวที่เดินกลับคอกในตอนเย็น

เมื่อฤดูกาลซื้อขายวัวมาถึง ในช่วงปลายฝนต้นหนาวของแต่ละปี ซึ่งเป็นช่วงที่วัวอ้วนพีที่สุด เพราะความอุดมสมบูรณ์ของหญ้าในช่วงฤดูฝน การค้าขายวัวจะคึกคัก มีพ่อค้าจากลำปาง สันป่าตอง ลำพูน เดินทางเข้ามาเลือกซื้อวัวกันถึงในปาง เมื่อตกลงราคากันจนเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่ายแล้ว ก็ซื้อขายกันได้ส่วนใหญ่แล้วเจ้าของวัวแต่ละรายจะมีพ่อค้าที่ค้าขายกันเป็นประจำ วัวที่ขายได้ต้องเป็นวัวที่มีอายุไม่น้อยกว่า 2 ปี นอกจากพ่อค้าต่างถิ่นที่เดินทางเข้ามาซื้อวัวในหมู่บ้านแล้ว ในหมู่บ้านก็มีพ่อค้ารับซื้อวัวจากชาวบ้านมารวมกัน แล้วขายต่อให้กับพ่อค้าที่เข้ามาซื้ออีกทอดหนึ่ง